

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KÖNYVTÁR

PIKLER GYULA

A LÉLEKTAN ALAPELVEI:
AZ ÉLMÉNY MEGMARADÁSA
ÉS ELLENTÉTESSÉGE.

1909.

GRILL KÁRÓLY|KÖNYVKIADÓVÁLLALATA
BUDAPEST, IV., VERES PÁLNÉ-UTCA 16.

A LÉLEKTAN
ALAPELVEI:
AZ ÉLMÉNY MEGMARADÁSA
ÉS ELLENTÉTESSÉGE.

ÍRTA

PIKLER GYULA.

1909.

GRILL KÁROLY KÖNYVKIADÓVÁLLALATA

ELŐSZÓ.

A társadalmi tudomány, legalább legnagyobb részében, alkalmazott, lélektan. Ezért csak helyeselhettem a *Társadalomtudományi Könyvtár* kiadóvállalatának velem közlött azt a szándékát, hogy e Könyvtárba egy kötetet kivan illeszteni, a mely a társadalmi tudomány lélektani alapjait tárgyalja. E lélektani alapok legnagyobb részét, t. i. a cselekvés lélektanát és a szubjektív tényezőnek, az értéknek meggyőződéseinkre való hatását, az ebből származó előítéletek, az „ideológiák lélektanát,” már *A jog keletkezéséről és fejlődéséről, Az emberi egyesületek és különösen az állam keletkezéséről és fejlődéséről és A bűntetjog bölcselete* című munkáim igyekeztek előadni. Az ott előadottak legmélyebb elemeit – mint azt a legelől nevezett munka második kiadásának 165. oldalán, jegyzet – előre jeleztem, azóta tökéletesíteni törekedtem, és így keletkezett e jelen kötetben foglalt három értekezés elseje. A mondott oknál fogva

örömmel engedtem a t. kiadóvállalat azon megtisztelő kívánságának, hogy azt e Könyvtárban tegyem közzé.

A második értekezés az elsőnek tartalmát a tudomány feladatának kérdésére alkalmazza, a harmadik pedig az akarat azon elméletével szemben domborítja ki, a mely Lipps Tivadarnak, a kiváló német pszichológusnak *Vom Fühlen, Wollen und Denken. Versuch einer Theorie des Willens. Zweite völlig umgearbeitete Auflage. Leipzig 1907* című munkájában foglaltatik. Minthogy ezért e két értekezés az elsőnek olvasóit különösebben érdekelheti, célszerűnek találtuk e két kisebb dolgozatot ehhez csatolni. Mind a három munka németül is megjelent. Az első a *Zeitschrift für den Ausbau der Entwicklungslehre* című folyóiratban és külön kötetben is, a második a *Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie und Soziologie* című folyóiratban, a harmadik önállóan. E magyar kiadás a némethez képest sok, térfogatra apró, de tartalmilag lényeges javítást foglal magában, továbbá egy szintén rövid, de tartalmilag szintén jelentős bővítést a 49-50 oldalakon.

Budapest, 1909. március.

Pikler Gyula.

**A LÉLEKTAN ALAPELVEI:
AZ ÉLMÉNY MEGMARADÁSA
ÉS ELLENTÉTESSÉGE**

ELSŐ FEJEZET.

Megmaradás és ellentétesség a várásban.

1. Meggyőződéseink egy részét az élmény, azaz *észrevétel* közvetlenül szolgáltatja: minden pillanatban meg vagyunk arról győződve, amit abban a pillanatban átélünk, azaz észreveszünk. Meggyőződéseink egy másik részével az *emlékezés* lát el bennünket. De van meggyőződéseinknek egy harmadik osztálya is, amely sem nem észrevétel, sem nem emlékezés. Ilyen minden a jövőre vonatkozó meggyőződésünk, de számos a jelenre és múltira vonatkozó is. Azt találok, hogy a meggyőzések e harmadik osztálya számára nincs a lélektannak oly megállapodott neve, amilyen neve az „észrevétel” és az „emlékezés” a másik két osztálynak. Azt hiszem, hogy leggyakrabban *következtetéseknek* nevezik ama csoportot. Én e dolgozatban *varasoknak* fogom e meggyőzéseket nevezni, e szó értelmét, amely csak a jövőre mutat, minden időre terjesztve ki. A „várni” igét is minden időre vonatkozólag fogom használni.¹ E varasoknak két faja van: biztosvárások és lehetőségvárások.

¹ E szokatlan szóhasználatot épen az a körülmény teszi előnyössé, hogy az iga könnyen kezelhető. Célszerű továbbá e szó-

Ezek a kifejezések „valaki meg van valamiről győződve; valakinek ez és ez a meggyőződése; valaki ezt és ezt hiszi, várja” két különböző jelentésben használatosak. Vagy tényleges, *aktuális* eszméleti állapotra utalnak velők, vagy belső, ez idő szerint nem tudatos meggyőződést értenek rajtuk. Az ilyen kifejezéseket egyelőre az utóbbi értelemben fogom használni; azonban már a jelen szakasz végén lesz okunk velők egy harmadik értelmet összekapcsolni, és azontúl minden hozzátétel nélkül e harmadik értelemben fogjuk őket használni. Hasonlóképen, azaz a nem aktuális meglétei értelmében fogom használni a képzetre vonatkozó megfelelő kifejezést, hogy „valakinek képzete van valamiről”.

A „következtetés” elnevezés arra a felfogásra vall, mintha minden varas vagy szillogizmusnak eredménye, vagy a dolgok ismétlődő rendjének tapasztalásából származó indukciónak lenne. De kétségtelen, hogy van varasaink egy csoportja, amely nem e két forrásból fakad.

Ugyanis: mindent, amiről képzetünk van, tehát mindent, amit csak egyszer egy pillanatig is átéltünk, minden

használat azért is, mert a közönséges értelemben vett várások:, t. i. a jövőre vonatkozó meggyőzések közt nem lehet sem észrevétel, sem emlékezés: *a potiori fit denominatio*. A lélektani írók – egészen nyilvánvaló tényekről megfélemlkezve – néha úgy beszélnek az észrevételről és az emlékezésről, mintha ezek elseje valamennyi a jelenre, másodika valamennyi a múltra vonatkozó meggyőződésünket foglalná magában, és ezekkel szemben megkülönböztetik a varast, mint a jövőre vonatkozó meggyőzést. Evvel szemben a mi szokatlan és szándékosan erőszakos terminológiánk meg fogja világítani azt a tényt, hogy a jelenre és a múltra vonatkozó várászerű meggyőzések is vannak.

további alap nélkül lehetségesnek tartunk minden időben, minden helyen és minden összetételben, szóval korlátlanul, amíg az ellenkezőre okot nem találunk. Más szavakkal: minden élményünk (nemcsak képzetet és emlékezést, hanem) lehetőségének korlátlan varasát (is) hátrahagyja bennünk.

E fogalmazás ellen talán azt fogják felhozni, hogy ez a varas nem pusztán az élmény hagyatéka, mert alakulásában szerepe van annak a tudásunknak is, hogy idői és helyi különbségek vannak, hogy van más idő és hely is, mint a jelenlevő. Más valaki pedig esetleg még egyéb föltételeit is fogja megjelölni e várásnak. Erre mindenekelőtt azt válasszom, hogy az emlékezés is fölteszi az időnek tudatát, és a lélektan írói rendszeren mégis az élmény közvetlen hagyatékaként tárgyalják.

De továbbá: nem arról van szó, hogy honnan kerülnek a varasba a különböző egyéb elemek, hanem arról, hogy honnan ered épen a lehetőségnek ez a varasa maga. Hiszen élményeinknek az a varas is lehetne a következményük, hogy hasonló tény még sohasem volt, ezután sem lesz soha és ebben a percben sem élhető át sehol. De lehetne a következményük oly varas is, mely szerint ugyanez az élmény mindahárom időben, minden helyen, minden körülmények között *biztosan* várható. Végre az is lehetne, hogy élményeinket semmi varas sem követi, hanem csak képzet. Vagy nem tudja az olvasó ezt az utóbbi lehetőséget elképzelni? Nem tudja elképzelni azt, hogy ismerjen valami fajta tényt anélkül, hogy – ha erre vonatkozólag kérdést intéznek hozzá – ne higye *vagy* azt, hogy az (egyáltalán vagy bizo-

nyos körülmények között) van (illetőleg lesz vagy volt), *vagy* azt, hogy nincs (nem lesz, nem volt) *vagy* hogy: talán így van, talán úgy? Ha az olvasó ezt nem tudja elképzelni, akkor nemcsak igaz tételünk, hanem tartalmának ellentéte képtelenség. És én azt hiszem, hogy a dolog valójában így áll.

Ez a meggondolás elejét veszi annak a másik ellenvetésnek is, mely szerint a lehetőségvárás egyáltalán nem is volna varas. Elismerem, hogy e várásnak közvetlen gyakorlati fontossága nincsen, mert cselekvéseinket eldöntetlenül hagyja (és én azt hiszem, hogy főleg ez okozza, hogy a lélektan nem sorozza be az élmények közvetlen hagyatékai közé e varast), de az elméleti fontossága annak, hogy minden képzetünkkel ily lehetőségvárás kapcsolatos, igenis óriási. Ezt kísértem meg a következőkben megmutatni.

Ha valamit lehetségesnek tartunk, akkor hiányát is lehetségesnek tartjuk. A varasban állított lehetőségnek mindenkor megvan a maga foka. E fok emelkedése a biztosságban éri el tetőpontját;¹ ezek a fokok nem alkotnak végtelen sort, mint pl. a hőfokok, hanem végeset, mint a kör kerületének fokai. A két egyidejű ellentétes lehetőségvárásban állított két lehetőségnek fokai mindig a bizonyosság fokára egészítik ki egymást: minél magasabb fokú az egyik lehetőség, annál alacsonyabb fokú a másik, és viszont. Olyan vi-

¹ Így a lehetőség fokát a biztosság fokának is nevezhetjük. Az első elnevezés a sor kiindulópontját, a második a sor végső pontját emeli ki. A valószínűségfok is használatos és helyes kifejezés.

szonyban állanak egymással, mint egy kimetszett körív fokaik az öt körré kiegészítő ívnek fokaival. A kiegészítésnek e viszonya föltétlen: minden körülmények között fennáll, semmi sem változtathatja meg. A pozitív lehetőség foka *azért* akkora, amekkora, mert a negatív lehetőség foka akkora, amekkora, és viszont.

Ebből az következik, hogy mindent, amit lehetségesnek tartunk, biztosan váránk, ha nem várnók a hiányát is. Következik továbbá belőle ez a tétel is:

Mindent, amiről képzetünk van, biztosan várunk, ha ezt a biztosvárás egy ellentétes irányú biztosvárás egészen vagy részben le nem rontja.

Ennek a tételnek ellenkezője képtelenség, mert- a fenti gondolatmenet minden lépésének ellenkezője képtelenség. Ráadásul azonban bizonyítására szolgál még a következő megdondolás is, mely szintén közvetlenül biztos: Minden lehetőségvárásnak az a biztosvárás a tartalma, hogy vagy az egyik, vagy a másik lehetőség beteljesül. Minden lehetőségvárásban tehát két csupán egymás által megszorított biztosvárás lappang. A tétel végre egészen közvetlenül is bizonyos, és következményeiből csak azért hámoztam ki, hogy bizonyosságának közvetlen belátását támogassam.

Ebben a tételben szerintem a lélektan egyik alaptényét, alapelvét mondottuk ki.

Azonban a fentebbi gondolatmenetből ez a tétel is következik: „Mindennek, amiről képzetünk van, a hiányát is biztosan várjuk, ha ezt a biztosvárás egészen vagy részben le nem rontja az ellentétes biztosvárás.” Ez a tétel abból

a később (10. szakasz) felhozandó tényből következik, hogy mindennek, amiről képzetünk van, a hiányáról is van képzetünk és így e tétel az első pozitív tételnek egyik esete. De e tétel alapján mégis azt mondhatná valaki: „Igazán különös alaptény az, ami sohasem fordul elő, mert mindig lerontatik.” Erre én következőképen felelek: „Minden test megtartja nyugalmát vagy egyenes irányú egyenletes mozgását, ha valami ráható erő ennek megváltoztatására nem kényszeríti” – ez a mechanika egy alapténye, bár sohasem fődül elő, bár mindig lerontatik. Mert csak tisztán nem fordul elő, de minden mozgásban szerepel mint alkotó elem. A fentebbi elvünkben kimondott alaptény, mint látni fogjuk, ugyanily minőségben fordul elő valamennyi lelki jelenségünkben.

Később ez alapelvnek mélyebbre ható fogalmazásához fogunk eljutni, és épen e formában játssza az említett egyetemes szerepet. De már most is adhatunk neki egy másik formát. Amennyiben mindent, amiről képzetünk van, csak lehetségesnek tartunk (mert ellentétéről, a vele nemazonosról, hiányáról is van képzetünk), nem várjuk biztossággal (nincs róla biztosvárásunk) abban az értelemben, amelyben (az elől adott magyarázat szerint) a biztosvárás kifejezést eddig használtuk. Bizonyos értelemben azonban mégis mondhatjuk, hogy mindent biztosan várunk, amiről képzetünk van. Mert a lehetőségvárásban tulajdonképen ott van a biztosvárás, csak hogy egy ellentétes biztosvárás áll és működik vele szemben részleges sikerrel, amelyre ő ugyanígy hat. Így a két jelenlevő és ható biztosvárásnak keveréke,

összeolvadási terméke áll elő. A következőkben azon, hogy valaminek biztosvárása van meg bennünk, azt a tényt fogom érteni, hogy e biztosvárásnak hatása van meg bennünk, akár működik vele szemben az ellentétes biztosvárás ügy, hogy ennek következtében az eddigi értelmezés szerint nincs meg bennünk, t. i. nem győzedelmes, akár nem. Ez újabb értelmezés szerint elvünket így is fogalmazhatjuk:

Mindent biztosan várunk, amiről képzetünk van.

Vagy:

Minden képzettel a képzeltnek biztosvárása jár.

Ahol félreértések kikerülése céljából szükséges lesz. egy várásnak ily értelemben vett létét az illető varas *reális* létének fogom nevezni; az eddigi értelemben vett létét, t. i. *győzedelmes létét* pedig *fenomenális* létének fogom nevezni. A várások létének e két módja mellett van még, mint tudjuk, *aktuális létük is.*¹

E megkülönböztetések használatával még így is kifejezhetjük magunkat:

Minden (aktuális vagy fenomenális) lehetőségvárás két ellentétes irányú reális varasból áll, amelyek egymás ellenében működnek.

Ezzel szemben talán azt hozza fel valaki, hogy a nem

¹ Egy lehetőségvárásnak (az eddigi értelemben való) léte esetén az abban foglalt két ellentétes biztosvárás egyike sem létezik teljesen fenomenálisán, győzedelmesen, hanem mindkettő *részleg fenomenálisán, részleg győzedelmesen*. Viszont a lehetőségvárás léte maga fenomenális; a reális, nem fenomenális tény, amely mögötte van, a két ellentétes biztosvárás reális léte. A lehetőségvárás azonban lehet természetesen aktuális is.

győzedelmes biztosvárás létének elfogadásával kilépünk a tapasztalat tényeinek köréből. Erre azt válaszolom, hogy semmivel sem jobban, mint a fizika, mikor kimondja, hogy a föld \wedge „izóereje az alátámasztott vagy a fölfelé mozgó testre is hat. A tapasztalás határainak ez átlépése, a közvetlen tapasztalaiban egyenesen föl nem található lehetőségeknek és elemeknek e megállapítása nem csupán jogosult, hanem, mint tudjuk, nagyon termékeny is. Mert hogyan taníthatna bennünket a tudomány arra, hogy cselekvésünkben lehetőségeket vegyünk fontolóra, hogy a tényeket elemeikből vagy bizonyos elemek kiküszöbölése segítségével állítsuk elő, ha ilyen lehetőségeket és elemeket meg nem állapítana, el nem ismerne? Igaz, a lélektan eddig nagyon keveset engedett meg magának ebben az irányban, majdnem teljesen a nyers tapasztalásra szorítkozott és rendszeresen csak oly elemeket ismert el, amelyek *közvetlen* introspekcióval fölfedezhetők. Ez azonban szerintem nem erénye, hanem hibája.

2. Vannak *fenomenális* biztosvárásaink is. Ezek mindig fenomenális lehetőségvárások helyébe lépnek, amennyiben az előbbi szakasz értelmében valaminek első átélése lehetőségvárást teremt ama később (10. szakasz) kifejtendő körülménynél fogva, mely szerint minden tárggyal az el lentétét is megismerjük. Hogy mily körülmények okozzák e változást (valamint a két lehetőségvárás eredetileg nyilván¹

¹ De csak *ceteris paribus*, nevezetesen a két varas később tárgyalandó értékétől eltekintve.

egyenlő valószínűség-fokának eltolódását, az egyik várásnak a másikkal szemben való *fenomenális túlsúlyát*), az most nem érdekel bennünket. Érdekel azonban egy másik kérdés, és ez az, hogy vajjon fenomenális biztosvárás esetében az ellentétes várásnak reális léte megszűnt-e vagy nem. Más szavakkal: vajjon a reális ellentétes varas egyszerűen eltűnt-e, vagy csak elnyomott, paralizált, kompenzált, helyesebben: túlkompenzált állapotban van-e.

Rövid meggondolás arról győz meg, hogy ez utóbbi áll. Mert minden fenomenális biztosvárás tartalmaz egy másik fenomenális biztosvárást is, t. i. az ellentétes biztosvarasnak fenomenális tagadását; pl. ez a biztosvárás: „holnap reggel világos lesz”, tartalmazza ezt a biztosvárást is: „holnap reggel nem lesz nem világos”, vagyis „nem lesz sötét”. Ebben azonban az a további is foglaltatik, hogy az ellentétes várás_ (ami példánkban: „sötét lesz”) szintén *jelen van*, de épen legyőzötten, elnyomottan. Ha nem léteznék, nem lehetne elnyomni, legyőzni, tagadni. Az ellentétes várásnak ez egyidejű tagadása nélkül a fenomenálisán létező, győzedelmes várásnak nem volna értelme, valamint semmi értelme se volna annak, hogy alátámasszunk oly testet, melyre nem hat az alátámasztás ellenében működő erő. Láttuk ugyan, hogy (reálisan) mindent biztosan várunk, amiről képzetünk van; ez a tény azonban csak azért lehetséges, mert minden képzetünkkel egy ellentétes képzet áll szemben, melyhez a (reális) ellentétes varas fűződik. A reális várás az ellentétes reális varas hatására válik

többi kevésbé fenomenálisá, épúgy, mint egy erő egy egyensúlyi zavar folytán energiában nyilvánul meg.

Ismétlem: az ellentétes varas léte azért kétségtelen, mert tagadjuk; ha nem léteznék, nem lehetne tagadni. Nem mondhatjuk, hogy csak az ellentétes *képzet* létezik, és hogy azt tagadjuk, mert képzetet nem lehet tagadni. Az ellentétes *várás* van jelen, azonban tagadott, legyőzött, paralizált állapotban. Ugyanily legyőzött, paralizált állapotban van jelen az alátámasztott vagy fölfelé mozgó testben a lefelé ható vonzóerő. És amint ez az erő győzedelmesen mutatkozik, ha a fölfelé ható erő túlsúlya megszűnik, úgy lép fel fenomenálisán, győzedelmesen az ellentétes varas akkor, mikor az eddig fenomenális, győzedelmes varas ezt a tulajdonságát elveszíti.

Ezt a tényt így foglalhatjuk szavakba: Nemcsak a fenomenális lehetőségvárás, hanem a fenomenális biztosvárás is két egymás ellenében ható reális ellentétes varast foglal magában.

Vagy általában:

Varas és ellentétes várás mindig együtt jár.

Erről később (szintén mélyebbreható fogalmazásban) ki fogjuk mutatni, hogy a lélektannak egy *második alapelve*.

3. *Aktuális* várásaink is vannak. Ezekről következőt tanítja a megfigyelés: *Mindig fenomenális várásokkal* (a lehetőség-várásokat is ideértve) *ellentétben lépnek fel, mint egeknek módosulásai* (a fenomenális lehetőségvárások valószínűségfokával ellentétben, mint e fok csökkentései). Ilyen

tartalmú aktuális várásaink, mint: „a nap holnap fölkel”, „valószínűleg élek holnap”, „valószínűleg meglesz holnap mindakét lábam” stb. soha sincsenek, bármily fontos legyen is számukra az, amit ezek a várások kimondanak. Aktuális várások csak akkor lépnek fel, ha meggondolások vagy élmények, ezek között mások közlései, fenomenális várásállományunkat megváltoztatják. Az aktuális várás fenomenális várás *in statu nascendi*.

Aki ennek az állításnak azt veti ellene, hogy épen az új megállapításukra irányuló meggondolásokban, a gondolkodásban egyszerűen aktuálisakká lesznek meglevő fenomenális várásállományunk bizonyos darabjai, annak a következőt felelem:

Figyeljük meg az ilyen gondolkodást! Észre fogjuk venni, hogy mielőtt valamely megállapításnak aktuális várással alapját vetettük volna, bennünk egy e várással ellentétes fenomenális várásállomány volt. Más szavakkal: az aktuális várással egyértelmű fenomenális várás nem volt egészen tiszta és zavartalan, valószínűségfoka nem volt akkora, mint az aktuális várásé. Nézzük például a következő esetet. Azt gondoljuk: „Pál eljön erre és erre az összejövetelre, mert ő semmi alkalmat sem mulaszt el, hogy nevét az újságban szerepeltesse”. Ebben az esetben joggal merül fel a következő kérdés: Miért nem gondoljuk amaz esemény okai között ezeket is: Pálnak meglesz mindakét lába, a föld elbíri a testét, meglesz a lépcső is, mely a terembe vezet, stb.? Felelet: Azért, mert ezekről a körülményekről a kérdéses eseménynek megállapítása előtt is teljesen biztosak

voltunk, azonban ugyanekkor a szóbanforgó személyt még amaz említett tulajdonság nélkül gondoltuk, erre vonatkozólag nem élt bennünk ugyanoly szilárd várás. – Vagy tekintsük a következő példát. Azt gondoljuk: „Pál így és így fog cselekedni, mert ez érdeke.” Mért nem gondoljuk hozzá ezt is: „és minden ember érdekei szerint cselekszik?” Azért, mert az utóbbiról teljesen meg voltunk győződve, az előbbiről azonban nem: ez csak most vált meggyőződésünkké. Azok, akik az utóbbi általánosan emberi tényről sincsenek a legteljesebben meggyőződve, aktuálisan fognak eszmélni erre a tényre is akkor, amikor e meggyőződés bennük megszilárdul. – Nézzünk egy utolsó példát! Ha egy négyzet területét akarjuk megállapítani, akkor, mihelyt az egyik oldalt pl. 5 egységnyinek találtuk, azonnal kimondjuk: „25!” vagyis: „a négyzet területe 25 területegység”, és az „ $5 \times 5 = 25$ ” nem válik bennünk aktuálissá, ha e tételnek teljesen birtokában vagyunk; akik azonban e tételt még nem gyakorolták be teljesen, azokban ez a meggyőződés is aktuálissá válik, aktuálisan fogják gondolni: „ $5 \times 5 = 25$ ”. Lehet, hogy tételünk ellen azt hozza fel valaki, hogy midőn valakivel valamit *közlünk*, gyakran már meglévő fenomenális várásokat tudatunk. Ez igaz, de ezekben az esetekben a közlés nem jelent nálunk aktuális várást, hanem egy más, sajátos eszméleti állapotot, amely csupán hasonlít az aktuális váráshoz, *quasi* aktuális várás. De még ezt a hasonlóságot is csak a másik fél esetleges kérdései vagy az a más forrásból eredő meggyőződésünk hívja ki, hogy neki más a véleménye. Ezek a körülmények egy szín-

tén sajtóságos módon megzavarják fenomenális várásállományunkat, és ezzel szemben tesszük a kérdéses közlést, amely az aktuális váráshoz hasonló eszméleti állapottal jár. Sohasem jut eszünkbe, hogy olyasmit közöljünk valakivel, aminek ismeretét nála föltételezzük (kivéve ha gondolkodását akarjuk támogatni, amikor azonban – amint az előbb mondottakból kitetszik – ismét csak azt tesszük föl, hogy a szóbanforgó megokoló várás az illetőben nem egészen szilárd).

Tételünk tehát ez ellenvetésekkel szemben is érvényes marad. Még így is fogalmazhatjuk:

Az aktuális várás mindig fenomenális várassal szemben való győzedelmes hatást tartalmaz; a reális ellentétes várásnak legalább is egy legyőzetlen részét rontja le.

Tételünknek azonban mennyiségi oldala is van, t. i.:

Annak a benyomásnak nagysága, melyet az aktuális várás az eszméletre gyakorol, más szóval: a várás aktuáliságának, elevenségének foka megfelel ama változás nagyságának, amelyet a fenomenális városállományban teremt, más szóval: megfelel e várás korábbi valószínűtlenségének.

Azt a benyomást, aktuálisságot, elevenséget, amit az aktuális várás azzal nyer, hogy a nagyobb valószínűséget a két ellentétes várás egyikéről a másikra helyezi át, *meglepetésnek* nevezzük.

4. Csak most ejtjük sorát ama kérdés tárgyalásának, hogy vájjon mely körülmények azok, melyek a szembenálló két lehetőségvárás eredetileg egyenlő valószínűségfokai kö-

zött különbséget teremtenek. Ezzel a kérdéssel foglalkozik az indukció sokat vitatott elmélete.¹ Szerintem e kérdésre a helyes felelet a következő:

A teljes ismerettani megfontoltság számára egyáltalán *nincs* ilyen körülmény; a teljes megfontoltság semmi okot sem talál arra, hogy valamit az ellentéténél valószínűbbnek tartson. Tökéletlen megfontoltság esetében ezt a hatást a *megszokás* gyakorolja, még pedig két különböző módon. *Egyik* az, hogy a várás és az ellentétes várás valószínűségfokának viszonya arányos az élmény és az ellentétes élmény *gyakoróságának* viszonyával. *Másik* az, hogy valamely ténynek egy másikkal együtt történt átélése azzal az eredménynyel jár, hogy azt a tényt ennek kíséretében nagyobb valószínűséggel várjuk, mint az ellenkezőjét.² (1) Igen tökéletlen megfontoltság esetében erre már elég egyetlen ily élménypár; (2) kevésbé tökéletlen megfontoltság esetében (a) kivétel nélküli asszociáltság bizonyos gyakorósága vagy legalább (b) az illető asszociációnak az esetek egy bizonyos számának nagyobb részében való előfordulása szükséges arra, hogy ennek az asszociációnak valószínűségfoka az

¹ Az apriorisztikus várásokkal, amelyek azáltal támadnak, hogy fogalmakat új körülmények között tekintünk (és amelyekhez nézetem szerint minden szükségszerűnek tekintett várás tartozik) a jelen dolgozat egyáltalán nem kíván foglalkozni.

² E várások első sorban *fültételt megállapító tételek* keletkezésében nyilvánulnak, amelyeknek ez a formájuk: „Ha ez a tény előfordul, akkor e másikat nagyobb valószínűséggel várhatjuk, mint az ellenkezőjét; ha nem, akkor nem.” E tételeknek egy külön fejezetet fogunk szentelni, a IV.-et.

ellentét valószínűségéhez képest emelkedjék. Az 1., valamint a 2. a) esetben ez a valószínűség gyakran a bizonyosságig fokozódik.³

Az élménynek állandó ismétlődése a teljes ismeretelméleti megfontoltság esetében is megszünteti az ellentétes várását, ha az ellentétes képzetet is megszünteti, vagyis elfeledtet. Ezzel azonban az illető élmény pszihikus léte is megszűnik; az egy ideig tudatosan átélt tényre többé nem eszmélünk, egyensúly áll elő. Ezzel ama tény képzete és várása is eltűnik.

Megjegyzések ehhez a szakaszhoz.

1. Teljes ismeretelméleti megfontoltság mellett a szellem a szokás hatásától ment marad, azonban tehetetlen, nem tudja magát elhatározni, mert mindent ugyanoly mértékben lehetségesnek tart, mint az ellenkezőjét. Csak környezetünk állandó rendjének a megszokásban nyilvánuló értelem nélküli, sőt értelemellenes hatása okozza, hogy e környezethez alkalmazkodni tudunk.

2. Talán úgy látszik, hogy a szokásnak ez a hatása első elvünknek ellentmond. Abban a tényben, hogy a megszokás növeli a valószínűséget, talán annak a bizonyítékát véli látni az olvasó, hogy az egyszeri átélés egymaga nem teremt bizonyosságot. Ez a kritika azonban hamis „volna. Mert a megszokásra /csak az ellentétes élménnyel szemben van szükségünk, és ugyanez a gyakoriság az ellentétes élmény különböző gyakori-

³ A megdondolás, amelyet az előbbi szakaszban (19. lap) szintén amaz okok közé soroztunk, amelyek a várásnak az ellentétes váráson aratott győzelmét előidéznek, a szokásos összehatása, ua nem értjük rajta egy föltételt megállapító tételnek alkalmazását valamely élmény alapján.

ságával szemben különböző fokú valószínűséget teremt. Ebből az következik, hogy egyetlen asszociálatlan élmény teljes bizonyosságot adna, ha ellentétes élmény nem fordulna elő (és ha ebben az esetben a képzet lehetséges volna, mi azonban – amint már jeleztük és későbbben kimerítően tárgyalni fogjuk – lehetetlen). Első elvünk ebben a vonásában is analóg a mechanika tehetetlenségi elvével. A tehetetlenségi törvény fölállítására az a tény jogosít fel, hogy az impulzus növelése csak az ellentétes erők következtében és arányában szükséges a sebességfogyás megakadályozására.

3. Az indukciónak a fentebbitől eltérő két előadásáról akakrok itt megemlékezni. Az egyik láppstól (*Leitf. d. Psychologie, 2. Aufl. 176. s. k. L.*), a másik Heymanstól (*Die Gesetze u. Elemente des wissenschaftlichen Denkens. 2. Aufl. 244. s. k. 1.*) ered.

Lipps felfogása szerint valamely ténynek egy tárggyal kapcsolatos egyetlen egy szemlélése is már logikai szükségszerűséggel, tehát teljes megfontoltság esetében is arra az általános tételre visz bennünket, hogy: *minden* ilyen tárgynak megvan ez a tulajdonsága. *Was von einem Gegenstand gilt –* mondja Lipps – *gilt an sich von jedem Teilgegenstand desselben. Jeder Baum, den ich blühen sehe, ergibt nach Obigem das allgemeine Urteil, oder schliesst ursprünglich oder an sich, dasselbe in sich: Der Baum blüht, oder Bäume überhaupt blühen.* Ez az indukálás tehát Lipps szerint ugyanoly eredeti és szükségszerű értelmi működés, mint az a korlátlan biztosvárás, mely első elvünk szerint minden elképzelhetőre irányul.

Ehhez az állításhoz nem járulhatok hozzá. Mert ha már nem-virágzást is éltem át, pl. házon, táviró-oszlopon, vagy az előttem elterülő üres térben, akkor *Lipps tétele értelmében* minden fának nem-virágzását is várom, mert minden fa, mint dolog, illetőleg mint teret elfoglaló, a nem-virágzó tárgyak közé is sorozható, ezeknek is *Teilgegenstand*-ja. Tehát minden fától ép úgy várom a virágzást, mint a nem-virágzást, és némi (de nem teljes) megfontoltság esetében az utóbbit csak a nagyobb gyakorlatossága következtében várom jobban és csak több esetben tapasztalt cáfolatlansága miatt várom biztosan. Csak nagyon töké-

letlen megfontoltság esetében alakul bennem biztosvárás egyetlen tapasztalat folytán. Azonban ez az általánosítás sem az előbbi, sem az utóbbi esetben nem szükségszerű. Ha azonban Lipps valamely híve e kritikát azzal kívánná megelőzni, hogy az *an sich* kifejezést úgy érti, hogy nem-virágzást még nem éltem át, akkor a biztosvárás föllépésére nem szükséges, hogy a virágzást valami tárgyhoz kössem, indukcióra nincs okom, nem is említve azt, hogy a virágzást csak úgy ismerhetem, ha nem-virágzásról is tudok.

Így fogalmazom ellenvetésemet, ha Lipps kiinduló tételét elfogadom. Saját előadásom szerint a fa virágzásának” egyetlen esete azért nem elég, mert a virágzást és nem-virágzást kezdet-től fogva minden körülmények között, minden tárgyra nézve egyformán lehetségesnek tartom. Lipps is mondja: *Jeder denkbare Gegenstand fordert an sich als wirklich angesehen zu werden*, vagy más szavakkal (u. a. mű 1. kiadás 141. oldal): *Alles Denkbare ist an sich oder der Tendenz nach für uns ein Wirkliches*, és ez ugyanazt mondja, amit első elvünk. Azonban Lippsnél ez a tétel csak az indukció, valamint az analógia-következtetés elméletének folyománya.

A mondottak szerint Lippsnek e tárgyakra vonatkozó elméleteit nem tarthatom helyeseknek. Önkényesnek tartom kiindulópontját is a tekintetben, hogy mikor forog fönn *gleicher Gegenstand*. Az bizonyos, hogy a gondolkodás elméletének nagyon szép egysége lenne az, ha igaz volna, hogy az indukció is az értelem szükségszerű követelménye (ugyanezen okból egyideig magam is vonzódtam e gondolathoz), azonban ez nincs így: az az indukció, amelyről eddig beszéltünk, a megszokásnak értelemnélküli, sőt értelem-ellenes ténye. Hiszen világos, hogy ez nem lehet más-kép, ha igaz, hogy *alles Denkbare an sich oder der Tendenz nach für uns ein Wirkliches ist*. Ha első elvünk logikailag szükségszerű, akkor az indukció nem lehet az.

Ehhez a kritikához azonban azt a megjegyzést kell fűzőm, hogy mindamellett azok között az írók között, akiket ismerek, nézetem szerint Lipps látott bele legmélyebben tárgyunkba. Ugyanezen a téren nagy érdemeket tulajdonítok Jamesnek (*The*

Principles of Psychology Oh. XXIII.) és Tainenek (*De l'Intelligence*, PZ egész mű) is.

Áttérek a Heymans tanára. Heymans indukció alatt csak az olyat érti, mely a teljes ismeretelméleti megfontoltsággal szemben is megáll (ő, mint munkájának a címe mondja, csak a *tudományos* gondolkodás törvényeivel és elemeivel foglalkozik), és ilyen indukció szerinte egyedül az oksági, vagyis az, mely oksági viszonyt állapít meg. (De azt hiszem, hogy Heymans sem tagadja, hogy *létezik* az indukciónak másik faja is, a közönséges szokásindukció, amely a szigorú ismeretelméleti megfontoltsággal szemben nem állja meg a helyét). Az oksági indukció Heymans szerint azon alapszik, hogy az emberek elismerik azt a Hamilton-féle elvet, mely szerint: tulajdonképeni, reális változás nincsen. Ez az elv Heymans szerint a Mill-féle módszerek segítségével abszolút biztosságú, azaz oly indukcióhoz vezet, mely a teljes megfontoltsággal szemben is megállja a helyét.

Hajlok Heymans azon nézetéhez, hogy az oksági indukciónak sokkal nagyobb ereje van, mint a pusztá együtteségből fakadó indukciónak; hajlandó vagyok elismerni azt is, hogy ez abból a Hamilton-féle alapelvből következik, amelyet Heymans megjelöl. Azt azonban még sem hiszem, hogy a Mill-féle módszerek abszolút érvényességű oksági indukcióhoz vezetnek. Mert e módszerek amaz elven kívül még azt is fölteszik, hogy ugyanegy realitásnak mindig ugyanegy jelenség felel meg; ezt azonban semmi sem támogatja.

Az indukcióra nézve 1. még Schubert-Soldern közleményét a *Vierteljahrsschr. f. Wissenschaft. Philos.* Ed. XXX.-ban.

5. Néhány megjegyzést akarok még ideiglatni, mely ugyan a lélektan területéről a filozófiába nyúlik át, de később a legegyszerűbb lélektani tények leírásában is hasznosnak fog bizonyulni.

Az előbbi szakaszban láttuk, hogy valamely élmény bizonyos gyakoriságának különböző egyéneknél különböző

a hatalma az ismerettani megfontoltság legyőzésében. A teljes ismerettani megfontoltság esetében az alanynak egyáltalán nincs egyértelműleg meghatározott, vagy az ellentéténél nagyobb valószínűségű jövő világa, és jelen élményeinek és emlékeinek kijelentésétől eltekintve, nincs ilyen jelen és múlt világa sem. Amellett a tökéletlen ismeretelméleti megfontoltság mellett, amelyben mindnyájan élünk és gondolkozunk (még azok a természettudósok is, akik leírásaikat a teljes ismerettani megfontoltság kijelentésével kezdik, mert hiszen ők sem akarják csupán a múltat leírni, hanem meg akarják jósolni, legalább az ellentéténél bizonyos mértékben nagyobb valószínűséggel, a jövőt is) mondom: e tökéletlen ismerettani megfontoltság mellett különböző egyéneknek különböző a világuk, amennyiben egyik bizonyosra vesz olyan dolgokat, melyekben a másik kételkedik. Nincs egyetlen, azonos, közös világunk. A különbséget nem szünteti meg semmi addig, míg a még legyőzetlen megfontoltság legyőzve nincs.

Azt mondhatná valaki: az azonban mégis csak bizonyos, hogy minden egyes kérdésben az egymással szemben álló lehetőségek közül egynek meg kell valósulnia. Jó; tekintsük ezt bizonyosnak. Ez azonban logikailag bizonyos; ez nem a tapasztalásból következik, hanem amaz eredeti ismerettani megfontoltság értelmében van adva; és ebből még világosabban következik, hogy *egy és ugyanaz a világ mindnyájunk számára csak annyiban létezik, amennyiben ugyanaz a lehetőség győzi le mindenkinél a várásban – vagy, mint a következő fejezetben látni fogjuk, az élmény-*

ben – az *ellentétes lehetőségeket*. E világ mindenikünk számára való léte ama szubjektív feltételhez van kötve; az a lét egy egyetemesen szubjektív valamit jelent.

Azoknak a meggondolásoknak is, amelyek – mint a 4. szakaszban (19. oldal) mondtuk – aktuális várásokat eredményeznek, azaz már meglevő fenomenális várásokat győznek le (és itt csak biztosvárásokra gondolunk, tehát: teljesen győznek le) különböző a hatalmuk különböző egyéneknél, így különböző egyéneknek esetleg különböző *egyértelműleg meghatározott* világaik is vannak; a mindenkinek egyenlő világ mindig a mindenkinél megtörtént egyértelmű győzelmet jelenti. Azt mondhatná ugyan valaki: „Mégis csak kell egy abszolút valamit föltennünk, ami különböző egyéniségekre hatva, e különbséget megteremti.” Azonban még ennek a meggondolásnak a helyességét sem ismeri el mindenki, és ennek az abszolútnak tulajdonságai közelebből meg nem határozhatók; ez az abszolút nem szerepel „a (mindenki számára létező) világról” való gondolkodásban, ha ez ama posztulátumnál konkrétebb eredményre akar jutni. Ez a gondolkodás e világot mindig úgy értelmezi, mint várásoknak (ill. élményeknek) várások (ill. élmények) fölött mindenkinél vagy a nagy többségnél egyértelmű győzelmét.

II. FEJEZET,

Az élmény megmaradása és ellentétessége.

6. A várásokról térjünk át az élményekre, amelyek amazokat szülik.

Minden élményhez gondolhatunk egy negatív vagy más szóval *ellentétes élményt*; például ahhoz, hogy hangot hallunk, kutyát látunk, azt, hogy: úgy halljuk, hogy csönd van, úgy látjuk, hogy nincs kutya. Mindkettőhöz gondolhatunk egy *kétséges* vagy *lehetőségi élményt*, aminő az, ha például nem vagyunk tisztában, hallunk-e hangot, látunk-e kutyát. Kétséges élmények ritkán fordulnak elő.

Ha valakinek képzele van valamiről (amivel, mint már mondtuk, mindig együtt jár a negatív vagy ellentétes képzet, a nem ugyanannak képzele), akkor minden időben, minden helyen, minden körülmények között vagy ama képzetnek tárgyát éli át, vagy e tárgynak ellentétét, azaz nemlétét, vagy e tárgy lehetőségét; tehát vagy élménye vagy ellentétes élménye vagy lehetőségű élménye van róla – föltéve, hogy ezt akarja, azaz figyelmét arra a kérdésre irányítja, hogy az illető tárgy jelen van-e vagy sem. Ha ezt az akarást vagy figyelmet föltesszük (mint a

következőkben állandóan tenni fogjuk), akkor ezt a tényt ilyen formában is mondhatjuk ki:

Mindenről van élményünk, amiről képzetünk van, ha ezt az élményt és ellentétes élmény egészben vagy részben le nem rontja . . . (1)

Akinek az illető képzete nincs meg, az az illető élménynek híjával lehet akkor is, ha ellentétét sem éli át; de akinek megvan a kérdéses képzete, azt e képzet tárgyának átélésében csak az elentétes élmény akadályozhatja meg. Az a tény, hogy a képzet birtokában van, arra kényszeríti a valóságot, hogy vagy megfeleljen e képzetnek, vagy pedig az ellentétes képzetnek, vagy a kettő keverékének. Csak választania lehet, de megvan mindkét élményre való hajlandóság, tendencia.

E hajlandóságok érvényesülése, azaz valamelyik élmény bekövetkezése nem múlik egyében, mint azon, hogy a másik élmény ne következék be; mindenik hajlandóságot csak a másik korlátozza. Ezért ugyanoly értelemben, amelyben a „*reális várás*” vagy egyszerűen „*várás*” szót használtuk, a következő tételt mondhatjuk ki:

(Reális) élményünk van mindenről, amiről képzetünk van.

Továbbá:

Élmény és ellentétes élmény (reálisan) mindig együtt jár.

Nézetem szerint ezek a tételek szintén alapelvei a lélektannak. Sőt remélem, hogy később sikerülni fog bizonyítanom, hogy az I. fejezetben megállapított elvek ezekre

visszavezethetők, hogy ezek amaz előbbieknél kilátásba helyezett elmélyítései.

Azt hiszem, sokan hajlandók lesznek kétségbevonni ez újabb tételek helyességét. Azt fogják mondani: „Abból, hogy vagy az élmény, vagy az ellentétes élmény, vagy keverékük aktuálisan jelen van, még nem következik, hogy az aktuális élményre való tendencia akkor is jelen van, mikor az ellentétes élmény aktuális, és viszont. Mert hiszen abból a tényből, hogy minden testnek vagy nyugalomban, vagy mozgásban kell lennie, hogy vagy csönd van, vagy hang esik, szintén nem következik az, hogy a nyugvó testben mozgási tendencia, csend idején hangzásra való tendencia van jelen; a nyugalom, a csend származhatik az erő pusztá hiányából is.” Továbbá hozzátehetné valaki még a következőket: „Az ilyen analitikus tételekből semmi tartalmukon kívül eső következtetés nem vonható.”¹

Ezeket az ellenvetéseket nem fogadhatom el, és a következőkben válaszolok rájuk. A felhozott példákban annak szükségszerűsége, hogy vagy az egyik, vagy a másik állapot (vagy mozgás, vagy nyugalom, vagy hang, vagy csönd) beáll, valóban nem tanúsítja még azt, hogy két reális tendencia van jelen, mert hisz a mozgás annyi, mint nem-nyugalom, és a hang annyi, mint nem-csend. Ez a szükségszerűség fogalmi, analitikus. Az a szükségszerűség azonban, amelyből mink kiindultunk, nem fogalmi; tételünk nem analitikus, legalább is eddigi megfontolásaink szempontjából nem

¹ Ez utóbbi ellenvetést tényleg megtette az egyetemen egy hallgatóm.

az. Mert az élmény hiánya még nem jelenti az ellentétes élmény meglétét és viszont, amint ezt azoknak esetében is látjuk, akik az illető képzetnek nincsenek birtokában. Tételünknek igazi fizikus analogonja az a tény, hogy az emelőknek vagy egyik, vagy másik karja alá száll, vagy végre mindkettő egyensúlyban van; ez a tény pedig két reális tendencia létét jelenti.

Lehetséges azonban, hogy valaki, aki – mint e sorok írója is – azokhoz a ma kevesekhez tartozik, akiknek véleménye szerint valamely tételnek szükségszerűségéről való meggyőződésünk sohasem a tapasztalásból, hanem a tételnek analitikus természetéből származik, azt a kérdést fogja felvetni, hogy honnan ered ama tétel szükségszerűségéről való meggyőződés (amely kétségtelenül megvan az emberekben), ha e tétel nem analitikus természetű. Erre a következőkben válaszolok:

A tétel analitikus, de nem azért, mintha az élmény hiánya és az ellentétes élmény megléte egy és ugyanaz volna (ez nem áll), hanem két más okból. Először azért, mert *az aktuális élmény és az aktuális ellentétes élményre való tendencia legyőzése egy és ugyanaz*. Az aktuális élményt az aktuális ellentétes élményre való tendencia mint a maga ellentétét idézi elő. Mozgást, hangot csak az élhet át, aki már megelőzőleg a nyugalom, illetőleg a csend állapotában volt, és akiben ezek mint mostani élmények fenmaradni igyekeznek, de sikertelenül.¹ Másodszor azért analitikus a tétel-

¹ V. ö. alább a 10. szakaszt.

lünk, mert amennyiben képzeink segélyével figyelmünket szándékkal a kérdés eldöntésére irányítjuk, tényleg az élményekre való tendenciákat működtetünk: *a kérdéssel kapcsolatos képzetek átélési tendenciák*. Az aktuális élménynek tehát, melyet az „először” mondottak szerint a két egymással szembenálló tendencia egyike önmagával ellentétben idéz elő, a másik tendencia győzelmének kell lennie. Ez az aktuális élmény fogalmából következik; erre vonatkozólag analitikus tételünk. Hogy aktuális élményeink legyenek, az nem szükségszerű; ha azonban van aktuális élményünk, akkor ez az aktuális élmény fogalma szerint szükségképen egy bennünk élő tendencia legyőzése, tehát, ha két ellentétes tendencia mint kérdés él bennünk, azok egyikének teljesevé. Az élmény szóval ezt a fogalmat jelöljük, és közvetlenül érezzük, hogy a képzetek, amelyekkel kérdezzük, élményekre való tendenciák, és innen ered az 1. tétel szükségszerűségéről való meggyőződésünk. Ebben az érzésben, ebben a közvetlen szemléletben már benne van a mi két elvünk, és ez adja legmélyebb bizonyosságukat. Ezek az elvek tehát nem 1. tételünkből következnek, hanem ez következik azokból. Csak azért mutattam meg, hogy ama tétel, mint következményük, magában foglalja ókét, mert valószínűbbnek tartottam olvasóim részéről ama tétel elfogadását, mint e közvetlen szemlélet keresztülvitelét.¹ Elveknek ily bevezetése következményeik révén ugyanily okból gyakori a tudományok történetében.

¹ V. ö. fentebb 13. lap.

Lehetséges, hogy egy másik ellenvetést is fognak felhozni két elvünkkel szemben. Azt fogják talán mondani: „Végre is nagyon jól tudjuk, hogy minden külső élménynek az a föltétele, hogy az, amit átélünk, tényleg, valóságosan, objektíve jelen legyen; például kutyát akkor látok, hangot akkor hallok, ha van kutya előttem, ha megszólal hang közelemben. Sőt élményeinknek további föltételeit is ismerjük, minők pl. a sugárzások a látásra, a levegőnek vagy más közegnek hullámzásai a hallásra nézve, stb. Nem lehet tehát azt mondani, hogy reális élmények vannak jelen akkor is, ha azok a föltételek nem teljesülnek, vagy hogy élményekre való tendenciáink vannak, melyeknek teljesevése csak azon múlik, hogy az ellentétes tendencia ne menjen teljesevésebe.” Ezt az ellenvetést sem találhatom jogosnak. Mindenekelőtt szembenáll vele az a tény, hogy vannak illúziók és hallucinációk is. Ha azonban ezeket nem is vesszük tekintetbe, még mindig a következőképpen válaszolhatunk. A kutyának objektív jelenléte, a hangnak valóságos megszólalása – bármit is értsünk ezen azonkívül, hogy hasonló körülmények között többen (aktuálisan) átélhetik ugyanazt – a sugárzások, a hanghullámok az *aktuális* élmény föltételei, annak föltételei, hogy az *ellentétes élményre való tendencia legyőzessék*; emellett azonban ugyanennek további föltétele az, hogy ez utóbbi tendencia oly értelemben meglegyen, hogy érvényesül, amikor nem lép föl amaz aktuális élmény. Ama sugárzások és lég-hullámok csak olyan szerepet játszanak ebben a dologban, mint a hosszabb emelőkar a túlsúly eldöntésében. Az emelő karjainak különbségével mindig egy

másik körülmény jár együtt, amely e túlsúlyt éppen érthetővé teszi. Ez a körülmény (a virtuális munkák törvénye értelmében) az, hogy az Egyik súly gyorsabban esik, mint amily gyorsasággal a másik emelkedik, tehát *plus* az egyik irányban a másikkal szemben. Ugyanígy talán sikerülni fog egykor kimutatni azt, hogy ama sugárzások vagy hullámok az illető hajlandóságnak az ellentétes hajlandósággal szemben *plus*-t juttatnak. Ki fog talán derülni, hogy az aktuális világosság- vagy hangélményt okozó sugárzások, illetőleg hullámzások az idegállományban, vagy annak valamely részében a disszimilációt túlsúlyra juttatják az asszimiláció fölött – melyek mindkettejére megvan a tendencia, – míg ellenben a sötétség és a csend élményeinél az ellentétes tendencia jut túlsúlyra. A sötétség, a csend aktuális élményeire való tendenciának azonban meg kell lennie, hogy a sugárzás, a levegőhullámzás fölkelthesse a világosságnak, a hangnak aktuális élményét. És épúgy fölteszi egy kutya vagy egy fa aktuális átélése, hogy meg legyen a tendencia mindazon tulajdonságok negatívumainak átélésére, amelyek együttvéve a kutyát, a fát teszik. Hogy valamely alsóbbrendű lény, melynek látása csak a világosság és sötétség megkülönböztetésére szorítkozik, a kutyát nem képes átélni a fával ellentétben, vagy hogy a zenei hallással nem bíró egyén a hangok bizonyos csekély magasságkülönbségét nem veszi észre, ha jelen is vannak a külső objektív föltételek – az ilyen tények azon alapulnak, hogy ezekben a lényekben nincsenek meg azok a belső tendenciák, amelyekre ama sugárzások és hullámzások módosítólag hathatnának, mint a

hogyan a nem elég finom, nagy súrlódású mérleg karjainak úgy egyik, mint másik értelmű csekély különbsége hatás nélkül marad. Minthogy mindannyiszor, amikor egy aktuális élmény külső, objektív föltételei nincsenek jelen, az aktuális ellentétes élmény külső objektív feltételei mindig természetsszerűleg jelen vannak, elveink felállításánál nem kell törődnünk ezekkel a föltételekkel. Annál kevésbbé, mert hisz objektív föltételek megállapítása már föltételezi a mi 1. tételünket. Föltételek megállapításának ugyanis csak úgy van értelme, ha elfogadjuk, hogy az az alternatíva, hogy e föltételek vagy teljeseznek vagy nem teljeseznek föltétlen; ez pedig tételünknek objektív fogalmazása. Az egész természettudomány e tételünkön épül fel, nemhogy ez függene a természettudomány megállapításaitól.

7. Tárgyunk további kifejtését egyelőre elhalasztva, most néhány oly speciálisabb tényre akarok rámutatni, melyekben két elvünk, nézetem szerint, megnyilvánul.

Közvetlen megnyilvánulásukat látom abban a tényben, – amelyet eddig a lélektan csak nehezen bírt rendszerébe illeszteni, és amelyről azért igen sok fejtegetés esett – hogy amit valamely körülménnyel együtt mindig vagy gyakran átélünk, azt ezzel a körülménnyel együtt gyakran illuzóriusan is átéljük, t. i. olyankor is, amikor objektív feltételei nincsenek jelen. Ha pl. látogatót várunk, úgy lépteget hallunk akkor is, ha senki sem közeledik, sőt másnak a hangjában a várt látogató hangját véljük fölismerni, stb. Éppen így a látás terén is: a szokásost látjuk akkor

is, amikor nincs jelen, pl. nem vesszük észre a sajtóhibákat, stb.

Elveink érvényesülését vélem feltalálni abban a könnyen megfigyelhető tényben is, hogy (éber) álmodásaink abban a mértékben öltik magukra valóságos élmények jellegét, amely mértékben a nekik ellentmondó valóság tudatunkban elhalványul.

A hipnagógikus hallucinációkról is könnyen észrevehetjük, hogy akkor jelennek meg, mikor a valóság ellentmondó élményei eszméletünkben enyésznek, és hogy viszont eltűnnek, ha magunkat a félálomból kiszakítva, ismét a valóságra eszmélünk. Ez alapon elveinkben az álmodás is megtalálja magyarázatát.¹

Bővebb fejtegetés nélkül ugyan, de bátorodom még ideigtatni azt a sejtelmemet is, hogy ez a két elv megoldását adja annak az eddig meg nem oldott kérdésnek is, hogy a gyakorlat mért fokozza a megkülönböztető képességet.

Ezekhez a tényekhez végre még egy a negatív élményekre vonatkozó megfigyelést akarok fűzni. Midőn mostani tárgyunk körül vizsgálódva, szándékosan próbáltam magamban negatív élményeket felidézni (pl. a világosságba pillantva, azt, hogy nincs sötét, a csendre figyelve, hogy nincs zaj, egy ablakra tekintve, hogy nem áll abban senki), észrevettem, hogy legtöbb esetben túlságos erősen idéztem fel azt, aminek negatívumát átélni kívántam, és ezzel akadá-

¹ Lásd erre vonatkozólag: Taine *De l'Intelligence* című munkáját is.

lyoztam e negatív élménynek tiszta, határozott fellépését, és majdnem ellentétes hallucinációt váltottam ki. Ebből azt a tényt tanultam meg, hogy jobban át kell engednem magam a valóságnak, ha azt akarom, hogy a kívánt negatív élmény tisztán és határozottan fellépjen. Ezen átengedés folyamán a jelenlevő ellentétes tárgynak speciális pozitív jellegét is átéli az ember, (amikor t. i. az ellentétes tárgynak ilyen specialitásai vannak, ami pl. a csönd esetében nem áll, míg az utolsó példában az ablak sötétsége vagy egy függöny szerepelt ily ellentétes tárgyként).

Mindezek a tények, nézetem szerint, két elvünknek és 1. tételünknek tapasztalati bizonyítékai.

8. Beszélhetünk élményeknek fenomenális (*nem aktuálisan* gyözedelmes) létéről vagy legalább fenomenális túlsúlyáról is, hasonló értelemben, mint amelyben fenomenális biztosvárásokról, illetőleg várásoknak az ellentétes várások fölötti fenomenális túlsúlyaiéi beszéltünk. Mert a két egymás ellen működő reális élmény vagy aktuális élményre való hajlandóság nem marad minden körülmények között egyenlő erős, amint ezt éppen a hallucinációk és illúziók föllépése is mutatja. Nyilvánvaló, hogy egyik élménynek túlsúlyát a másikkal szemben ugyanazok a körülmények idézik elő, amelyek a varjasnak túlsúlyát az ellentétes várággal szemben létrehozzák (4. szakasz). Sőt, mi több, egy élmény túlsúlya az ellentétes élménnyel szemben nyilvánvalóan *ugyanaz a tény*, mint a megfelelő várásnak túlsúlya az ellentétes várással szemben; amit a nem jelen időre és nem

jelen helyre vonatkozólag a várás túlsúlyának nevezünk az ellentétes várassal szemben, ugyanaz a jelen időre és jelen helyre vonatkoztatva az élmény túlsúlya az ellentétes élményre szemben.

Az előbbi szakaszban említett illúziók az élmény megszokásának túlerejét jelentik nemcsak az ellentétes élmény szokásával szemben, hanem a jelenlevő külső objektív körülményekkel szemben is. E túlkapas abnormis, de lehetséges. Megkönnyíti azt azoknak az objektív, külső körülményeknek, amelyek rendesen amaz élmény győzelmét biztosítják, a hasonlósága a jelenlevő objektív, külső körülményekhez, mert ez a hasonlóság annyit jelent, hogy kisebb az ellentétes erő. Az illúzió különvilágot teremt annak számára, akit ér. (V. ö. föntebb, 5. szakasz.)

9. Természetesen az aktuális várásokkal analóg aktuális élményeink is vannak; hiszen közönségesen csak ezeket nevezik élményeknek.

Az aktuális élményekről is áll az, amit az aktuális várasokról mondtunk (3. szakasz), nevezetesen, hogy csak fenomenális ellentétes (lehetőségi) meggyőződések ellentéteként, mint ezeket megváltoztatok lépnek fel, és hogy aktualitásuk, az eszméltre gyakorolt benyomásuk nagysága e változással arányos. A pusztán reálist, amelynek ellentéte soha sem volt jelen, egyáltalában nem vesszük észre. Amit gyakran átéltünk, azt önkénytelenül kevésbé vesszük észre. Ellenben minél ritkább valami, annál jobban feltűnik. Különösen a gyakran átélteknek részeit, elemeit nem vesszünk

észre vagy csak kevéssé, megfelelően annak, mit a 4. szakaszban az asszociáció hatásáról mondtunk.

Ha valamit szándékos megfigyelésre veszünk észre, és ha ezt a megfigyelést az a kétség előzi meg, hogy vajjon az a tárgy jelen van-e vagy nincs, akkor szintén megváltozott egy fenomenális ellentétes (lehetőségi) meggyőződésünk. Ha azonban szándékosan olyasvalamit figyelünk meg, aminek jelenlétéről már meg vagyunk győződve, akkor az introspekción azt mutatja, hogy ilyenkor *quasi* a kételkedés állapotát kényszerítjük magunkra, és hogy ilyenkor nem keletkezik igazi, határozott észrevétel, hanem csupán az észrevételhez hasonló eszméleti állapot, *quasi*-észrevétel. Nem támadhat bennünk meggyőződés arról, amiről már meg vagyunk győződve.

A fenomenális meggyőződés, amelyet egy aktuális élmény megváltoztat, nem várás, hanem reális és fenomenálisán még nem egészen legyőzött *élmény*. Az élmények mezejére, a jelen időre, a jelen helyre és a jelen körülményekre vonatkozólag várás nem lehetséges.

Azt, amit cáfolatlanul vagy bizonyos gyakran átélt körülmények között cáfolatlanul átéltünk, azt – mint mondtuk – a különben elégséges külső, objektív föltételek dacára sem éljük át újból. Ezek a külső, objektív tények tehát nem okoznak változást eszméletünkben. Ez mutatja éppen, hogy a fenomenális élmény egyenlő avval az állapottal, amelybe az aktuális élmény a lelket (vagy az idegrendszert) különben ejtené: egyensúly áll fenn. Aki azt gondolná, hogy a fenomenális élménynek, ha joggal nevezzük így, azonos-

nak kellene lennie az aktuális élménnyel, azt arra figyelmeztetem, hogy az előbbinél hiányzik a változás, a *status nascendi*. Az aktuális élménynek a fenomenális élmény jelenléte következtében való kimaradását nevezhetjük *fenomenális ráismerésnek* is; eszmélés nélkül ráismerünk valamire, amikor semmi különbségre sem eszmélünk.

Mindenesetre megengedem, hogy nehezebb belátni, hogy fenomenális élményeink vannak, mint azt, hogy vannak fenomenális várásaink, és hogy éppen nem könnyű belátni, hogy a kettő egy és ugyanaz a dolog. A következő további elemzés remélhetőleg megszünteti ezt a nehézséget.

A várás mindig más időre, más helyre, más körülményekre vonatkozik, mint ami jelen van; a jelen időre, a jelen helyre, a jelen körülményekre vonatkozólag várás lehetetlen; az ezekre vonatkozó meggyőződésnek, ítéletnek szükségképpen élmény jellege van. A más idő, más hely, más körülmények másságának tudata az átélés, az élmények körébe esik; e másságnak tartalmi ellentét az értelme; e másság azt a negatív ítéletet tartalmazza, hogy: az az idő, az a hely, azok a körülmények most nincsenek jelen. Az ő átélésüket a jelen idő, jelen hely és jelen körülmények élményei (tartalmilag) legyőzik. Legyőzött *élmények* vannak jelen. Valamely ténynek ama más időben, helyen és körülmények közt való várása azt jelenti, hogy ez a tény ama legyőzött élményeknek egyik tulajdonsága; azokon a legyőzött élményeken belül a ténynek átélése győzött az ellentéte fölött. Várássá csak az teszi, hogy amaz idő, hely és körülmények élménye le van győzve: osztozik ezeknek vereségében. Ami-

kor ezek győznek, amikor bekövetkezik az illető időpont, az illető hely és körülmények (amikor rájuk ismerünk, mint ama föltételek vagy képzetek teljességére), akkor a bennük foglalt várás evvel már fenomenális élménynyé változik; az egyértelmű külső objektív körülményeknek nincsen rajta változtatni valójuk; nem tűnik föl; csak fenomenális ráismerés következik be. Aktuális ráismerés önkénytelenül csak akkor lép föl, ha a várás nem volt biztos; az nem az objektív külső körülmények és az azokkal egyértelmű várás összelálkozásának eredménye, hanem a még nem egészen legyőzött ellentétes várásnak visszahatása, mely várás most győzetik le. A jelen időn, helyen és körülményeken kívül, amelyre nézve a kérdés el van döntve, *minden* időre, *minden* helyre és *minden* körülményekre vonatkozólag csak lehetőségvárásaink vannak; ezek eldöntése mindig aktuális élmény. Minden időre, minden helyre, minden körülményekre vonatkozólag csupán a cáfolatlanul és csak reálisan átólteket várjuk biztosan, de csak reálisan. De ezeket aktuálisan soha át nem éljük.

A várás tehát (és ez nemcsak a fenomenális, hanem a reális várásra is áll) legyőzött élmény, de csak *közvetve legyőzött élmény*; oly élmény, amelynek legyőzöttsége onnan ered, hogy az idő, a hely, a körülmények, amelyekre vonatkozik, és amelyekbe tárgya tartozik, le vannak győzve. A varas is az átélés körébe tartozik annak folytán, hogy az időt, a helyet és a körülményeket, amelyekre vonatkozik, nem jelenlevőknek éljük át, negatívumukat éljük át. Az élmény az általános fogalom, a várás annak egyik neme. E tény megál-

lapítását már az az egyszerűsítés is ajánlatossá teszi, amivel jár. Két fajta meggyőződés van, amelynek nem érzetek, he nem képzetek a hordozói. Az egyik osztályba tartoznak a negatív élmények, amelyeknek az a tartalmuk, hogy valami nincs jelen. Ezeknél nyilvánvaló, hogy egy ellentétes élmény tartalmilag legyőzte a kérdéses élményt, és ez érthetővé teszi, hogy az érzet képzetté gyengült. A másik a várások és emlékezések osztálya.¹ Itt *látszólag* nem győzött valamely ellentétes élmény, és azért különösnek, csodálatosnak tűnik, hogy ezeket a meggyőzéseket is ugyanaz a képzet hordozza, amely az előbbieket, mert úgy tetszik, hogy ugyanazt a következményt így két teljesen különböző körülmény okozza. Ha azonban felismerjük, hogy ebben az esetben annak az időnek, annak a helynek, azoknak a körülményeknek, amelyekre a várás vonatkozik, élményét a jelen idő, hely és körülmények élménye tartalmilag legyőzte: akkor ez a különös látszat eltűnik; a legyőzésnek, az érzet képzetté gyöngülésének csak egy módja marad, t. i. az ellentétes élmény által való legyőzés, amely természetes. Ezzel a várás is az átélés birodalmába kerül; része egy negatív élménynek. A várás is azt mondja: „Az abban az időben, azon a helyen és ama körülmények között értett dolog (ezekkel együtt) nincs itt, de azon időben, helyen és körülmények között jelen van (lesz, volt).”

¹ A lehetségségi élmény esetében (lásd fentebb 29. old.) épen az a kérdés, hogy érzet vagy képzet van-e jelen. Az a tény, hogy ez a kérdés lehetséges, szintén azt mutatja, hogy az átélés és várás közötti viszonyról való előadásunk helyes.

A következő kigondolt eset talán alkalmas lesz arra, hogy a mondottakat kiválóan szemléletessé tegye. Valaki éjszaka fölébred és a szobát, mint rendesen, sötétnek találja; az ablak faburkolatát t. i. esténként bezárják. Az éjjeli szekrényen álló villamos lámpa csavarán fordít egyet, hogy világossághoz jusson, de hiába, nem lesz világos. Azt találja, hogy „a lámpa nem ég, nincs áram”. Azonban eszébe jut orvosának figyelmeztetése, hogy szembaja következtében, hirtelen megvakulhat. Ennek következtében most ezt gondolja: „A lámpa bizonyára ég, de én megvakultam”. Hogyan fejezzük ki már most annak okát, hogy ugyanaz az élmény előbb azt a meggyőződést keltette, hogy „a lámpa nem ég”; azután pedig azt a meggyőződést, azt a *várást*, hogy „a lámpa ég”? Mind a két meggyőződés annak a reális élménynek (az arra az aktuális élményre való hajlandóságnak) legyőzetésén alapult, hogy „a lámpa ég”; a második esetben azonban az illetőnek oly körülmény (a megvakulás) jutott tudomására, amely az élményt csak közvetve győzi le, amennyiben csak azt a körülményt győzi le (a látás képességét), amely a hajlandóság megvalósításának a föltétele, és így erre a körülményre nézve a várás lehetséges marad. Hogy a várásban az átélésnek ugyanaz a hajlandósága foglaltatik, mint az észrevételben, az különösen szemléletessé válik, ha a várást és az észrevételt szorosan egymás mellé állítjuk. Ejtsük el a felhozott esetben a vakságra vonatkozó meggyőződést; hadd tulajdonítsa a sötétben fekvő emberünk a sötétséget a kontaktus hiányának, és hadd erősítse ezért szorosabbra a meglazult konnektort. E cselekvés alkalmával,

a kar kinyújtásakor a világosság felgyülésának a várása nyilvánvalóan ugyanaz a hajlam az *átélésre*, mely előbb *közvetlenül* a csavar megfordítása *után* volt jelen és meghíusult. Ugyanígy van jelen a hajlandóság az átélésre (a reális élmény) akkor is, mikor az élményt hosszabb idő múlva és esetleg más helyen várjuk.

A lélektannak az az általánosan elismert alapténye, hogy képzeink vannak, az élmények ellentétességéből ered tehát. Pedig az élmény-ellentétességét a mai lélektan egészen vagy csaknem egészen figyelmen kívül hagyja, sőt, mi több, a relativitás törvényének nevéen – mely címen azelőtt többször, bár többnyire nem kifogástalanul formulázták – a mai lélektan igen kiváló képviselői egyenesen visszautasítják.

Ma a lelki életet rendszeren az aktuális eszméleti állapotok lefolyó sorában találják.¹ Megengedik, hogy vannak eszméletlen lelki állapotok is, azonban ebből kevés következtetést vonnak, ezeket a lelki állapotokat az aktuálisokkal nem foglalják egységbe, és azt, hogy eszméletlen állapotok is vannak, különösségnek, szinte rendellenességnek tüntetik fel.

E felfogás szerint az aktuális élményeket a lelki életen kívül eső fizikai körülmények idézik elő, az aktuális képzeletet, várásokat, ítéleteket pedig az élmények eddigi sora. A cselekvést is aktuális eszméleti állapotok – élmények és képzetek (várások, Ítéletek) – határozzák meg e nézet szerint. A valóságban azonban az aktuális élmények létreho-

¹ A relativitás törvényt is fogalmazták néha úgy, hogy csak az aktuális élménysorunkban végbemenő változásokat élhetjük át.

zásában a fizikai körülményekkel összeműködnek a már meglevő fenomenális élmények is; az aktuális élmények fenomenális élményállományunknak vagy (hogy e rosszhangzásu szót kikerüljük) élménytartalmunknak változásai. Ugyanez áll az aktuális várásokról is. Cselekvéseinket is csak annyiban határozzák meg az aktuális eszméleti állapotok, amennyiben fenomenális élménytartalmunkon, a jövőre vonatkozó fenomenális várásainkon változtatnak. Emellett azonban cselekvéseink meghatározásában közreműködik fenomenális élménytartalmunknak egy nagy, változatlan és eszméletünkre nem jutó része is. A lelki tényezők *legnagyobb* része az eszméleten kívül marad. Az eszmélettel járó állapotok eszméletlen élménytartalmunkon játszódnak le, erre gyakorolt hatások. Azt hiszem, ez a magyarázata annak is, hogy az aktuális eszméleti folyam folytonosan változó elemekből áll. Mert amikor a fenomenális élménytartalom valami módon megváltozott, akkor ez a változás egyszersmind meg is szűnt. Ha pl. új észrevétel, vagy új várás merül föl, akkor ezzel az új meggyőződés meg is van, és aktualitása megszűnik. Az aktuális eszméleti állapotok változások, és a változás természeténél fogva átmeneti dolog.

A megmaradó fenomenális élménytartalom viszont minden oly időre, minden oly helyre, minden oly körülményekre vonatkozó meggyőződéseket jelent, amelyekre vonatkozólag nincs legyőzve. A jelen időre, a jelen helyre vonatkozólag aktuális ellentétes élmények győzik le; a múltra vonatkozólag ellentétes emlékezések; azonban sem a jelenre, sem a múltra nézve nincs legyőzve más helyekre vonatko-

zólág: legyőzetlen ebben a formában is: „ha más körülmények volnának jelen vagy lettek volna a múltban, akkor más következmények állnának vagy állottak volna be”. Legyőzetlen a jövőre vonatkozólag is, mely egyébként még egészen üres. A jövőre nézve ugyan az a fenomenális élménytartalom érvényesül, mely a jelenben és a múltban is minden le nem foglalt helyet betölt. A megmaradó élménytartalom a nem jelen időre, helyre és körülményekre vonatkozólag mint képzetek-hordozta várás lép föl, mert amaz időt, helyet és körülményeket a jelenlevők legyőzték.

Az időnek aktuális átélése is az élmény megmaradásán és ellentétességén alapul. Az időnek aktuális átélése valami többnek és mindig többnek átélése, tehát a fenomenális élmény-tartalomnak folytonos változása. A jelennek aktuális átélése éppen egy bizonyos kvantumnak átélése, mely a múlt kisebb kvantumát s a jövőben helyezett élmények nagyobb kvantumát legyőzi. A várás e bizonyos mennyiség legyőzött csökkentését vagy megtoldását foglalja magában (aszerint, amint a múltra, a jövőre vagy a jelenben is meglévő más helyre vonatkozik, mely utóbbit csak a jövőben érhetjük el); a várás maga azonban a jelent foglalja el, ha aktuális.

Fentebb az emlékezésről volt szó. Ez az élmények megmaradásának egy különös módja. Az élmények t. i. nemcsak úgy maradnak meg, hogy gyakoriságuk és az asszociáció bizonyos fenomenális élménytartalmat határoz meg, mely minden különben üres helyre betolakszik, hanem úgy is, hogy az egyes külön élmények elmúlt voltak tudatától kísérve megmaradnak. Ez utóbbit nevezük emlékezésnek. Mint em-

lékezések az élmények rendszeren leginkább előfordulásuk idejének élményével együtt maradnak fenn. Az ez egyszerű leírásban foglaltaknál többet az emlékezésről mondani nem tudok.

10. Az előbbi szakasz állításain bizonyára a következőket fogják kifogásolni. Az előadottak szerint – ilyesmit fog-nak mondani – valamely ténypár (tény és ellentétes tény) egyik tagjának *első* aktuális átélése föltételezné e pár másik tagjának fenomenális (tehát egyszersmind reális) átélését, hajlandóságot ez átélésre (ama tárgy várását); ennek azonban ismét az a föltétele, hogy ezt a tagot már előbb aktuális-an átéltük legyen, ami ismét föltenné, hogy az előbbinek fenomenális élménye van meg; ez *circulus vitiosus*?

Erre a válasz a következő:

A ténypárnak első reálisan jelenlevő tagját aktuálisan (eszmélettel) nem éljük át, azonban az mégis hátrahagy egy veális élményt, hajlamot az élmény folytonos átélésére és várására. Ha ugyanis későbben az ellentétes tag is reálisan megjelenik (azaz az ellentétes tag objektív külső föltételei hatnak), akkor e változás következtében az eszméletben egyszerűre megjelenik az első tag továbbátélésének hajlama és ezzel szemben, meglepetésképen, az ellentétes tag átélése. Minden párnak az a tagja tehát, mely reálisan elsőnek jelent meg (vagyis, melynek objektív külső feltételei hatottak elsőnek az idegrendszerre), az átélésre irányuló paralizált,

¹ Lásd ez ellenvetést Stumpf *Tonpsychologie*, I. köt. 10. oldal.

legyőzött hajlam alakjában lép először eszméletünkbe. Az anya testében levő gyermek nem eszmél a sötétségre; mikor azonban a külső világosságra jut, eszméletében föllép a sötétség további átélésére irányuló hajlam (a sötétség először mint képzet lép fel eszméletünkben) és ugyanakkor a világosságnak aktuális átélése is amazzal kölcsönös ellentétben.

Ez állításnak igazságát először is az bizonyítja, hogy aktuális élményeknek első föllépését másképp egyáltalán nem tudjuk elképzelni, mert hisz minden tényleges élmény fogalmilag a reális ellentétes élmény legyőzése. Ugyanez állításnak egy további bizonyítékát a tapasztalás szolgáltatja. Tény-párok első eszméletünkbe jutása ugyanis nemcsak életünk első idejében történik. Ha pl. valaki mindig csak másodrendű zongorákat hallott, igen szubjektív költőket olvasott, városi levegőt szívott, kapkodó életmódot folytatott, akkor a jobb zongorák hangját lágynak, Goethét gondolatokban gazdagnak, a hegyi levegőt üdítőnek, a megállapodottabb életet nyugalmasnak fogja észlelni anélkül, hogy azelőtt ama zongorák hangját nyersnek, ama költőket üresnek, a megszokott levegőt bágyasztónak, életét kapkodónak találta volna. Hasonlóképpen a falusi csak a városban veszi észre, hogy az ott-honi házak kicsinyek; ép így nem veszünk észre, hogy valamely előttünk ismeretlen jellegű összejövétel, amilyen először vagyunk jelen, „látogatott-e vagy sem.

Az e szakaszban előadottak is mutatják, hogy reális és fenomenális *élményeink* vannak, és hogy azok a reális és fenomenális várásokkal azonosak. Mert hisz az előadottak szerint minden ténypár egyik fele először mint *átélésre*

való hajlandóság jut az eszméletbe, és csak miután mint ilyen legyőzetik, vonatkoztatjuk azt a jövőre vagy a múlt más helyeire vagy más körülményekre mint lehetőség-városi. Az előadottak azt a szép és mély ténnyt is mutatják, hogy az átélési tendenciák vagy reális élmények először minden időre, helyre és körülményre szólnak, helyesebben: időn és korlátokon, feltételeken kívül állanak, legyőzetésük adja meg a jelen és a múlt élmény fogalmát, amivel szemben ők mint a jövőre vagy más helyre vagy körülményekre vonatkozó várások lépnek fel.

III. FEJEZET.

A képzet mint paralizált élmény.

11. Két tételpárhoz jutottunk.

Az egyik a várásokra vonatkozik és a következő:

Mindent biztosan várunk, amiről képzetünk van.

Várás és ellentétes várás mindig együtt jár.

A másik az élményekre vonatkozik és így szól:

Élményünk van mindenről, amiről képzetünk van.

Élmény és ellentétes élmény mindig együtt jár.

E két tételpár hasonlósága egymaga is sejteti, hogy ugyanegy dolgot mondanak ki. A várásnak a 9. szakaszban adott elemzése is erre a meggyőződésre visz. Az első párnak alább következő további elemzése más módon is mutatja, hogy az lényegesen ugyanazt mondja ki, mint a másik pár, és hogy ez utóbbi ugyanazoknak a tényeknek elemibb fogalmazása.

Mind az aktuális várás, mind az aktuális élmény állítást, megállapítást, érvényt, erőhatást fejez ki. A várásban ezt az erőt a *képzet* hordozza; az aktuális, pozitív élményben pedig az *érzet* (legtágabb értelemben véve e szót). Az aktuális negatív élményben ismét képzet jelenik meg, de le-

győzött erővel. Az előbbi fejezetben láttuk, hogy az aktuális negatív élményben reálisan benne van a tagadott pozitív élmény, de legyőzve, paralizálva. Azt is kifejtettem, hogy kérdéseinkben, melyekkel a valósághoz fordulunk, két reális élmény foglaltatik. Reális élmény tehát jelen lehet akkor is, ha aktuálisan csak képzet hordozza. Ha sikerül kimutatnom (amit a 9. szakasz utolsó bekezdéseiben remélhetőleg már nagyon valószínűvé tettem), hogy a várásban is reálisan jelen van az élmény, bár csak képzet hordozza, akkor ezzel a várásokra vonatkozó tételpárt az élményekre vonatkozó tételeinkre vezettük vissza.

Nos csöppet sem nehéz kimutatni, hogy a képzetben (legyen az várásnak, kívánságnak, kérdésnek – amely a kívánság egy neme – vagy egyáltalán bármely funkciónak a hordozója) benne van az élmény; sőt mi több, *ez a tény minden továbbiak nélkül nyilvánvaló*, bármily merésznek és képtelennek lássék is ez az állítás. És, azt hiszem, az olvasó is elfogja e tényt ismerni, ha – bár eleinte bizonyára ellentmondva – figyelemmel kíséri a következő rövid megmondolást.

Ha valamit képzelek, akkor előttem az elképzelt tény van jelen, a valóságos élmény és nem más valami. Ha pl. elképzelem az anyámat, akkor az anyám van jelen előttem, úgy, amint őt átéltem. Ha ez nem volna igaz, *hogyan tudnék minden hozzá hasonló asszonyt, akit átélek, tőle megkülönböztetni*, bármekkora legyen is a hasonlatosság? És *hogyan ismerhetnék rá az anyámra, amikor újra átélem?*

Tudom, hogy az *általánosan* elismert tanítás szerint a

képzet az érzetnek csak tökéletlen, halvány, ingatag másolata. Sőt némelyek azt állítják, hogy a képzet az élménytől egészen eltérő szimbólum, hogy semmi sincs benne, ami az érzettel közös volna. Ez az utóbbi állítás valószínűleg abból ered, hogy egyik-másik embernek e másolatok alkotására igen tökéletlen a képessége. Én nem tartozom ezek közé, én azokat a másolatokat nagyon jól ismerem. Ámde azt állítom, hogy: *nem azok a másolatok a képzetek, melyekkel a tárgyakra ráismerünk, amelyekkel várunk, kívánunk, kérdezzünk és döntésért a valósághoz fordulunk stb. Ez egészen bizonyos. Mert hiszen jól tudjuk, hogy azok a másolatok tökéletlenek, és honnan tudhatnák ezt, mihez mérhetnők ama másolatok teljességét, ha nem volnának más képzeteink, ha, képzeteink nem volnának egyebek, ha az élmény nem lenne bennünk teljességében jelen, ha a képzet nem foglalná magában a teljes élményt?*

Épen a dolgok ezen állásánál fogva képesek az e másolatok alkotásában kevésbé kiváló emberek éppen úgy ráismerni a dolgokra, mint azok, akiknek e másolatok alkotására jobb tehetségük van. Mikor egy pszichológus ezeket írja „Egy hegy képzete a valódi hegynek halvány, ingatag, tökéletlen másolata”, akkor éppen ezzel a kijelentéssel ismeri el, hogy a valódi hegyről más képzete is van, mint az a halvány, ingatag, tökéletlen másolat, és hogy a hegyre nem ezzel a másolattal, hanem azzal a másik képzettel gondol. A tétel önmagának mond ellent; a pszichológus, mikor fölállítja, nem mond igazabbat, mint a szemfényvesztő, aki így szól: „Megfogom ezt a botot” és a kezébe vesz egy poharat.

Hasonló érveléssel kimutathatjuk azt is, hogy a képzet, amelylyel gondolkozunk, az élménytől teljesen eltérő szimbólum sem lehet. Mert ahhoz, hogy tudjuk, mit szimbolizál ez az állítólagos szimbólum, ahhoz, hogy a szimbólumnak megfelelő élményre újra ráismerjünk, és hogy azt más élményektől megkülönböztessük, megint egy nem-szimbolikus képzetre, helyesebben arra lenne szükségünk, hogy az élmény maga jelen legyen bennünk.¹

Az előadottak logikai szükségességgel bizonyítják, hogy a képzetben bennfoglaltatik az élmény, hogy a képzet maga az élmény. Súlyt vetek rá, hogy ez a bizonyíték teljes. Minden kétség jogosulatlan e bizonyítékkal szemben. Most arra a kérdésre térek át, hogy mi járul hozzá a reálisan jelenlevő élményhez, ami azt képzetté alakítja át.

Válaszom erre e kérdésre a következő: *az élmény le van győzve, paralizálva, kompenzálva, helyesebben túlkompenzálva van. Jelen van, de legyőzöten, paralizáltan. A képzet az élménynek nem tökéletlen maradéka, reziduuma, nem kevesebb valami annál, nem beau resté, hanem több annál: az egész élmény, de egy másik élménytől legyőzöten, paralizáltan. A dolgok ez állását világosabbá fogja tenni, ha más hasonló viszonyokra utalok.*

A nyomásban benne van a mozgás, de paralizáltan. *Közvetlenül* érzem, hogy a nyomás, melyet érzek, hajlandóság egy bizonyos irányú és impulzusú mozgásra. Közvetle-

¹ Arra a kérdésre, hogy milyen élmény van benn az *általános* képzetekben vagy fogalmakban, illetőleg azok általános, lényeges tartalmában, az a felelet, hogy: épen e tartalom átélése.

nül benne tudom ezt a nyomásban. Minden tárgyban benne van minden hasonló, azonban részben paralizáltan. A szürkében benne van a fehér és a fekete, de részben paralizáltan. És mi paralizálja az élményt a képzetben? Az aktuális negatív élmény a reális negatív élményt a pozitív élmény paralizálja. A fenomenális ráismerés esetében (mikor a megszokottat nőm éljük át újra, mikor az nem tűnik fel) az ellentétes élményt szintén a (fenomenális) pozitív élmény paralizálja. A várásban a várt időt, helyet, körülményeket és *ezekkel együtt, ezekben* a várt élményt is a jelen idő, hely és körülmények paralizálják.

E felfogás szerint azok a tökéletlen, halvány, ingadozó másolatok, melyeket rendszeren, de hibásan képzeteknek neveznek, mégis érvényesülő, a paralizáltságból kiszabaduló részletélmények, részlethallucinációk.² És e felfogás szerint az aktuális ráismerés a paralizálásnak a teljes megszűnése (amely normálisan a megfelelő objektív feltétel teljesevése folytán következik be), oly tény, melnek ismerete, mint a következő fejezetekben látni fogjuk, a lelki élet megértésére nélkülözhetlen.

Van hamis felismerés is. Ugyanis ha volt valami körülményhez, pl. valami névhez fűzött élményünk, lehetséges, hogy később tévesen más élményt kapcsolunk össze avval a körülménnyel, pl. a névvel; a bennünk visszamaradó él-

² A pszichológus, aki a fentebb említett mondatot leírja, kevésbé hallucinál, mikor a *képzet* szót írja, mint mikor a *valódi hegyet írja* (ennél megerőlteti magát), és így jut el említett tételéhez.

meny t. i. megváltozik, és pedig különösen akkor, ha ismétlésekkel nem erősítettük meg emlékezetünkben. Minden képzet paralizált élmény, azonban ily esetekben már nem az az élmény, ami kezdetben volt. A képzet helytelensége közvetlenül meg nem állapítható; a képzetnek szükségkép az *az* aktuális élmény tesz eleget, amely benne reálisan foglaltatik, és amelylyé a képzet lesz, ha paralizáltsága az objektív föltétel jelenléte folytán megszűnik.

A képzet akkor válik aktuálissá, ha a jelen időtől, helytől és körülményektől paralizált élménytartalomban (a várásállományban) valami reális ellentétes élménytől származó újabb paralizálás (új várás, vagy megerősödött várás) lép föl, vagy ha ezzel a várásállománnyal vagy valamely, a jelenre vonatkozó élménnyel szemben reális élménytől (esetleg ennek értékéből folyólag kívánásból, lásd V. fejezet) származó nyomás lép fel (negatív várás vagy élmény). Ez a nyomás, minthogy helyette, ha nem volnának akadályok, aktuális várás vagy aktuális élmény állna elő, éppen ezért az eszméletet nyugtalanítja. Oly képzet, mely nem hordoz meggyőződést, ítéletet, egészben vagy részben legyőzött élményt, sohasem fordul elő, az puszta absztrakció.

Minthogy a jelen fejezetben a várásokat élményekre vezettük vissza, a következőkben gyakran a várásokról is mint élményekről fogunk beszélni és a szűkebb értelemben vett élményeket *észrevétel-élményékek* fogjuk nevezni.

IV. FEJEZET.

Az élmény megmaradása és ellentétessége mint a föltételes ítélet alapja.

12. Most ki akarom mutatni, hogy föltételes ítéleteinkben (v. ö. föntebb a 22. old. ² jegyzetét) is megnyilvánul két alapelvünk. Fogjuk látni, hogy ép e tény magyarázza meg ezeknek az ítéleteknek hasznát.

Ahhoz, hogy egy ily tartalmú föltételes ítélethez jusunk: „Ha F föltétel teljesül, akkor K következmény is biztosítva van”, a következőkre van szükségünk. Mindenekelőtt birtokunkban kell lenni az F és $\text{nem-}F$, a K és $\text{nem-}K$ képzeteknek és annak a várásnak, hogy mind F és $\text{nem-}F$, mind K és $\text{nem-}K$ lehetségesek. E lehetőségvárás nélkül föltételek megállapítására nincs alkalom. E lehetőségvárás úgy keletkezik, hogy F , vagy $\text{nem-}F$, K , vagy $\text{nem-}K$ élményeket aktuálisan átéljük, úgy, hogy az azelőtti reális és eddig cáfolatlan, de eszméletlen $\text{nem-}F$, illetve F és $\text{nem-}A$ ”, illetve K állapot egy reális és fenomenálisán nem egészen, sőt általában le nem győzött élményt hagyott hátra, amelylyel el-

lentétben az az aktuális élmény föllép. Azután aktuálisan át kell élnünk F -et K -val azon (időbeli vagy térbeli) összefüggésükben, melynek alapján később K -t az F -fel együtt várjuk (mert nyilvánvaló, hogy e várás ily viszonynak aktuális átélését fölteszi). Ez átélés föltételei: először az, hogy nem- F és nem- K reális és fenomenálisan nem egészen legyőzött élmények maradtak legyen, amelyekkel szemben F -et és K -t aktuálisan átéljük; másodsor az, hogy az ellentétes viszonynak, vagy egy ellentétes viszonynak (ha több is van) eleinte eszméletlen reális élménye fenomenálisan, ne egészen legyőzötten maradt legyen meg, amelylyel ellentétben F és K viszonyát aktuálisan átéljük. Ily ellentétes viszony természetesen csak más tárgyak közt lehetett jelen, mert hisz F és K közt mindig csak a másik viszony van.

Igen csekély ismerettani megfontoltság esetén, vagyis ha a szellemet a szokás nagyon lenyűgözi, ennyi elegendő a föltételes Ítélet keletkezésére. Mert az ily csekély megfontolású egyén ezután fenomenálisan lehetségesnek tartja mind F -et, mind nem- F -et, továbbá mind K -t, mind nem- K -t, azonban F -fel ama viszonyban csak K -t várja, mert ennek az összetételnek nem mondott ellen oly összetétel, melyben F a nem- K -val lett volna együtt. És amaz előbbi összetételt éppen a nem- K -nak s az ellenkező viszonynak fenomenálisan nem egészen legyőzött várásával (helyesebben az ily természetű reális élménnyel) szemben élte át. Tehát ez az ismerete áll elő: „Mind K , mind nem- K lehetséges; ha azonban F van jelen, akkor F -hez bizonyos viszonyban K -t kell várni”, és ezentúl ezt a viszonyt, minthogy fenomenálisan

biztosan várja, akaratlanul aktuálisan többé egyáltalán nem éli át (az nem tűnik fel neki). Nagyobb ismerettani megfontoltság, a szellemnek a szokástól való nagyobb szabadsága esetében a nem- K -nak reális várását (helyesebben reális élményét) fenomenálisán nem győzi le teljesen az F - K -nak egyszeri aktuális átélése; az F -fel kapcsolatban a nem- K -t is lehetségesnek tartjuk; ennek következtében az F és K átélése ismét feltűnik és feltűnik mindaddig, míg a nem K -nak reális élménye ebben az összetételben fenomenálisán teljesen el nem nyomatik, vagyis míg a feltételes ítélet egészen biztossá nem válik. A nem- F -fel mind K -t, mind nem- K -t várjuk, illetőleg fenomenálisán nem egészen legyőzött állapotban átéljük; éppen ezért feltűnik (ezért aktuálisan átéljük), ha nem- F folytonosan nem- K -val van kapcsolatban, és így előáll a föltételes ítéletnek az a másik része, hogy: „A nem- F mindig nem- K -val jár.”

A föltételes ítélet tehát az F és nem- F , illetve K és nem- K reális élményeit fenomenálisán nem egészen legyőzött állapotban tartalmazza, azonban úgy, hogy mikor a nem F -t F -nek aktuális átélése vagy fenomenális biztos varasa fenomenálisán legyőzi vagy megfordítva, a K , illetve nem K -nak reális élménye, mint várás, aktuálisan vagy legalább fenomenálisán (lásd a következő utáni szakaszt) bizonyossá válik, a nem- K -nak, illetve a K -nak várása el-
lenben legyőzetik.

Ha pl. F -et éljük át aktuálisan, azaz ráismerünk, akkor a nem- F reális élménye és ezzel a nem- K -nak fenomenálisán nem egészen legyőzött várása legyőzetik és K -t

várjuk el biztosan; F -fel együtt K is kimenekül a paralizált-ságból. Nem kell, hogy ezt a föltételes ítélet aktuálissá vá-lása (eszméletünkbe jutása, úgyszólván ismétlése, felmon-dása) közvetítse; sőt ellenkezőleg a föltételes ítélet soha-sem lesz aktuálissá, ha egyszer fenomenálisán, biztosan áll. *Azonban a föltételes ítélet átváltozik azzá a kategorikus ité-letté, hogy itt van F (nem a nem- F), tehát K várható (nem a nem- K); o, reális élményeit, melyekből a feltételes ítélet áll, megváltoztatják fenomenális állapotukat, a részleges győ-zelem (a lehetőség) teljes győzelemmé (biztossággá) válik.* Ha későbbi tapasztalatok következtében bizonyos kö-rülmények között az F -et egész biztosan várjuk, akkor ezen körülmények között az F -et aktuálisan akaratlanul többé nem éljük át, amikor ennek objektív külső feltételei jelen vannak, és K -nak várása sem válik aktuálissá, fenomenáli-sán azonban jelen van. Ha t. i. F várásának téves volta kö-vetkeztében ezen körülmények között objektíve nem- F mu-tatkoznék, akkor a nem- K várása válnék aktuálissá. A két egymást kizáró föltétel *egyikének* teljesedése s az ehhez fű-ződő várás maradhat tisztán fenomenális, vagyis eszméle-tünkön kívül, azonban *mindkét* föltétel teljesedése és *mind-két* következmény várása nem; a föltételek *egyikét* minden esetre aktuálisan átéljük, és a *hozzá* fűződő következményt mindenesetre aktuálisan várjuk, ha amaz élmény objektív föltételei jelen vannak. Nyilvánvaló, hogy a váratlan e fel-tűnése szükséges ahhoz, hogy tévedéseinket, fenomenálisán nem egészen legyőzött élménytartalmunk helytelenségét fel-jismerjük. Az éppen kimondott tényállásnak igen nagy a

fontossága a cselekvésnek (a VIII. fejezetben tárgyalandó) elméletében.

A föltételes ítéletnek ez elemzése nélkül – annak feltüntetése nélkül, hogy a föltételes ítélet egymást részben kölcsönösen paralizáló reális élményeket tartalmaz, és hogy a ráismerés az egyik élménynek a paralizáltságból történő felszabadulását s a másiknak teljes paralizálását jelenti – a föltételes ítélet nagyon csodálatos dolognak látszik. Mert a föltételes ítélet nem a valóságról mond valamit, hiszen előzményeinek tartalma: „ha stb.” csak képzetekből áll, és így értéke a valóság eldöntésében egészen rejtélyesnek tűnik fel. Az előadott elemzés azonban kimutatja, hogy a föltételes ítélet teljesen a valóságra vonatkozik; csak túlsúlynak kell fellépni az egyik oldalon, hogy maga a föltételes ítélet a valóságra vonatkozó fenomenális biztosvárásá *változzék át*.

V. FEJEZET.

Az élmény megmaradása és ellentétessége mint a kívánás alapja.

13. A kívánás is az élmény megmaradásán és ellentétességén alapszik.

Csak akkor kívánhatok valamit, ha nem vagyok biztosan meggyőződve arról, hogy az ama bizonyos körülmények között, ama bizonyos időben és helyen, amelyre a kívánság vonatkozik, megvan (megvolt¹, meglesz); a kívánsághoz szükséges vagy az ellentétről való fenomenális biztos meggyőződés vagy legalább az ellentét fenomenális lehetőségéről való meggyőződés. A negatív meggyőződésben azonban, mint tudjuk, reális élményként benne van a tagadott pozitív meggyőződés,² melyet amaz csak fenomenálisán győzött le; a lehetőségi meggyőződés is tartalmazza a tagadott,

¹ A kívánság a múltra is vonatkozhatik: „Bárcsak így és így történt volna!”

² Hogy ez az emlékezeti meggyőzésekéből is áll, azt fölösleges bővebben megvilágítani.

kívánt meggyőződést mint reális élményt, ez csak fenomenálisán részleg le van győzve. A kívánságban éppen ez az ellentétes reális meggyőződés feszeng, tolakszik, tor, gyakorol nyomást az egészben vagy részben győzelmes reális meggyőződés ellen. Győzelemre, fenomenális létre, az ellentétes meggyőződés elnyomására, annak fenomenális nem-létére törekszik. Ha győzelmessé válnék (vagyis ha a kívánság teljesezésbe menne), akkor a törekvő reális élmény aktuálissá is válnék, törekvése tehát az eszméletet nyugtalanítja; *maga* nem aktuális, azonban nyomásáról van eszmélet. Ez a nyomás megzavarja a győzelmes reális meggyőződés esetleges tisztán fenomenális, eszméletlen voltát is és e meggyőződést az aktualitásnak, a tudatosságnak némi színével vonja be.

Egészen hibás volna azt mondani, hogy az ellentétes *képset* a kívánság hordozója; a kívánság nem vonatkozhatik képzetre, csakis a valóságra. Ez a kívánság: „bár csak meleg volna” annyit jelent, „bár csak igaz volna az, hogy: *meleg van.*” Ahhoz, hogy valaki meleget kívánjon, nemcsak a meleg képzetével kell rendelkeznie, hanem evvel a meggyőződéssel is: „meleg van.” Igaz, hogy e meggyőződésének legyőzött állapotban kell meglennie, amely állapotát meggyőződéseknek a szokásos lélektan nem ismeri.¹ De éppen ezért a szokásos lélektan nem is képes a kívánást kielégítően elemezni, elemeire bontani, illetve elemekből (képzetekből és

¹ És igaz, hogy senkinek sincs képzele máskép, mint ily legyőzött, tagadott meggyőződés formájában.

nyomásból, törekvésből) fölépíteni. Érdekes példát szolgáltat erre Ehrenfels ² leírása. Ez a becsületes és éleseszű gondolkodó, ki teljesen érzi a nehézséget, azt mondja, hogy „a vágy tárgyát kifejezetten valóságosnak képzeljük, a szubjektív valósággal folytonosan oki viszonyba állítjuk, az okszövevénybe beigtatjuk”; oly leírás, amelyet nem lehet fogalmilag egészen tisztának nevezni.

A kívánást a teljesezéséről alkotott *meggyőződés*, tehát egészben vagy részben legyőzött és feltörekvő élmény győzelmessé válása szünteti meg.

¹ *System der Werttheorie*. B. d. I, 126. old.

VI. FEJEZET.

A jóérzés¹ az élmény megmaradásának és ellentétességének világításában.

14. Ha valamely kívánságunk teljesedik, helyesebben szólva: ha e teljesedés tudatára jutunk, vagyis ha az előbb fenomenálisán egészben vagy részben elnyomott meggyőződés győzelmissé és aktuálissá válik (amivel kapcsolatban a feszültség, a nyomás és eszméletünk szorongattatása, vagyis az eszmélettől kísért kívánság megszűnik), akkor eszméletünkben egy másik változás is történik. Mindaddig, míg a felülkerekedett meggyőződés aktuális, magasabb fokú jóérzést élünk át (aktuálisan), mint a kívánság alatt, mikor

¹ E szón az örömet és fájdalmat értem, hasonlóan ahogy a fizika hön úgy a meleget, mint a hideget, fényen úgy a világoosságot, mint a homályt, és ahogy a jog vagyonon úgy az aktív vagyont, mint az adósságot érti. Az örömet és a fájdalmat a német pszichológusok rendszeren a *Gefühl* kifejezésben foglalják össze; újabban azonban – nézetem szerint helyesen – mindinkább hódít az a szokás, hogy az örömon és fájdalomon kívül egyéb lelki állapotokat is *Gefühl*-nek neveznek; ezért e munka német kiadásában az örömet és fájdalmat *Wohlgefühl*-nek neveztem el. Ennek a kifejezésnek is megfelel a „jóérzés” szó.

még ama meggyőződés elnyomott állapotban volt. Ez a magasabb fokú jóérzés csökken, mikor kérdéses meggyőződés aktuálisból fenomenálisá válik; azonban nem süllyed le egészen az előbbi színvonalig, magasabb színvonalon tűnik el eszméletünkben, magasabb színvonalon válik pusztán fenomenálisá; a folyamat egy magasabb fokú *fenomenális, eszméletlen* jóérzést, meglegedettséget, magasabb életszínvonalat hagy maga után (föltéve, hogy a meggyőződés maga fenomenálisán fenmarad, és hogy még mindig nagyobb az értéke számunkra, mint azé, melyen győzedelmeskedett, azaz még mindig alkalmas arra, hogy kívánásunk reá irányuljon).

Az aktuális jóérzés (a hanyatló aktuális jóérzés összegének) nagysága, mely a felülkerekedett meggyőződés aktuális jelenlétét kíséri, három körülménytől függ.

Ezek között *első* a jelenvolt kívánság hevessége, a jelenvolt feszültség ereje, annak a nyomásnak az ereje, amelyet a felülkerekedett meggyőződés a reális ellentétes meggyőződéssel szemben gyakorolt. E hevesség foka a szereplő két ellentétes meggyőződés értékkülönbségének függvénye.¹ Ez az érték szintén *reális* tény; már a cáfolatlan reális élménynek tulajdonsága. Azonos avval az értékkel, amelylyel az átélt fizikai tény az élet szempontjából bír; hiszen a reá-

¹ A legyőzött ellentétes meggyőződés nem lehet tisztán negatív, pozitív tartalmának is kell lennie, mert különben az érték határozatlan marad; az a meggyőződés, hogy valaki nem herceg vagy nem tehetség, értékesebb mint az ellentétes meggyőződés, abban az esetben, ha az illető tudja, hogy ő király vagy lángész.

lis élmény azonos evvel a fizikai ténynyel. Éppen ez az érték az erő, az energiaforrás, amelyből a meggyőződés nyomása származik; ez a nyomás azonban csak abban az esetben keletkezik, ha egyensúlyi zavar áll elő ez erő ellenében, azaz, ha az illető reális meggyőződést egy kevésbé értékes meggyőződés egészen vagy részben legyőzi. Ez a nyomás már a két ellentétes tény egyikének első aktuális átélésekor (v. ö. 10. szakasz) megjelenik; mert e perctől fogva mindkettőt lehetségesnek tartjuk és várjuk, és az értékesebbnek a másikkal szemben előnyt adunk. Ha a kevésbé értékes élmény lesz fenomenálissá, akkor ennek kisebb értéke és a vele járó jóérzés, valamint a feszültség szintén fenomenálissá válik (kiesik eszméletünkéből): a megszokottat nem vesszük észre, és nem is érezzük, és belenyugszunk; ha az értékesebbik élmény válik fenomenálissá, akkor ennek értéke és az őt kísérő jó érzés lesz fenomenálissá. Éppen fenomenális élménytartalmuk értékének nagysága határozza meg a jóérzés ama fenomenális színvonalának magasságát, melyet az előbbi bekezdés végén említettem. A fenomenálisán felülkerekedett ellentétes élményhez tartozó fenomenális jóérzésnek színvonala megfelel a reális élmény értékének, mert a győzedelmes fenomenális észrevétel-élmény annyi, mint a reális élmény; az is az illető ténynek reális, fizikai meglétét jelenti, mert hisz a reális ellentétes élmény legyőzött volta egyértékű annak nemlétével. A fenomenálisán győzedelmes *várás*t kísérő fenomenális jóérzés foka párhuzamos avval a jóérzéssel, amely a győzedelmes *élményt* kíséri.¹

¹ V. ö. alább 16. szakasz.

A reális élmény értéke változhatik; változtatják a környezetben (élményeink fenomenális és aktuális voltának objektív, külső föltételeiben) végbemenő változások és a magunk változásai (pl. szép időben nincs értéke az esernyőnek, vagy hosszú testi pihenés után, mikor mozgásra vágyunk, kevés értéke van a jó könyvnek). De maradhat reális élményeink értéke állandó is (pl. az egészség értéke). Ha az utóbbi eset áll fenn, akkor az érték, a jóérzés foka, illetőleg az értékesebb élmény utáni vágy a kevésbé értékes élmény tartama alatt sohasem válik aktuálissá. Ha azonban az előbbi eset áll fenn, ha egy reális élményünk értéke változik, akkor az értékesebb élménynek győzedelmessége esetében annak akkori értéke aktuálissá válik, fokozottabb aktuális jóérzés lép föl, amely utóbb ismét fenomenálissá válik; ha ellenben a kisebb értékű élmény a győzedelmes, az esetben ennek mostani kisebb értéke válik aktuálissá, kisebb jóérzés áll elő, és az értékesebb élmény kívánása is aktuálissá válik. Azonban mind a jóérzés, mind a kívánság idővel ismét visszasülyed a fenomenalitásba, ha a kívánság nem teljesül.

A kívánság teljesedését kísérő aktuális jóérzés nagysága *másodszor* attól függ, vajjon a kevésbé értékes élmény előbb egészen vagy részben volt-e győzedelmes, és ha részben, attól, mily mértékben (vagyis attól, vajjon biztosnak vagy csupán lehetségesnek gondoltuk-e a kedvezőtlen élményt, és vajjon az utóbbi esetben mekkora volt a valószínűsége).

Harmadik meghatározója a kívánság teljesedését ki-

sérő jóézés fokának az időtartam, melynek folyamán az új élmény aktualitása és a velejáró jóézés az illető színvonalakon marad. Ez a körülmény azonban a tapasztalás szerint az előbbi két körülmény függvénye.

A VII. és VIII. fejezetben látni fogjuk, hogy az értékebb élménynek reális léte maga oly körülmény, mely nem engedi, hogy a kisebb értékű élmény győzedelmeskedjék, ha más körülmények, objektív, külső föltételek vagy a megszokás ezt ki nem kényszerítik., Más szóval: ha csak az érték hatna, akkor a reális, ellentétes élmények közül mindig az értékebbik győzne; látni fogjuk, hogy a kívánság, a vágy éppen annak kifejezése, hogy evvel az értéktöbbleti erővel ellentétes kényszerállapot áll fönn. A tapasztalás továbbá azt tanítja, hogy a kívánság teljeseése esetén a jóézés növekvésével arányosan növekszik a szervezet fizikai munkája is: a mozgékonyág hiányát, a lomhaságot, a hallgatagságot, a vérkeringés lassúságát (a szemnek fénytelenységét), amelyek a reménytelen vágyak állapotának jelei, az ellenkező testi állapotok váltják fel. Az e fokozott munkában felhasználódó energia világosan a kívánságnak, a vágynak rovására, keletkezik: annak folytán, hogy a vágy megszűnik, teljeseedik, lesz a test élete vígabb. A vágy tehát energia a szó fizikai értelmében vagy ilyennek jele. *A vágy teljeseedésével járó aktuális jóézés nagysága tehát egy energiának nagyságái jelenti, mely a szervezetben adott idő alatt átalakul.* Mintha a kevésbbé értékes élménynek győzelme gátat jelentene az élet ama folyama előtt, amely pusztán az értékviszonvok hatása alatt létrejönne, és mintha e gátlás folytán e folyam

feltornyosulna, és a kívánság teljesedése e gát elmozdítását és a feltornyosult folyadék lefolyását jelentené. A fenomenális (nemaktuális) jóézés az egyenletes életfolyamnak, az egyenletes energia-átalakulásnak látszik megfelelni.

15. Természetesen kísértésbe jövünk, hogy a kívánság teljesedését kísérő aktuális jóézésre nézve talált ez eredményt kiterjesszük a jóézésre általában oly értelemben, hogy: mindenféle jóézés nagysága attól függ, hogy a szervezetnek mennyi energiája alakul át adott idő alatt, vagyis a szervezeti energia átalakulásának sebességétől. Erre visz az a tény is, hogy a jóézésnek minden csökkenése azzal a kívánsággal jár, hogy „bár ne volna”, és „bár megszűnnék”, ami előbbi eredményünk szerint visszaszorítást, tornyosulást, a legyőzött erő nyomását jelenti. Ugyanezt a nézetet támogatja az a tény is, hogy az igen nagy szenvedés a halált vagyis mindazoknak az energia-átalakulásoknak megszűnését okozza, melyek összességét az életnek nevezzük. Ugyanerre az eredményre visz az a tény is, hogy a szervezet szembeszökően arra törekszik, hogy a lehető legnagyobb jóézéssel járó állapotokat tartsa fenn, vagy idézze elő. E nézet helyességére mutatnak továbbá a jóézés külső testi jelei, a fokozott munka. Végre összhangzásban áll e föltevésével az a tény is, hogy bizonyos határig minden tevékenység fokozásával a jóézés fokozódása jár.

Ellene látszik azonban szólni e föltevésnek az a tény, hogy minden tevékenységre nézve van ilyen felső határ; ezen túl a tevékenység jóézése csökken; mihelyt e határon

túlmegyünk, valami idegen fanyar mellékíz vegyül a jóérzésbe. Ellenkezni látszik fölvetelünkkel az a tény is, hogy a tevékenység időtartamával párhuzamosan ez a határ alá száll, míg végre 0-vá nem fogy, vagyis a nyugalom kellemesebb, mint ama tevékenység legkisebb foka is, és különböző tevékenységek után az alvás nagyobb jóérzéssel jár, mint a milyennel jár bármilyen tevékenység. Úgy látszik, ellentmond általánosításunknak végül az a tény is, hogy a kellemetlen érzésekkel is gyakran járnak oly testi megnyilatkozások, melyek fokozott fizikai munkát jelentenek.

E tények ellentmondása általánosításunkkal szemben azonban éppen csak látszólagos. A szervezetben minden erővel, melyből tevékenység fakad, egy másik erőnek kell párosulnia, mely helyreépítést biztosít, hogy a szervezet megtarthassa azt a stacionárius állapotot, mely jellemzi. Az anyagelhasználás, a disszimiláció erőivel és tevékenysége ivói szemben működniök, illetőleg folyniök kell a pótlás, az asszimiláció erőinek, illetőleg folyamatainak is. Vegyük most fel, hogy ezek az ellentétes működések antagonisztikusan függenek össze úgy, hogy egy tevékenységnek bizonyos határon túl menő gyakorlása a helyreépítő működés terén oly felhalmozódást, potenciált teremt, amelynek nagyobb a munkaértéke, mint az energia-átalakulás fokozódása a másik oldalon, és akkor ama tények nemcsak nem mondanak ellent, hanem egészen megfelelnek a jóérzés fizikai jellegére vonatkozó általánosításunknak. A látszólagos ellentmondás e föltevés mellett onnan ered, hogy az egész energia helyett csak az egyik oldalon működő energiát vettük figyelembe.

Azt a föltevést, hogy az egy bizonyos határon túlmenő elhasználás a pótlást, és viszont az egy bizonyos határon túlmenő pótlás az elhasználást akadályozza, a legkülönbözőbb tények igazolják, így az, hogy a disszimiláció ingerei és a túlfáradás is az alvást akadályozzák, hogy másfelől alvás közben a disszimilálás ingerei kevésbé hatnak, hogy erős munka zavarja az emésztést, a kimerültség elveszi az étvágyat, másrészt pedig az emésztés minden más foglalkozást hátráltat, hogy igen nagy kimerültség mindörökké lehetetlenné teszi a helyreállást, és hogy másrészt a túlságos hosszú nyugalom csökkenti a munkaképességet.

Általánosításunk tehát a legnagyobb valószínűséggel helyes.¹

16. Most egy mind elméletileg, mind gyakorlatilag nagyon fontos, főntebb (67 oldal) csak futólag említett tényt akarok kifejezettebben megállapítani. E helyütt annak teológiai oldalát kívánom hangsúlyozni.

A helyes cselekvés, céljaink helyes értékelése, nyilvánvalóan fölteszi, – amit különben későbbben (VIII. fej.) még közelebbről fogunk vizsgálni – hogy a jövőre vonatkozó biztosvárásainkhoz oly érték fűződjék, melynek nagysága amaz érték nagyságával párhuzamos, amely az illető várás teljesedéséhez, az illető észrevétel-élményhez fűződik. Tapasztalás szerint a valóság eleget tesz ennek a követelménynek.

⁵ V. ö. e tekintetben Störing, *Vorlesungen über Psychopathologie* munkájának 432. oldalát is.

17. Nyilvánvaló, hogy a cselekvés – amint későbbben szintén közelebbről látni fogunk – fölteszi, hogy a várás értéke a várást lehetőségessé tevő föltétel észrevétel-élményére (az arra való ráismerésre) is kiterjedjen, más szavakkal, hogy ennek az észrevétel-élménynek a várassal együtt mint egésznek meglegyen ez az értéke.

És az értéknek akkor is ki kell terjednie az egészre, ha ez szövevényesebb, azaz ha valamely észrevétel várást biztosít, mely maga ismét más várást biztosít, mely utóbbi várásnak van önmagában véve közvetlen értéke.

Tapasztalat szerint a valóság ennek a követelménynek is eleget tesz. Meggyőződéseink legnagyobb részének tényleg ilyen közvetett, származékos értéke van.

VII. FEJEZET.

A meggyőződések értékének befolyása győzelmükre.

18. Az első négy fejezetben azt mondtam, hogy az élményeknek az elentétes élményeken aratott győzelmét külső, objektív körülmények és a megszokás *okozza*. Láttuk a megszokásnak egymagában való hatását abban, hogy egészen vagy részben győzedelmes várások és fenomenális észrevétel-élmények állanak elő; a megszokottnak fel nem tűnésében egy epeiét találtunk arra, hogy az objektív külső körülmények a szokással szemben nem fejtenek ki ellentétes hatást; amazoknak győzedelmes hatását a szokással szemben viszont a normális aktuális átélés esetében találtuk; megállapítottuk végre a szokás győzelmes hatását a külső objektív körülményekkel szemben az illúzió rendelleneseiben.

Az előbbi fejezetben (69. old.) az egymással ellentétes élmények értékkülönbségét is ama körülmények közé soroltam, amelyek az egyiknek a másikkal szemben győzel-

met biztosítanak, ha nincsenek jelen ellentétes tényezők, amelyek elég erősek, hogy e hatást paralizálják.

Ha ez az állítás helyes, akkor az eddig mondottak helyessége kérdésessé válik. Valóban elismerem, hogy kiegészítésre szorulnak; az élmények győzelmét meghatározó körülmények teljes felsorolásából az egymással ellentétes élmények értékkülönbségét nem szabad kihagynunk.

Mindazonáltal az eddig mondottak nagyjából helyesek, aminthogy e tárgy szokásos fejtegetései, az ismeret- és tudományelméleti művek, az értéktényezőt rendszerint teljesen figyelmen kívül is hagyják. Csakis – vagy legalább nagyobb mértékben csakis – a pragmatisták, humanisták, a *menial energy*, a *Christian science* igéinek hirdetői és a történelmi materializmusnak hívei veszik azt tekintetbe; az utóbbiak, amennyiben szerintök meggyőződéseinket „a gazdasági viszonyok” határozzák meg. Ezek az iskolák azonban viszont gyakran innenbecsülik, sőt egészen tagadják is a meggyőzések felülkerekedésében szereplő objektív okok erejét.

Annak, hogy az egymással ellentétes élmények értékkülönbsége nem gyakorol nagyobb hatást (hogy úgy mondjam: nem okoz nagyobb bajt), három oka van.

Első az, hogy ennek a tényezőnek általában csekély az ereje az objektív külső körülményekkel és a szokással szemben. Ez nyilvánvaló. Az ellentétes meggyőződés értéke nem képes megakadályozni, hogy észrevegyem, amint a vonatom elszalad az orrom előtt, sem el nem hitetheti velem, hogy a szép tavasz egész éven át fog tartani. Ha a túlsúly

nem volna a legtöbb esetben az objektív meghatározó okok részén, akkor lehetetlen volna a tudomány, egy mindenki számára közös világ alig vagy egyáltalán nem léteznék, és sohasem cselekednék, mert az értékes élmény magától megvolna. Talán azt gondolja valaki, hogy az értékkülönbség hatásának – ha egyáltalán tény – legalább a meggyőződések valószínűségének lefokozásában kellene nyilvánulnia, amikor azokat meg nem fordítja; ez azonban bizonyára nem szükséges, az a hatás egyensúlyozva lehet, a folytonosság követelménye már azzal is ki van elégítve, ha a hatás a meggyőződések labilisabb, könnyebben meg-ingatható voltában nyilatkozik; ebben pedig a tapasztalás szerint tényleg meg is nyilatkozik.

Az értéktényezőt másodszor azért hagyhatjuk figyelmen kívül anélkül, hogy sokszor tévednénk, mert az egymással ellentétes élmények igen nagy része alig vagy egyáltalán nem mutat értékkülönbséget. Hogy a magukra hagyott testek a föld felé vagy attól el mozognak-e, hogy a lónak egv vagy több patája van-e stb. az önmagában véve egészen vagy majnem egészen közömbös ránk nézve.

A harmadik okot abban a tényben kell keresnünk, hogy cselekvőképességünk következtében az értékesebbik meggyőződés igen sok esetben tényleg győzedelmessé válik, amennyiben cselekvéseink ügy változtatják meg az objektív külső körülményeket, hogy az értékesebbik élmény kerekedjék felül, így az értékkülönbség hatásának nincs többé tere (kimerül, mint a következő fejezetben látni fogjuk, éppen a cselekvés létrehozásában), és így igaz marad.

hogy meggyőződéseinket az objektív külső körülmények határozzák meg. Ugyané körülmény következtében arra sincs lehetőség (alkalom), hogy az értéktényező a cselekvéseinkkel meg nem változtatható indukcióinkat és észrevételeinket, melyekhez azonban cselekvéseink alkalmazkodnak, megcáfolja. Képzeljük el, hogy valaki a megszabadulás minden reménye és a cselekvés minden lehetősége nélkül bilincsekbe lenne verve: az ilyen ember bizonyára hajlandó lesz a valóságot önmaga előtt eltagadni és magát kellemes álmódosításoknak, sőt illúzióknak és hallucinációknak is átengedni. A primitív kultúrák babonái részben bizonyára a sikeres cselekvési módok hiányából származnak.

Meggyőződéseink főleg akkor hódolnak meg az értéktényezőnek, amikor az említett három ellentétes ok nem működik, amikor az objektív ellentmondó okok kivételesen gyengék, az egymással ellentétes meggyőzések értékkülönbsége nagy, és cselekvés nem lehetséges. Néhány ily esetet megvilágosító például hozok fel.

A legszembeötlőbb a halál utáni életben való hit. Erre vonatkozólag az értékkülönbség a legtöbb emberre nézve a lehető legnagyobb; az objektív ellentmondó okok erejüket veszítik, amennyiben az ember a halál utáni életet megközelíthetetlen helyre és távoli időbe teszi, ahol és amikor az ellen nem őrizhető; vannak tovább e hitnek objektív okai is, pl. azok, melyek a fiziológiai ismeretek tökéletlenségéből származnak, továbbá az ájulás, az alvás, az álomlátás jelenségei stb., amiket az etnológia e hit objektív okaiul megállapított; végre a halál ellen nem tehetünk semmit. Hogy ez

a hit az értéktényező hatásából származik, az nyilvánvaló az oly esetekben, midőn a betegágyon vagy a hozzátartozók halálakor győzi le valakiben az eddig uralkodó ellentétes meggyőződést.

Másik eset, melyben az értékkülönbség igen nagy, a cselekvésképeség nagyon kicsiny, az objektív ellentétes okok nem nagyon világosak, a magunk vagy gyermekeink értelmi és erkölcsi jó tulajdonságaiba vetett hit, mely fenntartja magát oly ellentmondó bizonyíték mellett is, amelyek alapján másokra vonatkozólag az ellenkező ítéletet hoznók.

Társadalmi bajok, melyeken segíteni nem tudunk, alkalmat adnak arra, hogy „örök természettörvényeket” vagy „etikai törvényeket” koholjunk, melyekből ama bajok kérelhetlenül és mindenkorra következnek; ebben aztán megnyugszunk.

Az értéktényező azonban nemcsak a várásokra, hanem az észrevételi (érzeti, érzelmi) élményekre is hat. A társadalmi bajokkal esetleg kapcsolatos csekély jót gyakran túlozzuk. A vadember úgy érzi, hogy életmódjának bizonytalanságáért kárpótolja annak érdekessége és a hősiesség tudata, és amíg nem képes biztosabb társadalmi állapotot teremteni, addig az ilyet lenézi. Mindazonáltal minden előrehaladott népnek ősei a biztosabb életmódot választották, mihelyt az lehetőségessé vált.

Az uralkodó társadalmi osztályok kiváltságaitak erkölcsileg jogosaknak érzik, az elnyomottak éppen ellenkezőképpen érznek e kiváltságokkal szemben.

A jogbölcselet, az etika, a társadalomtudomány lég-

nagyobb része az illető meggyőződések közvetlen értékéből ered, és ez a főoka annak, hogy ezen a területen objektíve helyes vélemények nem képesek elterjedni. A történelmi materializmus említett tanítása nagyrészen helyes.

A szoros értelemben vett érzéki észrevételekhez egészen közelálló észrevétel-élmények is mutatják az értéktényező hatását, így pl. az anya gyermekét minden más gyermeknél szebbnek látja, az énektanár fiának énekét hibátlanak találja akkor is, ha az nem egészen tökéletes.

Az értéktényező végül hamis érzékleteket okozhat „az érzékiét” szó legszorosabb értelmében is. Hatása alatt az anya lányának arcszínét rózsásabbnak, szemét ragyogóbbnak látja, mint bárkiét, az asszony vetélytársát kevésbé karcsúnak találja, mint önmagát, ég a tudós képtelen a másik tudósak korszakalkotó mikroszkopikus felfedezését saját észrevételével megerősíteni.

19. Az értéktényezőnek e hatásai bizonyítják, hogy a reális élmény, a „képzet” meggyőződéssé, sőt észrevétellé válik azáltal, hogy legyőzött állapotából kilép, és hogy nem szükséges, hogy objektív külső föltételek okozzák ezt. A mondottak igazolják, hogy a képzet egyrészt, a meggyőződés általában és az észrevétel különösen másrészt, ugyanegy dolognak különböző módosulásai.

Az értéktényező természetesen csak annak számára teremt igazságot, akinek számára ez igazságnak a megfelelő értéke van; külön valóságot, külön világot teremt ennek részére, míg másokra legyőzetlenül hatnak az objek-

tív külső körülmények. Másrészt az értéktényező azt a meggyőződést is okozza, hogy nem előítélet az illető meggyőződés forrása.

Mindazonáltal azok a meggyőződéseink, amelyekhez az értéknek az objektív igazságon aratott győzelme folytán jutunk, ingatagabbak, mint azok, amelyeket az objektív körülmények győzelmének köszönünk anélkül, hogy ezeknek az értékkel is meg kellett volna küzdeniök. Egy angol közmondás így szól: „Senkinek sem oly biztos a meggyőződése arról, hogy a menyországba jut, mint a skótnak, és penki sem szabadkozik annyira az odautazástól, mint a skót.” Azt már említettük, hogy az objektív körülmények keltette igazságokat esetleges értékbeli fogyatékoságuk ingatagabbakká teszi.

Az értékük folytán félülkerekedett meggyőződéseket kísérő jóérzés is gyengébb, mint a hasonló tartalmú és kevésbé ingatag meggyőzésekkel, a kívánság igazi teljességével járó jóérzés. A reális érték, a potenciális energia nem alakul át teljesen, az ellentétes erőket ellensúlyoznia kell. A jóérzéshez valami fanyar feszültség járul. Egy angol adoma szerint valakinek, aki egész életében az egyház körül szorgoskodott, azt mondták, hogy bizonyosan a menyországba jut. Erre az illető így válaszolt: „Remélem én is, de ilyen kellemetlen dolgokról ne beszéljünk.” Ezért inkább a cselekvést választjuk, mint az önámítást, ha mind a kettő lehetséges.

VIII. FEJEZET.

A cselekvés mint az élmény megmaradásának, ellentétességének és értékének következménye.

20. Ha oly föltételes ítéletnek vagyunk birtokában, mely szerint egymással ellentétes cselekvésmódok közül csak egynek van meg bizonyos következménye, és ha számunkra e következmény várása értékesebb, mint a többi cselekvésmódok következményeinek várása, akkor az előbbi cselekvést végrehajtjuk.

A cselekvést végrehajtásának észrevétel-élménye és a következmény várása kíséri.

Sem amaz észrevétel-élmény, sem ez a várás nem aktuális minden esetben. Ha pl. a villamoson ülök (ami cselekvés), várva, hogy egy számomra értékes célhoz jutok el, akkor nem észlelem folytonosan, hogy ülök, sem az illető

az az észrevétel, hogy egy bizonyos módon cselekvésem, és az a várás, hogy egy bizonyos eredmény fog bekövetkezni, azonban legalább fenomenálisán a cselekvés egész

tartama alatt jelen van. Mert ha ellenkezően cselekednem (ha az előbbi példában fölkelnék és leszállani készülnék a kocsiról), az feltűnnék nekem, ezt *mint a helyes cselekvéssel* (jelen esetben az ottmaradással) *ellentétes cselekvést* aktuálisan észrevenném, és *a céloommal ellentétes következményt, céloom el nem érését* aktuálisan várnám. Ez azonban más szavakkal azt mondja, hogy az az észrevétel-élmény és az a várás fenomenálisán jelen van, különben ezek az aktuális eszméleti állapotok nem állhatnának elő. Ezekkel kisebb jóérzés is járna, mint az, mely a helyes cselekvés fenomenális észrevételét és az értékesebb következménynek ezzel kapcsolatos fenomenális várását kíséri. *Világos, hogy mindez a cselekvésnek föltétele*. Ha nem volna biztosítva, hogy az ellentétes cselekvést mint ilyet észreveszem és azzal az ellentétes várást is táplálom, és ha ezekkel az eszméleti állapotokkal nem járna kisebb jóérzés, akkor a helyes cselekvés nem lenne biztosítva.¹

Olvasóim közül némelyek talán hajlandók lesznek a cselekvésnek s az őt kísérő észrevételnek viszonyát úgy fel-

¹ Azt az eszméleti állapotot, mely a cselekvést kíséri, gyakran hibásan másképp írják le, mint ahogy a fenti szövegben tettük. Ily hibás előadás pl. az, mely szerint a cselekvés észrevételének és az eredmény várásának a cselekvés egész folyamán, vagy legalább kezdetén *aktuálisan* kellene jelen lennie, valamint eszméletünkben kellene lennie annak is, hogy ellenkező cselekvés esetében a következmény nem állana be. Hasonlóképpen helytelen az az előadás, mely szerint a cselekvés előtt a föltételes ítéletnek kellene aktuálissá válnia, valamint az is, mely szerint az egymással ellentétes következmények értékét az egész

fogni, hogy a cselekvés valami ismeretlen fizikai ok következtében jön létre, és hogy azután éppen úgy vesszük észre, mint bármely más történést, amely nem bennünk vagy rajtunk megy végbe. Más szóval, mintha előbb megvolna az észrevétel lehetősége, és azután ezt a lehetőséget megvalósítanók.

Ám egészen világosan érezzük, hogy a dolog nem így áll, hogy az észrevétel a cselekvéssel egyidejű. Érezzük, hogy ily észrevétel lehetősége nem lehet meg anélkül, hogy tényleg ne lenne észrevételünk, anélkül, hogy ne vennénk részt a dologban, anélkül, hogy biztosítva lennénk arról, hogy egy ellentétes lehetőség okvetlenül feltűnnék nekünk; hiszen a cselekvés éppen a dologban való ez a résztvétel. Érezzük, hogy (amint már mondtuk) ez a cselekvés föl-tétele. A külső, testi cselekvés esetében ez legalább a cselekvés időben első részére, a belső tevékenységre nézve igaz. A külső testi cselekvések esetében a cselekvés második, külső felét valami bénulás vagy más váratlan akadály meg-hiúsíthatja ugyan – ezekben az esetekben ezt utólag ész-re vesszük, és kijavítjuk azt az észrevételünket, hogy cse-

cselekvés folyamán vagy legalább a kezdetén aktuálisan összehasonlítanék. Ugyancsak tévedés az a tan is, hogy a cselekvést mindenkor (aktuális) akarás előzi meg. Akarás csak akkor lehetséges, mikor a cselekvés még nem lehetséges, pl. mikor még nincs itt az ideje, vagy mikor még akadályai vannak; abban a pillanatban, mikor a cselekvés lehetségessé válik, meg is történik minden előzetes (eszmeletbeli) akarás nélkül. Persze az értéktényező azonnali hatását a cselekvésre lehetne *reális* akarásnak nevezni.

lekszünk, – de ezt mindig az illető külső cselekvésre célzó belső tevékenység észrevétele előzte meg.

Kísérletileg is bebizonyíthatjuk, hogy amaz észrevétel a cselekvésnek szükséges föltétele, tehát lehetetlen, hogy csupán kövesse, továbbá hogy elégséges föltétele is, ha bénulás vagy más akadály közbe nem lép. Ha a lehető legerősebben felidézzük magunkban azt a meggyőződést, hogy valamely cselekvésre képes testrészsünk mozog, pl. hogy a mutatóujjunk meggörbül, akkor az el is végzi az illető mozgást (ujjunk meggörbül)¹ Ha a lehető legerősebben felidézzük magunkban azt a *meggyőződést*, hogy egy cselekvésre képes testrészsünk *nem* mozdul, és ha ugyanakkor meg *akarjuk* mozdítani, akaratunk kudarcot vall. Ha valamely cselekvésre képtelen szervünket (pl. a fülünket) akarjuk megmozdítani, ez észrevehetőleg úgy történik, hogy ugyanakkor észlelni igyekszünk ama testrész megmozdulását.²

A cselekvés észrevétele és a cselekvés tehát a következő módon függenek össze. Ez az észrevétel azért győzedelmeskedik az ellentétes észrevételen, mert nagyobb az értéke, mint ezé; csupán *élmények, meggyőzések küzdel-*

¹ V. ö. James, *The Principles of Psychology*, Vol. II. 1. p. 527.

A mozgás pusztá képzete is gyakran előidézi a mozgást. Ez nem mond ellent fent kifejtett felfogásunknak, mely szerint a cselekvés átélése okozza a cselekvést, illetőleg – mint azonnal látni fogjuk – az maga a cselekvés. Mert hisz a képzet az élmény, csakhogy paralizálja. E paralizálás kisebb-nagyobb mértékben lehet teljes, a képzet többé-kevésbé kimenekül a

me forog fenn, épúgy, mint a az előbbi fejezet eseteiben. E győzelem következtében a belső cselekvés maga már meg is van, mindenki számára megvan, a legobjektívabb értelemben megvan. Mert cselekvéseinknek nincsenek oly külső, objektív föltételei, melyek a nekik megfelelő élményeknek ellentéteiken aratott győzelmét előidézze, és azoknál, akikre nézve annak a cselekvésnek nincs az ellentéténél nagyobb értéke, az ellentétes cselekvés jelenlétét megállapítják. Ennek az élménynek, a cselekvésnek, egyetlen meghatározó körülménye a cselekvőre nézve fennálló értékkülönbség; amit ezen körülmény következtében átél, az a szónak minden értelmében valóság. Az értékkülönbség a cselekvésekben ugyanazt a szerepet viszi, mint a sugárzás Δ agy hanghullám a fény és hang esetében. A helyes cselekvést kísérő és a helytelen cselekvést kísérő jóérzésnek a különbsége az egyetlen körülmény, mely az élményt meghatározza.¹ Ezért a cselekvési élmények körében a győzelem mindig a nagyobb érték részére dől el, nem úgy, mint a többi élmények eseteiben, melyeknek győzelme más körül-

paralízáltságból és részben hallucinációvá válik (v. ö. fentebb III. fejezet vége). A cselekvésnél – mint mindjárt látni fogjuk – nincs ilyen hallucináció, hanem csakis valóság. Hogy a mozgás képzete mozgást okozzon, ahhoz az szükséges, hogy a képzetnek lehető legteljesebben átengedjük magunkat; ez azonban képzet helyett győzedelmes élményt jelent. Ugyanez áll abban az ismeretes esetben is, amikor más valakit látunk mozogni, és egészen a mozgónak állapotába gondoljuk magunkat.

¹ Minthogy a jóérzés munkát jelent (a szó fizikai értelmében), a cselekvés a virtuális munkák törvényét utánozza.

menyektől is függ. Csupán a megszokás fordítja meg néha az értéktényező eredményét, de csak ritkán. Ez a ritkaság valószínűleg ugyanazon körülményből foly, amelynek következtében a külső objektív körülmények is normálisan gvőznek a megszokáson. Az értékkülönbséget ezekkel a külső objektív körülményekkel kell egy sorba helyezni.

A mondottakat világosabbá tehetjük avval, ha fizikai oldaláról tekintjük a dolgot. Ha valaki szeretteinek egyikét elveszíti, és nagy fájdalom következtében a legteljesebben meg van győződve arról, hogy az elköltözött az égben él, akkor – a pszihofizikai parallelizmust téve föl – agyvele-jének állapota ugyanolyan, mintha az elhaltat az égben tényleg látta volna, és ez az élmény hagyta volna hátra a kérdéses meggyőződést. Az agyvelőnek ez az állapota ugyanolyan további hatásokat okoz az illető testében, mint amilyeneket okozna a látásból származott meggyőződés. A két eset különbsége abban áll, hogy – nem véve igaznak a mennyei életet – a tényleges esetben nincsenek meg azok a külső energiák, melyek további külső hatásokat okoznak és az illető élményt mindenki számára megteremtik. Mikor az anya gyermekét szeretetből rózsásabbnak látja, mint az idegent, az az agyvelőbeli állapot, mely a rózsás szín látásának megfelel, valósággal megvan benne, és ugyanazokat a további testi hatásokat is okozza, amelyek előállnának akkor, ha a rózsás szín látása nem szeretetből fakadna. Csupán a megfelelő külső energia hiányzik. Éppen így: ha átélem azt, hogy cselekszem, vagyis hogy abban a belső állapotban vagyok, mely már máskor is jelen volt, amikor

t. i. a mozgást, illetve a belső tevékenységet céltalanul, impulzive véghezvittem, akkor valóban ugyanabban a fizikai állapotban vagyok, mint voltam akkor, és ez külső mozgáshoz vezet. ha nincsenek jelen akadályok.¹ Hogy az, amit átélek, valóság, abban elvégre nincs semmi különös, csodálatos, kivételes. A cselekvés esetében csak abban van a kivételesség, hogy a valóságnak az a föltétele, hogy egy bizonyos egyénnek bizonyos élménye győzedelmessé váljék, holott máskor megfordítva- a valóság határozza meg az élmény győzelmét. Megmagyarázza azonban e körülményt az a tény, hogy az ez esetben győzedelmes energia átalakulása, a negatív munka, a jóérzés az illető élménynek ellentétén aratott győzelméhez fűződik, mert ehhez a győzelemhez fűződik a következmény várásának az ellentétes váráson aratott győzelme. Ha a föld eszmélő, cselekvő, a meggyőződésével járó jóérzés szerint működő lény volna, akkor neki is észre kellene vennie, hogy vonz, amikor a földi testeket magához vonzza. Egészen természetes dolog különben, hogy *cselekvésem a reámhatás fordítottja*.

Így tehát a cselekvés abból az ismerettani irodalomban rendszerint teljesen elhanyagolt tényből ered, hogy a meggyőzések értéke határozó azok győzelmére. Az objektíve helyes észrevétel, hogy bizonyos cselekvéssel bizonyos következmény jár, azért áll be, mert az értéktényezőnek

¹ Tapasztalás szerint előfordul, de ritkán, hogy azt hiszem, hogy egy bizonyos cselekvést viszek végbe, és nem cselekszem egészen úgy, hanem csak hasonlóan. Ennek magyarázata a hamis ráismerés (lásd fentebb old.)

kevés hatalma van az objektív külső körülményekkel szemben; e tapasztalatok alapján azonban azután az értéktényező idézi elő a cselekvést, mert a cselekvés esetében nem állanak neki ellen külső, objektív föltételek.

Ép úgy, mint az előbbi fejezet végén tárgyalt önámítások, a cselekvés is egyik esete annak a ténynek, hogy a reális élmény, „a képzet” észrevétellé válik azáltal, hogy a paralizáltságból kilép, így a cselekvés is bizonyítja, hogy a „képzet” és az észrevétel lényegükben egy és ugyanaz a dolog. Sőt ebben az esetben a „képzet” fizikai ténynyé válik. Fizikai tényeket élmények győzelmében állapítunk meg, és így a cselekvés esetében is. Ebben az esetben a győzelmet saját energiánk okozza, a többi esetben külső energia. Szükségképpen meg kell lennie az előbbi esetnek is, hogy az élő lények környezetüknek ellentmondhassanak, azon változtathassanak.

A cselekvés az élmény megmaradásán és ellentétességén alapszik, mert forrása a föltételes ítélet. Ha kihagyjuk a lélektanból az élmény megmaradását és ellentétességét, akkor a cselekvést nem tudjuk leírni, mert sem a „képzetnek” valósággá változását, sem a választást nem írhatjuk le. A cselekvés e lényeges elemei ugyanis az élmény megmaradásán és ellentétességén alapulnak. Ha észrevételeink és indukcióink nem utalnának ellentétre; ha észrevételeink és képzeink egyoldalú, holt, erőtlen és nem kölcsönösen egymáson győzedelmeskedő valóságok volnának, ha az indukció csupán a hasonlók összefoglalása volna anélkül, hogy azokat másokkal ellentétbe helyezné (ha az

az indukció, hogy a kenyér csillapítja az éhséget, nem annak ellentétéként szerepelne, hogy nem minden jár ugyanily eredménnyel): akkor észrevételeinknek, képzeleteinknek és indukcióinknak cselekedeteinkben nem vehetnők hasznát. A noetikus ellentét vivő-állásba való helyezkedés a gyakorlati választás küzdelme előtt.

IX. FEJEZET.

Fizikális fogalmazás.

21. Lehet, hogy valaki azért nem fogja helyeselni a cselekvés fenti leírását, mert az „a pszihikust összekeveri a fizikussal.” Ámde azt hiszem: kimutattam, hogy a pszihikus egyszersmind fizikus is; hogy élmények vagy meggyőződések hatásokat gyakorolnak, másokat paralizálnak; hogy azok minden egyes fellépése, a szokás erő; hogy a reális élmény érteke is erő és az (kezdetől vagy megszokás folytán) értékesebb élmények győzelmével járó jóérzés energia-átalakulás. Mindazonáltal megkísértem kimutatni, hogy a fenti leírásból a pszihikust, az eszméletet ki *lehet* küszöbölni és amaz leírását tisztán fizikális nyelvre le lehet fordítani.

E fordításban is: értelmesen cselekvő lényeknek mindenekelőtt arra van szükségük, hogy, bár a környezet energetikai bennök változásokat képesek okozni, a másik oldalon mozgások álljanak rendelkezésükre, amelyek az ő energiájóknak vannak alávetve; ennek az energiának ebbéli hatását

a környezet energiáinak nem szabad kompenzálniuk. A fogásznak, amelybe az illető lény zárva van, egyik fala gyöngye kell hogy legyen. Az ilyen lényt oly folyóhoz hasonlíthatjuk, melynek áramlása a legtöbb vonalon enyhe, úgy, hogy ezeken az áramnak egy gát, pl. egy nehéz deszkafal, ellentállna, ha *egyetlen* vonalon nem lenne az áramlás oly erős, hogy a falat folytonosan továbbtolja.

Annak a fizikai rendszernek, melyet értelmes lénynek nevezünk, egymással ellentétes mozgások fölött kell rendelkeznie. Bár ezeket saját energiája okozza, és ennek az energiának e hatása tekintetében folytonosan túlsúlyban kell lennie a külső energiákkal szemben, mindazonáltal ama saját energiának átalakulásait a külső körülményeknek oly értelemben kell meghatározniuk, hogy különböző körülmények között különböző mozgások álljanak be; mintegy a külső körülményeknek kell megadniok a mozgás irányát. Ama rendszernek tehát bizonyos belső állományokkal, készletekkel kell rendelkeznie, melyeknek tevékenységei csak bizonyos külső körülmények közt következnek be, tehát ellenkező körülmények közt nem következnek be. Fizikális nyelvre fordítva azt, amit a lélektanban tapasztalásnak nevezünk, azt kell mondanunk, hogy ama belső készleteket maguknak a külső körülményeknek kell elraktározniuk a rendszerben; a külső körülményeknek tehát energiákat vagy irányító állapotokat kell hátrahagyniuk, melyek ama külső körülmények ismétlésekor tevékenységbe mennek át, míg az ellenkező körülmények megbénítják, kompenzálják őket. E készletek fizikális követelése megfelel az élmények megmaradásának,

külső körülményektől való legyőzetésüknek, a „képze”-nek és a ráismerésnek.

Minthogy azonban ama rendszernek a külső körülményeket meg is kell előznie, minthogy továbbá a külső körülmények ismétlődéseinek nem szabad minden alkalommal ugyanazokat a mozgásokat okozniok, hanem különböző más körülményekkel párosultan különbözőket, és minthogy a mozgást ama körülményekkel kapcsolatos várások döntenek el: ezért ama belső irányító energiáknak vagy készleteknek a külső körülményeknek megfelelően kell egymáshoz fűzödniök (asszociálódniok) és ezeket úgy utánozniuk, hogy ily belső készleteknek maguk képesek legyenek más ily belső készleteket tevékenységre bírni, amelyet azonban csak az vált ki végérvényesen, hogy amaz előbbi megindító belső készleteket az ellentétes külső körülmények hiánya működésbe hozza. Egyrészt tehát belső kompenzálásnak, másrészt belső, közvetett megindításnak kell meglennie. Amazt maguknak az irányító készleteknek ellentétessége adja meg, azonban szükséges, hogy e kompenzációt bizonyos belső készletek (t. i. a föltételeknek megfelelőek) felfüggeszthessék, egészen azonban csak akkor, ha eme készletek tevékenysége az ellentmondó külső körülmények hiánya folytán föllép. Ez megfelel várásainknak és föltételes ítéleteinknek.

A korábbi (nem értelmi okokból származó: reflex, ösztönszerű és indulati) mozgásoknak és belső tevékenységeknek is ilyen belső készleteket kell hátrahagyniuk, melyek másokat tevékenységre bírhatnak; ez ama feltételes ítéleteinknek felel meg, melyek cselekvéseink következményeit ál-

lapítják meg. Avégből, hogy a mozgások hatása arra irányuljon, hogy a rendszerben saját energiáinak lehető legnagyobb tevékenysége menjen végbe, mozgásoknak akkor kell ellentéteikkel szemben túlsúlyban lenniök, amikor az a hatásuk, hogy velök nagyobb energia átalakulása jár, mint az ellentétes mozgásokkal. Ezt az biztosítja, ha a mozgásokat okozó energia-átalakulás olyan a mozgáskészlettel kapcsolatos (asszociált) készletekhez fűződik, amelyek a külsőket utánozó belső kapcsolatokban a kedvező külső hatásokat utánozzák. Ez megfelel annak a körülménynek, hogy a várások ép ügy jóérzéssel járnak, mint a megfelelő észrevétel-élmények. A mozgáskészletek tevékenysége tehát közvetlenül nem a külső körülményektől, hanem a belső energiától függ, közvetve azonban az előbbiektől, mert csak bizonyos külső körülmények között (de a belső összefüggések közreműködése mellett) jelent bizonyos cselekvés munkát (van érték-többlete).

E fizikális fogalmazással még jobban, mint ahogy már eddig is kiderült, meg akartam világítani, miszerint az a tény, hogy a cselekvést az észrevétel határozza meg, nem azt jelenti, hogy a cselekvést valami nem-fizikus körülmény határozza meg. Mert az, hogy ily fizikai fogalmazás is lehetséges, az eddigi fejtegetéseknél még világosabban mutatja, hogy a pszihikus élmények energiák, vagy energiákat irányító, azokat tevékenységükben módosító tények. E fizikális fogalmazásnak egyébként még az a haszna is van, hogy túlságosan egyszerű pszicho-fiziológiai elméletekkel szemben kimutatja, mily bonyolultnak kell lennie az értelmes cselek-

vés egy fölveendő fizikus megfelelőjének. Egyéb értéket azonban e fogalmazásnak egyáltalán nem tulajdonítok, mert hiszen nem ismerünk oly fizikus folyamatot, mely a fõntebbi követelményeknek eleget tenne.¹

¹ Nem találok azonban semmi okot arra, hogy elhallgassam azt a nagy hasonlatosságot, melyet a pszihikus élmény és az elektromos influencia között látok. Az elektromos test is (mely az élmény objektív külsõ tételeinek felel meg) paralizálja az influált testben (mely *az* eszmélettel bíró lénynek felel meg) a vele ellenkező elektromosságot és ezzel szabaddá és tevékenyené teszi a vele egyértelmű elektromosságot.

X. FEJEZET.

Az élmények egy sora.

22. Az élményeknek minden vagy legalább is a legtöbb tartományában van *egy* élmény, mely a tartomány minden többi élményének ellentéte, amennyiben a *semmi* átélésének jellegével bír, míg a többi mind *valami*-nek. átélése. A csend, a sötétség, az üresség (a tapinthatóknak vagy ellentállónak hiánya) a szagtalanság, az íztelenség ilyen élmény.¹

Ezek az élmények nyugalmat, pihenést, helyreállást jelentenek, elősegítik az alvást; míg ellenben a többi élmények tevékenységek, kimerítenek és zavarják az álmot. Közelfekvő gondolat, hogy az élmények előbbi fajtát az asszimilálás, utóbbi fajtát pedig a disszimilálás élményeinek tekintsük.

Az élmények különböző tartományaiban a *valami* átélései a valami különböző fokainak, a *semmitől* különböző mértékben távol állóknak éreztetik magukat. Az ellenálló,

¹ A hőérzékre vonatkozólag kérdéses, hogy a közömbös, normális hőfoknak, vagy a hidegnek átélése tartozik-e ide. Én az utóbbit tartom valószínűbbnek.

az íz, a szag, a hang, a fény: ez oly sor, amelyben minden következő tag kevésbé valami és nagyobb mértékben semmi, mint az előtte való.

De egy és ugyanazon élménytartományba tartozó különböző valami-élmények között is van ilyen különbség, így pl. az erős hang vagy erős szag nagyobb mértékben valami, mint a gyenge. De a magasabb hang is fokozottabban valami, mint a mélyebb. (Általában úgy látszik, mintha a valamiság mértéke két tényezőtől függne: a tömegességtől és a sebességtől).² A görbe vonalban több van a valamiből, mint az egyenesben, a görbe felületben több, mint a síkban.

Mindez, úgy látszik, arra mutat, hogy valamennyi élmény a test asszimiláló és disszimiláló tevékenységének nyilvánulása, és hogy az élmények közötti valamennyi ellentét ezen egyetlen ellentétnek megnyilatkozása.

Hogy ez igaz-e, annak eldöntésére nem vállalkozom; csak az élmények említett szubjektív, eszméletbeli jellemvonalásaira óhajtottam itt rámutatni.

² Talán a hideg- és melegérzés között is állapítható meg ilyen különbség.

FÜGGELÉK.

Az élmény megmaradása és ellentétesség-e mint a pszihikus tárgyról való fogalmunk alapja.

Van a lélektannak egy fogalma, amelyet nem használnak oly általánosan, mint az észrevétel, a képzet, az érzelem, az akarás fogalmát, de amely újabb időben mindinkább érvényesül. Értem a pszihikus *tárgy* fogalmát. Evvel a szóval azt a valamit szokás megjelölni, mely egy észrevétel-élményben, egy várásban, egy képzetben, egy törekvésben (akarásban) egy jóérzésben mint ugyanaz léphet fel, mint mindé folyamatoknak éppen tárgya, alkalmá. Véleményem szerint e fogalom azért olyan kevésbé népszerű, mert a tárgy, bár teljesen függetlenné -válhat az észrevétel-élménytől, először szükségképpen mégis ebben jelentkezik. Ebből folyólag úgy látszik, hogy ily külön tárgyfogalommal vétünk az ellen a követelmény ellen, hogy a fogalmakkal takarékoskodni kell. Továbbá, ha úgy vezetjük be a tárgy fogalmát, hogy az észrevétel-élménnyel csak úgy (nem törzsökösebben) függ össze mint más eszméleti állapotokkal, akkor elmosódik az a tagadhatatlanul jelentős tény, hogy a tárgy az észrevétel-

élményből származik, és hogy minden más megjelenésmódja: képzete, megkívánása, jóérzése is az észrevételből fakad.

A tárgy fogalma azonban teljesen igazolt, nagyon értékes, sőt nélkülözhetetlen a lélektanban. A vele szemben mutatkozó idegenkedést nézetem szerint annak megállapításával kell megszüntetni, hogy valamely tárgy minden megjelenési formájában, vagy sorsában mindig ugyanaz az *élmény van jelen*, csupán egészen vagy részben tagadott, paralizált, feltörekvő állapotban, továbbá mint munkát meghatározó. A tárgynak megmaradását így az élmény megmaradására vezetjük vissza. És ebben magyarázatát leli az a tény is, hogy a tárgyat mindig a lét (vagy a nemlét) attribútuma is megilleti.

A pszihikus tárgynak, egy különös tárgyi tartalomnak, keletkezése mindenkor kétoldalú esemény; mindig két tárgy támad egyszerre két ellentétes élmény egymás ellen való hatásából: *ez és néni ez*, mely utóbbi megint más pozitívum lehet. A tárgy mindig rendszerbe tartozik. Az élmény reális tárgya különböző eszméleti tárgyakra válik szét, ha különböző reális tárgyak élményei hatnak az élménnyel szemben. Ugyanaz az egy hang *erős* hang a gyöngébbel, *magas* hang az alacsonynyal szemben, így tehát a pszihikus tárgy keletkezése és tartalma az élmény megmaradásán és ellentétségén alapszik.

LEÍRÁS ÉS MEGSZORÍTÁS.

BEVEZETÉS.

1. A legújabb időben (1905.) Mach Ernő arra a kérdésre, hogy „mit jelent e kifejezés: természettörvények?“, a következő feleletet adta: „Eredetük szerint a természettörvények megszorítások, amelyeket a tapasztalat vezetése alatt várakozásunk elé szabunk.” És Mach még hozzáteszi: „A már Mill és Whewell között való vitában fellépő és Kirchhoff óta meghonosodott „leírás” szó helyett „a várakozás megszorítása” kifejezéssel a természettörvények biológiai jelentőségére kívánok rámutatni.”¹

Az én nézetem szerint is helyes az, hogy a tudománynak azt a tevékenységét, amelyet rendszeren leírásnak neveznek (és amelyről nem keresem, hogy a tudománynak egyetlen tevékenysége-e, vagy csak egyik, míg a másik a magyarázás), megszorításnak nevezzük.² A következő lapokon

¹ *Erkenntnis und Irrtum*, S. 441., 142.

² Talán meg szabad említenem, hogy e – Mach szerint is (u. o.) közelfekvő – nézetet már Mach munkájának megjelenése előtt, és pedig már öt év óta élőszóval többször, kimerítően kifejtettem, így egyetemi előadásaimban, továbbá Vailati Giovanni tanárral (Róma), Somló Bódoggal, Zemplén Győzővel,

azonban egy pár magyarázó megjegyzést óhajtok tenni e nézet értelmét illetőleg. Megjegyzéseim két kérdésre fognak vonatkozni:

a) Mach előadását egyfelől némiképen úgy lehet értelmezni, hogy akkor, mikor a tudományt mint megszorítást fogjuk fel, voltaképpen csak új *szóval* van dolgunk; hiszen Mach azt mondja: „A . . . leírás *szó* helyett a megszorítás *kifejezéssel* stb. . . .” Másfelől azonban Mach a szóbanforgó fölfogással a tudomány egy oly oldalát akarja kiemelni, amelyet a „leírás” kifejezés nem fed, t. i. a biológiai oldalt, amely Mach szerint még az eredeti is. Ám ez azt teszi föl, hogy a „megszorítás” más dolog, mint a leírás. Most már kérdés: a két értelmezés közül melyik a helyes? Azt hiszem, hogy e kérdést a második értelmezés javára kell eldöntünk.

b) Ha az első tisztán verbális értelmezés volna a megfelelő, úgy nem volna értelme annak a kérdésnek, hogy a tudomány (illetve szóbanforgó tevékenységének) e két fölfogása közül melyik a helyes, leírásként való fölfogása-e, vagy pedig megszorításként való fölfogása. De még ha a második, a tartalmi értelmezés volna is helyén, még mindig helyes lehetne mind a két fölfogás, mert lehetséges volna, hogy mind az egyik, mind a másik a tudománynak egy oly jegyét adná, mely elég volna, hogy a tudományt meghatározza. Ez értelmezés esetében azonban az is lehetséges, hogy a két fölfogás

Székely Aladárral és másokkal folytatott beszélgetések alkalmával. V. ö. *Das Grundgesetz alles neuropsychischen Lebens* című munkám VIII. és 163–169. oldalát is.

közül csak az egyik helyes. Mach előadása e tekintetben is kétféleképpen értelmezhető. Mert egyfelől a tudománynak *lőbb más* közt csak *egy* oldalát akarja ő felfogásával megjelölni, másfelől pedig ezt a fölfogást a rendes fölfogás „helyett” nyújtja. Véleményem szerint erre a kérdésre az a helyes felelet, hogy a két fölfogás közül *csakis* a tudománynak megszorításként való fölfogása a helyes, leírásként való, olyanmire „meghonosodott” fölfogása ellenben helytelen.

Első kérdés: a leírás és megszorítás közötti viszony.

2. Hogy e két kérdésre megfelelhessenek, meg kell állapítanom, hogy mit értek a várakozás megszorításán és hogy mit értenek a szokásos fölfogás képviselői leíráson.

A várakozás megszorításán azt értem, hogy az alany, mialatt valamit vár,¹ tudatában van annak, hogy esetleg egy, a várt tény jelentésénél fogva kizáró tény, vagy különböző, jelentésüknél fogva mind a várt tény, mind pedig egymást kizáró tények volnának várhatók, ezek azonban éppen a várt tény jelentésénél fogva ki vannak zárva röviden: hogy az alany, mialatt egy tényt vár, más jelentésüknél fogva ezen tényt kizáró, most azonban kizárt lehetőségek tudatában van.

A tudománynak leírásként való fölfogása azóta ter-

¹ Abban a kérdésben, hogy „a tudomány megszorítás-e vagy leírás?” voltaképpen a jövőre vonatkozó várakozás biológiai momentuma a tudomány lényegének szempontjából mellékes, mert a tudomány, ha csakugyan megszorítás, megszorításokat tartalmazhat a (nem észlelt) jelenre vagy múltra vonatkozólag is. Az olvasónak tehát a várakozás és a lehetőség szavakat tágabb, a jelenre és a múltra is kiterjedő értelemben kell vennie.

jedt el, hogy Kirchhoff kifejtette, ő nem magyarázza meg kifejezetten, hogy milyen értelemben használja ezt a szót, de közvetett magyarázatát adja azáltal, hogy meghatározza ezt a kifejezést: „teljes leírás.” A szóbanforgó hely így hangzik: „A mozgások leírásának *teljesnek* kell lennie. E követelmény jelentése egészen világos: a mozgásokra nézve feltehető kérdések közül egynek sem szabad felelet nélkül maradnia.” * A teljes leírás fogalomhatározása egyúttal magába foglalja a leírásnak általában véve is a fogalomhatározását. Mert ha a teljes leírás felelet minden feltehető kérdésre, úgy a leírás általában véve felelet feltehető kérdésekre.

E meghatározás elegendő arra, hogy tárgyalandó kérdéseink közül az elsőt Kirchhoffra vonatkozólag eldöntsük. Kirchhoffnak e meghatározása szerint a leírás a fenti értelemben vett megszorításhoz igen közel állt. Mert minden kérdés magában foglalja több lehetőségnek tudatát, és egy kérdésre való felelet annyi, mint megszorítás. *De azért a Kirchhoff-féle „leírás” éppenséggel nem azonos a fentebbi értelemben vett „megszorítás”-sal.* Ez utóbbi ugyanis annyi, mint felelet egy *tényleg* fölített kérdésre, amaz pedig rendelkezésünkre álló felelet *feltehető* kérdésekre. A megszorítás fölteszi, hogy valaki *tényleg* kérdez, a leírás csak annyit, hogy kérdezhet.

3. Ha azt vizsgáljuk, hogy milyen értelemben használják a leírás szót azok az írók, akik Kirchhoff után mondják

¹ *Vorlesungen über mathematische Physik. (I.) Mechanik.*

a tudományt leírásnak, vagy pedig fölfogásukat – még ha a Kirchhoff előtti időből származik is – a Kirchhofféhoz közelállónak jelölik meg (mint Mach is régebb munkáiban), úgy azt találjuk, hogy ezek mindenekelőtt kifejtik, hogy a leírás a nyelv útján történik. A nyelv útján tényeket közlünk, észleléseket nélkülözhetőkké teszünk, előlegezünk, a valóságot tükröztetjük. A leírás tehát e szerzők szerint tételeknek a nyelv útján való közlése, és e tételekben a leíró elem abban áll, hogy a valóságra vonatkoznak, azt tükrözik. De azt hiszem, nem tévedés föltennem, hogy e felfogás képviselői a tudomány és a leírás lényegét mégsem a nyelv útján való közlésben látják, hanem tételek megállapításában és bírázásában, a tételeknek tényekre való vonatkozásában, tények tükrözésében, észlelések előlegezésében, hogy ily tételek bíráását és önmagunk számára való felhasználását a nyelv útján való közlés nélkül is ugyancsak tudománynak és a valóság leírásának mondják, és hogy a nyelv útján való közlést csak azért veszik bele a tudomány fogalmába, mert a csak saját használatra szorítókozó, hallgatag tudás kivétel, és a tudomány közlésének igen nagy társadalmi jelentősége van. Azt hiszem tehát, hogy nem járok el helytelenül, sőt inkább a lényegeset tartom sem előtt, ha a leírás azon meghatározásánál, amely e szerzőket jellemzi, eltekintek a nyelv útján való közléstől és az ilyen értelemben vett fogalom tekintetében iparkodom majd a legelől feltett két kérdésre a feleletet megadni. A fentebbi értelemben vett megszorítás szót szintén mind az önmagunk számára való használatra, mind pedig a nyelv útján való közlésre vonatkoztathatjuk, aszerint.

amint valaki, aki több egymást kizáró lehetőség tudatában van, saját gondolkozása vagy pedig másnak közlése folytán jut arra, hogy több lehetőség közül csak egyet (vagy néhányat) várjon. Én azonban a nyelv útján való közlést – mint lényegtelen – a megszorításnál sem akarom a fogalomba belevenni. Mégis foglalkozni kívánok a nyelv útján közölt leírással és megszorítással is. De csak azért, mert ezekre is kiterjesztve a feltett kérdésekre adandó feleleteink különleges megvilágításban jelentkeznek és újabb megerősítést nyernek. A nyelv útján közölt leírást és megszorítást *m. sz. v.* (mások számára való) *leírásnak és megszorításnak* fogom nevezni: a leírás és megszorítás szót magában véve a továbbiakban a saját használatra értem.

Tegyük már most fel első kérdésünket az imént előadott Kirchhoff utáni értelemben vett leírásra vonatkozólag is. E szerint a fogalomhatározás szerint is közel áll a leírás a megszorításhoz. Ez mindenekelőtt abban mutatkozik, hogy a megszorítás mindig leírás útján jön létre. Mindamellett *a leírás e szerint a fogalomhatározás szerint sem azonos a megszorítással*, mert a megszorítás leírás útján csakis azáltal jön létre, hogy egyidejűleg különböző lehetőségek vannak a tudatban. Még ha leírás sohasem lép is fel megszorítás nélkül (lásd alább), még akkor is az eszméleti állapot tisztán leíró elemét elkülöníthetjük, a megszorítástól elvonatkozhatunk. Hiszen egyazon leírással igen különböző megszorítások lehetnek összekötve. E tény a tudomány elméletétől eltekintve is nagyon fontos, mert azokat a különböző megszorításokat, amelyeket egyazon leírás közvetít, külön-

böző érzelmek (a jó érzés vagy a meglepetés különböző fokai) kísérik. A vadembernek, aki nem ismer jobb otthont, az a várás, hogy egy kunyhó lesz lakása, igen kellemes, a kultúremlernek kínos; az a várás, hogy a fennálló állam, a fennálló jog, a fennálló erkölcs továbbra is fenmarad, az olyan embert, aki jobb társadalmi berendezést nem tud elgondolni, meglegedéssel tölti el, míg azt, aki jobb társadalmi berendezést igenis el tud gondolni, ez a várás esetleg elkeseríti.

De még egy más vonatkozásban is meglátszik a leírásnak és a megszorításnak rokon volta. Ugyanis azt kérdezhetni, hogy nincs-e minden leírás összekötve megszorítással, hogy nincs-e minden leírásnál más lehetőség is a tudatban. Azt hiszem, e kérdésre igennel kell felelni. Azt találok, hogy a megszorítás ép oly szükséges a leíráshoz, mint amily szükséges a leírás a megszorításhoz. Sőt ha a megszorítást úgy határozzuk meg, hogy ez más lehetőségek megszorítása nemcsak várásoknál, hanem érzeteknél (észrevételeknél) és emlékezéseknél is, akkor azt hiszem, hogy ezek sem lehetségesek megszorítás nélkül. Megszorítás nélkül nincs ítélet! Sőt képzet sincs, vele egyidejű, ellentétes értelmű képzet nélkül! Erről eszméletem elemzése győz meg.¹ Ha feleletem

¹ A jelen értekezést előbb írtam meg (és tettem közzé németül), mint *Az élmény megmaradása és ellentétessége* címűt. Az utóbbiban bevezettem a meggyőződések *reális* és *fenomenális* létének a fogalmát, és ahhoz az eredményhez jutottam, hogy egy meggyőződés aktuális keletkezésével egyidejűleg az ellentétes meggyőződésnek csak reálisan és fenomenálisán kell meglennie, nem aktuálisan az eszméletben. A jelen értekezésben ez még nincs

helyes, ez – mint fönnebb kimutattam – még sem bizonyítaná a leírás és megszorítás azonosságát. Ha pedig valaki nem tartaná helyesnek feleletemet, akkor az lehet még a kérdés, hogy nem teszi-e fel a leírás a leíró tétel képzetével a kölcsönös kizárás viszonyában álló tényeknek legalább oly ismeretét, amely *nem válik egyidejűleg feltétlenül tudatossá*, vagyis hogy nem teszi-e fel a leírás e tények ismeretének pusztá bírását, meglétét, a megelőző tapasztalatot.¹ Erre a kérdésre bizonyára senki sem fog tagadó választ adni. Nyilvánvaló lehetetlenség az, hogy egy képzetünk vagy már egy érzetünk (észrevételünk) is legyen az elképzelt, az érzékelt, az észlelt ténynyel a kölcsönös kizárás viszonyában álló (ellentétes) tény ismerete nélkül.² Nyilván-

tisztázva, és fent úgy adom elő a dolgot, hogy, meggyőződéssel egyidejűleg az ellentétes meggyőződésnek aktuálisan kell meglennie. De két soral alább már a jelen értekezésben is lehetőnek mondom, hogy fönnebbi előadásom nem talál elfogadásra, és erre az esetre már megalkotom a meggyőződések pusztán reális meglétének, fogalmát, bár e műszó alkalmazása nélkül. E megjegyzéssel jobbnak találok a föntebbi szöveget úgy hagyni, ahogy eredetileg megírtam, és ahogy németül megjelent. Megjegyzem, hogy már a jelen értekezés megírásánál is tudtam tulajdonképpen, hogy a föntebbi fogalmazás nem felel meg a tényeknek (mert hisz az introspekció ezt nyilvánvalóvá teszi), de jobbnak láttam inkább túlozva, *aktualizálva*, semmint elmosódva előadni az élmény ellentétességének alapelvét, ha már teljesen szabatos fogalmazása akkor még nem érett meg.

¹ V. ö. az előbbi jegyzetet.

Az a kérdés, hogy e feltevés mellett az észrevétel- (képzet-) párnak elsőnek ránk ható tagját hogyan lehet észrevenni,

való, hogy ez az állítás sem ellenkezik azon tétélemmel, hogy a leírás és a megszorítás két különböző dolog. Ha azonban ez az állítás téves volna, ez csak még inkább egyeznék az említett tétellel: mert a leírás és megszorítás nemcsak hogy különböznék egymástól ez esetben is, hanem még kevésbé is állana közel egymáshoz, mint az ellenkező esetben.

Ezt az állítást azonban nem szabad félreérteni. Könnyen azt hihetne ugyanis valaki, hogy e szerint a nézet szerint egy képzet megléte, egy észrevétel átélése oly ellentétes tény ismeretét teszi föl, amelyek ugyanazon *proximum genus* alá esik; hogy tehát pl. a *zöldnek*, a *magas hangnak* észrevétele is képezte egy más színnek, egy alacsony hangnak ismeretét teszi fel. E tévedést közelfekvőnek tartom, mert hosszú időn át osztottam benne. Ez a nézet azért tévedés, mert egy észleléshez, egy képzet bírásához elegendő már egy kizáró *magasabb genus* ismerete is; így a *zöld*, a *magas hang* képzetéhez elég a *színtelen*, a *csend ismerete*. Mert a

a következőben találja megoldását. Az elsőnek ható tagot az alany nem veszi észre, a második tagot behatásakor mint az elsővel ellentétest észleli, ez utóbbi (t. i. az első tag) pedig mint emlék jut tudatra, anélkül, hogy előbb észrevétel tárgya lett volna. (V. ö. *Az élmény megmaradása*. 10. szakasz.)

¹ Tulajdonképpen minden pozitív észleléshez és minden pozitív képzet bírásához elegendő a *semmi* ismerete. A „semmi” általános fogalma azonban csak későbbi általánosításból származik; előbb csak a különös semminek fogalma keletkezik, pl. a színtelenségé, a csendé, aszerint, amint a semmi fogalma a pozitív észlelet egyik vagy másik fájával ellentétbe jut az eszméletbe. (V. ö. az előbbi jegyzetet.)

zöldet, a magas hangot észlelhetném, illetőleg azután elképzelhetném, gondolatban leírhatnám, még ha nem is ismernék alacsony hangot; *csakis az ez utóbbiakkal szemben való megszorítás volna ez esetben lehetetlen.* Ebben az esetben ugyanis a zöld színt csak a színtelenséggel, a más hangot csakis a csenddel, illetőleg a semmivel állítanám ellentétbe, de nem egy más színnel, az alacsony hanggal, amelyeket még nem ismerek, és nem tudnám, hogy az általam ismert zöld szín és magas hang a szín, a hang általános fogalmának faja. Minden érzet először mint egyszerű lép fel. Az, hogy különböző oldalai vannak (különleges milyensége, intenzitása stb.), csak az által jut az eszméletbe, hogy más pozitív érzetekkel helyeződik ellentétbe. E tény megint azt mutatja, hogy a leírás és a megszorítás két különböző dolog.

4. A mondottakhoz egy a m. sz. v. leírás és megszorítás között való viszonyra vonatkozó fontos tény kapcsolódik. Eredményes m. sz. v. leíráshoz elegendő, ha az, akivel a leírást közöljük, a leírás szavait érti; megszorításnak nyelv útján való eredményes közléséhez, a nyelvbéli leírás útján való megszorításhoz, *röviden a m. sz. v. megszorítás azonban azt teszi fel, hogy az, akihez közlésünket intézzük, azonkívül még ugyanazon lehetőségeket ismerje és tudatosan szem előtt tartsa.* Ezeket azonban nem lehet a nyelv útján közölni; az ilyenek ismeretéhez az egyik ember a másikat csak azáltal segítheti, hogy természetben vagy képmásban *megmutatja* azokat. Ha második kérdésünkre adandó, föntjelzett felele-

tem helyes, vagyis ha a tudomány célja nem leírás, hanem megszorítás, úgy egy bizonyos tudás közléséhez (a tudás szó tudományi értelmében) nem elegendő a nyelv útján való leírás, még akkor sem, ha a közlést váró azt megérti, ez utóbinak ezenkívül még ugyanazokat a lehetőségeket kell ismernie és szeme előtt tartania, amelyeket a közlő ismer és szeme előtt tart, ez az ismeret azonban nem származhatik nyelvbéli közlésből. Egy bizonyos tudás közléséhez nem elég oly leírás, mely minden föltehető kérdésre megfelel, hanem annak, akivel a tudást közölni akarjuk, tényleg épp az illető kérdéseket kell magának föltennie, hogy a tudás vele közölhető legyen. E kérdések értelme azonban nem közölhető a nyelv útján.

De ehhez egy érdekes tény fűződik, a m. sz. v. *leírásra* vonatkozólag is. Ha valakinek egy tényt *két* szóval írok le, amely szavak közül az egyik egy általános fajt jelent, a másik pedig ennek egy különös alfaját jelzi (mint pl. „zöld szín, magas hang”), úgy az illető azt, hogy *két* szót használok, csak abban az esetben fogja érthetőnek találni, ha ő maga is több alfajt ismer. Ha azonban ugyanezen tényt egy szóval írom le, úgy ebben semmi érthetetlen nem lesz számára, és meg fogja érteni leírásomat, ha ugyanannak a szónak ugyanazt az értelmet tulajdonítja, mint én; és ez lehetséges akkor is, ha én e szó alatt valamely fajnak egy alfaját értem, ő azonban több alfajt nem ismer, így a „pej” szó a helyes képzetet keltheti fel benne, bár más lófajokat nem ismer, és pedig ismerek. Ez esetben a leírás csakis azt a megszorítást nem keltheti benne más lófajokkal szemben, amely nekem

egyidejűleg eszméletben, van. Látjuk ebből, hogy a *leírás* nyelvbeli formájában gyakran már megszorítás foglaltatik, és hogy ahhoz, hogy valaki egy ilyen kifejezések útján való leírásban semmi érthetlent se találjon, az szükséges, hogy a megfelelő megszorítások birtokában legyen.

Második kérdés: Leírás-e a tudomány vagy megszorítás?

5. Foglalkozzunk most második kérdésünkkel, vajjon a tudomány, illetőleg szóbanforgó tevékenysége leírás-e avagy megszorítás.

A tudomány kiléte jót tesz velünk, egyrészt magában véve gyönyörködtet, másrészt cselekedeteinket irányítja. Az első minden tudományról áll, a másik csak bizonyos részeiről. Az utóbbiakat *gyakorlati tudománynak* fogom nevezni, és kérdésünket a tudományra nézve általában és a gyakorlati tudományra nézve külön-külön fogom megvizsgálni.

A) *A tudomány általában véve.*

6. Az nyilvánvaló, hogy a tudományos gyönyörűséget sem a pusztá leírás, sem pedig a leírás tartalma, hanem a megszorítás nyújtja. A leírás tartalmán, a leírt tényen való öröm nem tudományos, hanem vagy művészeti (költői), vagy „praktikus” öröm. Az utóbbi (a kellemes tényen való) öröm és a ténynek pusztá ismeretén való tudományos gyönyörűség között a különbség szembeötlő, de még a leírás tar-

talmán való művészeti öröm is könnyen megkülönböztethető a tudományos gyönyörűségtől, így pl. az állatok, növények, csillagok sokaságának leírása művészeti, költői és nem tudományos örömet okoz. A leírason magán – tartalmát nem tekintve – való öröm mindig művészeti, költői. A tudományos szenvedés, nélkülözés a kétségben áll, abban, hogy nem tudjuk, hogy adott esetben a különböző lehetőségek közül melyiket fogadjuk el; a tudományra vonatkozó öröm pedig ennek ellentéte. Ez öröm. növekszik, ha sok különböző kérdés egy tétellel egyszerre nyer megoldást.

7. A tudomány ezt az örömet nagyrészt azáltal biztosítja, hogy ilyen tartalmú törvényeket állapít meg: „Ha A feltevel, B következmény is.” Gyakran állítják, hogy az ily törvényszerűségek lényegükben $A \rightarrow B$ összefüggésnek a leírásai. Ez azonban véleményem szerint nem helyes. Lényegük az, hogy megszorítások; hiszen csak a mellett a föltevés mellett van értelmük, hogy a szóbanforgó következmény nem léte (nem- B) is lehetséges.

Az irodalomban számtalanszor találkozni azzal a tanal, hogy az emberek a természettörvények megismeréséhez egyszerűen úgy jutnak, hogy egy A ténynyel mindig egy másik β tényt észlelnek. E tan véleményem szerint nem helyes. Nem tekintve azt, hogy az A és B észlelet csak azáltal lehetséges, hogy megelőző behatásból nem- A és nem- B is ismeretes (l, főntebb) – amire ama tanítás nyilván nem gondol – maga az ily törvény megállapítása azt a tudatot, várast is fölteszi, hogy mind B , mind pedig nem- B lehetsé-

ges. Az a tudat, hogy mind B , mind pedig $nem-B$ lehetséges, vagyis, hogy minden időben és minden helyen várható, és hogy egyikük szükségszerűen bekövetkezik, egyidejűleg B - $nem-B$ első tudomásulvételével van megadva (l. az utolsó két jegyzetet). Gyakran azt tanítják, hogy valaminek várása azon alapszik, hogy egyáltalában gyakran, vagy pedig a várás idejében meglevő körülményekkel kapcsolatban gyakran tapasztaltuk. Ez véleményem szerint nem helyes; minden észlelt, illetőleg ismert dolgot lehetségesnek tartunk és várjuk is, még pedig – amíg az ellenkező viszonylagos gyakoriságát nem tapasztaltuk – épp oly valószínűséggel, mint amilyennel be nem következését. Ily későbbi tapasztalatok (törvények) csak arra valók, hogy az egyik lehetőséget a másik javára kizárjuk. E kizárás sohasem abszolút (az empirikus bizonytalansága!) , és már ez bizonyítja, hogy egy tény egyszeri fellépése is létrehozza mindig és mindenütt való várását.

A tudomány tehát nem mint *feltehető* kérdésekre adott felelet¹ keletkezik, hanem mint felelet oly kérdésekre, amelyeket a tudományt alkotó tényleg felvet. Ezek a kérdések, illetőleg legalább is az erre vonatkozó meg hasonlások már elébb megvannak és meg is kell lenniök ahhoz, hogy a leírás tudományt közvetítsen. Gyakran úgy adják elő a dolgot, hogy a tudomány úgy keletkezik, hogy az érzetek egy rendszertelen tömegéhez törvényszerű összefüggésekre vonatkozó tapasztalatok járulnak (Mach). Ez az előadás nem kielégítő

¹ Kirchhoff az L h.

és félrevezet. Az érzetek minden csoportjában minden egyes érzethez hozzátartozik egy kizáró, ellentétes értelmű érzet (egy és ugyanaz az érzet azonban ilyen értelemben különböző érzetekhez közösen tartozhatik). Érzetek egyáltalában csakis ezáltal lehetségesek, és már ezért sem szabad e tényt megemlítés nélkül hagyni. Az egymással ellentétes értelmű érzetek ellentétes értelmű lehetőségvárásokat, minden helyre, és minden időre vonatkozó kérdéseket idéznek elő, és nem amaz érzetek, hanem ezek a várások, ezek a kérdések, ezek a kétségek teszik a tudomány anyagát, és a tudomány feladata nem az, hogy az érzetek összefüggését leírja – ez csak eszköze – hanem hogy ama kérdéseket eldöntse.

8. Az ilyen tartalmú törvényt, hogy „aszerint, amint A adle van vagy nincs, van vagy nincs adva B is”, és *amelyet B létének meghatározása céljából állapítanak meg*, gyakran pusztá leírásnak mondják. Ez a mondottakon kívül még a következő okból is helytelen. Leírás volna az is, ha a fenti megállapításon kívül azokat a körülményeket is megemlítenek, amelyek mind B -nek, mind pedig nem- B -nek meglétekor adva vannak (így például egymáshoz közel fekvő különböző „objektív” hatást előidéző hőmérői fokoknál az azonos meleg-érzeteket); ily leírás azonban tudományos szempontból céltalan, sőt zavaró is volna. Ezért kerülik, bár teljesebb leírás volna; nem ugyan a Kirchhoff-féle értelemben, hanem a leírás szónak pontos értelmében, mert az, amit Kirchhoff teljes leírásnak nevez, voltaképpen teljes” megszorítás. Kirchhoff szerint annak a követelménynek az

értelme, hogy a leírás a legegyszerűbb legyen, nem olyan világos, mint annak a követelésnek az értelme, hogy a leírás teljes legyen. Egy jelentése ama követelménynek azonban bizonyos: a leírásnak, helyesebben megszorításnak nem szabad feleslegest tartalmaznia.

9. A tudomány ilyen tartalmú törvényeket is szolgáltat. „Ha valamely fajnak A alfaja van jelen, akkor egy más fajnak B alfaja is jelen van, ha pedig az első csoportnak A alfaja, akkor a második fajnak B alfaja, ha A ”, akkor B ”, és i. t.”

E törvények abban különböznek az előző fejezetben tárgyaltaktól, hogy második águk nem egyszerűen negatív, hanem pozitív.

E törvényeknek csak annak folytán van értelmük, hogy tudjuk, hogy A , A , A ” stb. egymást kizárják, és ugyanígy B , B , B ” stb. vagyis, hogy amennyiben A , illetőleg B van jelen, A , A stb. illetőleg B , B ” stb. hiányzik. Ezt az ismeretet, hogy bizonyos pozitív tények más pozitív tényeket kizárnak, hogy negatív tartalmuk is van, hogy különböző pozitív lehetőségek közötti döntést jelentenek, p. o. hogyha valamely tárgy piros, akkor nem zöld, sárga stb., közvetlenül, *a priori* már A , A , A ” ill. B , B , B ” észlelete (helyesebben ismerete; v. ö. az utolsó két jegyzetet) nyújtja. És ennek az ismeretnek a fentebbi fajtájú törvények, ama további empirikus megszorítások megállapítása előtt kell adva lennie, hogy az utóbbiaknak értelmük legyen. Az a felfogás, amely ily törvényeket egyszerűen az érzetek egy rendszer

nélküli tömegéből tapasztalás útján keletkezteti, e tényről is megfelelkeznek.

Evvel kapcsolatban egy pillanatra visszatérek az ily alakú törvényekre nézve: „Ha jelen van A , akkor B is, ha nincs, akkor B sincs.” Az ily törvények helyességéről való bizonyosságunk felteszi, hogy a nem- A -knak és nem- B -knek, az A és B -hez a kölcsönös kizárás viszonyában álló pozitív tényeknek teljes birodalmát ismerjük, és hogy ama törvények helyességét előzetesen mind e tényekre vonatkozólag megvizsgáltuk legyen. A szóbanforgó törvények kétségtelen helyességéhez tehát szintén szükséges az az ismeret, hogy bizonyos pozitív tények kizárják egymást.

10. Sokkal rövidebben, semmint az megérdemelné, megemlítek itt egy tényt.

Ha bizonyos eljárás, mint bizonyos feltételek mellett való észlelés (például nagyító üveggel vagy egy meghatározott álláspontból való), számlálás, mérés megszorításhoz vezet, de az eljárás eredményének ellentmondanak oly észlelések, amelyek vagy nem tesznek lehetségessé megszorítást, vagy csak kevésbé egyszerű módon, ez esetben gyakran az utóbbi észleléseket nem igazaknak, helyteleneknek, csalódásoknak nevezik és a tudományos, vagyis megszorítás céljára történő leírásokban mellőzik, az előbbi eljárás eredményeit ellenben igazaknak, helyeseknek mondják és a tudományos leírásba beveszik, bár az „igaz” szó közönséges értelme szerint az észlelés eredményét sohasem mondhatni nem igaznak. Az ilyen esetben, t. i. *a tudomány szempontjából* (vagyis

a megszorítás szempontjából) *hasznosat mondják igaznak* és írják le, *a tudomány szempontjából hasznavehetetlent vagy károsat* (zavarót) pedig mondják nem igaznak és nem írják le. E kiválasztás elve tehát szintén nem leírás, hanem megszorítás. Mach szerint az 'érzéki csalódás' kifejezése azt bizonyítja, hogy még nem ébredtek igazán tudatára vagy legalább is még nem tartották szükségesnek azt a tudatot a terminológiában is kifejezni, hogy az érzékek sem helytelenül, sem helyesen nem mutatják a dolgokat" és szerinte „a *szokatlan* hatásokat nevezik csalódásoknak.”¹ Ez az utóbbi állítás nézetem szerint legfőleg az eseteknek egy részére talál, míg az eseteknek legalább egy másik részében véleményem szerint a megszorítás érdeke döntő.² Hozzáteszem ehhez, hogy ez utóbbi esetek közül sokban az elnyomott észleleti eredmények sokkal inkább felelnek meg a „tényleges leírása” köznapi értelmének, mint a tudományba fölvetett eredmények. Például a szó hétköznapi értelmében sokkal inkább hamisítatlan leírása a tényeknek, amit szabad szemmel látunk, mint az, amit nagyítóval látunk.

11. *Néha*, a természet nem nyújt meghatározó körülményt, amelynek alapján megszorítást tehesünk: ugyan-

¹ Mach: *Die Analyse der Empfindungen*. 4. Aufl. S. 8.

² Nézetem szerint ki lehetne mutatni, hogy az esetek egy nagy részében az érzékekletik visszautasítása az igazság egy mélyebb fogalmának, a gondolkodás alaptörvényeinek, sarkigazságainak felel meg, úgy hogy az igazság ezekben az esetekben nemcsak tudományos (megszorítás szempontjából való) hasznosságot jelez, sőt e hasznosság is onnan ered, hogy az illető megállapítások e mélyebb értelemben való igazságokat fejeznek ki.

azoknak a körülményeknek különböző esetekben különböző következményeik vannak, azonos tulajdonságcsoportok (ugyanazok az anyagok) különböző alkalmakkor különböző hatásokat gyakorolnak. Ily esetekben a természetes meghatározó körülmények híján gyakran saját testi cselekvéseink eredményeit használjuk fel megszorításra. A körülményeket (az anyagokat) bizonyos és pedig esetleg olyan behatásoknak vetjük alá, amelyeknek a természetben (vagyis kísérleteinktől eltekintve) soha sincsenek kitéve. És gyakran sikerül ily módon megszorító feltételeket találnunk, és ezeket azután megjegyezzük magunknak (egy anyag helyett kettőnek létét állapítjuk meg), és ez eredmények a tudománynak értékes részei. Ám ez ismeretek, ha a mesterségesen előállított meghatározó körülmények sohasem fordulnak elő a természetben, bizonyára nem a „természetben előforduló” * tények leírásai. A „természetben előforduló” tények leírásai éppen nem elegendők a természetben előforduló tények oly leírásához, amely minden feltehető kérdésre megfelel.

12. Minthogy a fentiek szerint a tudomány megszorítás, a 4. szakaszban mondottakból következik, hogy a tudomány nyelv útján való közléséhez, a *m. sz. v. tudományhoz* (hogy a tudományra nézve is a megfelelő kifejezést használjam) az szükséges, hogy a közlést vevő ugyanazon lehetőségeket ismerje és tartsa szeme előtt, mint a közlő. Itt még külön azt is megemlítem, hogy a nyelv útján közölt ily tartalmú

¹ Kirchhoff, i. h.

törvény „aszerint, amint A jelen van vagy nincs, van vagy nincs jelen B is” a közlést vevő számára csak akkor jelenti ugyanazt, mint a közlő számára, ha ugyanazon nem- A -kat és nem- B -ket ismeri.

B) *A gyakorlati tudomány.*

13. Lássuk már most a gyakorlati tudományt. Egy ilyennek a lehetősége, vagyis annak lehetősége, hogy cselekvéseinket a tudomány vezesse, azon alapszik, hogy ismeretes előttünk, hogy céljainknak ügy teljesevé, mint megghiúsulása lehetséges, és hogy tudjuk, hogy a két eredmény egyike vagy másika aszerint áll be, amint bizonyos módon cselekszünk vagy nem. Ha valamely esetben ismereteinkkel ellentétben helytelenül cselekednénk, ez esetben az ismereteink hatásaként cselekvésünk kíséretében ez a megszorítás lépne fel eszméletünkben: „Célunkat így nem érjük el, hanem más módon.” Szervezetünk nem tűri az ily kellemetlen megszorítást, és e körülmény dönti el cselekvésünket.

E megszorítások teszik ki éppen a gyakorlati tudományt. Tehát a gyakorlati tudomány csak ügy, mint a tudomány általában, nem egyszerűen leírásokból áll, hanem megszorításokból. Ha nem tudnók, hogy célunkat el is érhetjük, meg nem is, a gyakorlati tudománynak nem volna tore. A cselekvés pillanatain kívül, amikor is a praktikus tudomány a fenti formában jelentkezik (illetőleg helytelen cselekvés esetén jelentkeznek), az ilyen tartalmú törvényszerűségekből lép fel: „Ha így vagy ügy cselekszem, elérem cé-

lomat, ha nem, nem.” A praktikus tudományra tehát mindaz áll, amit a 7-12. szakaszokban a tudományról általában kifejtettem.

14. Mégis a tudományról általában mondottakat a gyakorlati tudományra vonatkozólag még néhány különleges megjegyzéssel kell kiegészítenem.

Azt a tételt, hogy a gyakorlati tudomány a fenti tartalmú megszorításokból áll, úgy kell érteni, hogy *kizárólag* ilyenekből áll. *Egyetlen* tartalma az, hogy a céljaink teljesedésére vagy megghiúsulására vonatkozó alternatívát bizonyos cselekvésektől feltételezeten megszorítsa, cselekvéseinknek céljaink elérésére gyakorolt hatását megállapítsa. Ez minden további nélkül nyilvánvaló. Nem láthatni be, hogy egy másfajta tudás, egy más tartalmú természettörvény, bármilyen jelentős is legyen különben, képes volna cselekvéseinket irányítani.

A cselekvéseink irányítására megalkotott ismeretek gyűjteményeiben azonban mégis nagyobbára oly tételeket találunk, amelyeknek nincs meg ama tartalmuk; nagyobbára elméleti tételeket találunk bennök. Ezt az ellentmondást rendszeren vagy azzal magyarázzák meg, hogy cselekvéseinket a tényekhez kell alkalmaznunk, vagy azzal, hogy az ily tételek a fenti tartalmú tételekké átalakíthatók. Ez mindenesetre helyes, azonban mégis hasznos lesz világosabb és a tudomány lényegével összefüggőbb módon kimutatni, hogy miben áll ama szükséges hozzáalkalmazás, és hogy miért nem állítha-

tunk fel kizárólag közvetlenül gyakorlati tételeket, miért kell gyakorlatiakká átalakítható elméleti tételeket alkotnunk.

Térjünk vissza ama nyilvánvaló igazsághoz, hogy a gyakorlati tudománynak kizárólag oly megszorításokból kell állania, amelyek cselekvéseinknek céljaink elérésére gyakorolt hatásait adták elő. Ily megszorításokat nem tehetünk egyértelműleg, ha cselekvéseinken kívül nem jelölünk meg még más feltételeket is. Ugyanaz a cselekvés, például egy adott helynek felkeresése, kezünknek ütő vagy forgató mozgása különböző hatást gyakorol céljaink elérése tekintetében aszerint, amint az adott helyen, illetőleg kezünk alatt vagy kezünkben egy bizonyos dolog van vagy nincs. E körülménynél fogva kénytelenek vagyunk az egyenes gyakorlati tételeket oly részekre bontani, amelyek között nem-gyakorlatiak is vannak. Ha ugyanazokon a helyeken mindig ugyanazok a testek lennének, úgy az elméleti tételek, a testek hatásainak megállapításai testi cselekvéseink, mozgásaink szempontjából nem volnának szükségesek, és beérhetnők e téren egyenesen gyakorlati tétélekkel is; az idevonatkozó gyakorlati tudomány csupa ily tartalmú tételből állhatna: „ha ezt vagy azt a mozgást viszem végbe, úgy ezt vagy azt a célt elérem, ha nem, nem”, sőt csakis ez az alak felelne meg az egyszerűség követelményének. Bár céljaink elérése ez esetben is törvényszerű összefüggésben állana bizonyos testek (színek, hangok, nyomások stb.) meglétével, ennek az összefüggésnek ismerete, „leírása” mégsem volna szükséges. Az elméleti tudományos tételeknek tehát gyakorlati alkalmazásukban e tekintetben is csak megszorító hivatásuk van; csak

azért szükségesek, mert nélkülök nem volna megfelelő megszorításunk. A dolgok lényeges összefüggése nem az, hogy elébb a természetben meglevő dolgokat és törvényszerű összefüggéseiket kellene ismernünk, hogy aztán cselekvéseinket hozzájuk alkalmazzuk, hanem az első és lényeges gyakorlati ismeret, a gyakorlati tudomány kiinduló pontja abban áll, hogy cselekvéseink céljainkra vonatkozólag hatást gyakorolnak, és hogy a környező körülmények megállapítása révén különböző hatás-lehetőségeken belül megszorításokat kell tennünk. A környező körülményekre vonatkozó megállapításokat, „leírás”-okat ezen szándékkal kell megvilágítanunk, és nem egy lehető megállapítást, „leírást” figyelmen kívül kell hagynunk. Ellenben annak az ismeretnek, hogy egy bizonyos cselekvésünk egy bizonyos csakis vele egybekötött következménye van, minden gyakorlati tudásban legalább is hallgatagon benne kell lennie. Az ily tételek: „a hegyi levegő jót tesz az idegeknek”, „az a fa gyümölcsöt terem”, „a prém melegít” teljesen helyettesíthetők a következőkkel: „vidd végbe ezt és azt a mozgást és idegeid jók lesznek, gyümölcsöd lesz, tested meleg lesz.” De az előbbi tételeknek nincs gyakorlati értékük annak hallgatólagos ismerete nélkül, hogy „a hegységet, a fát, a prémet bizonyos cselekvésekkel el lehet érni.” Az az állítás tehát, hogy a tudomány a természetben előforduló tények leírása, a gyakorlati t adományra vonatkozólag kétszeresen helytelen.

15. Végül még a következőt jegyzem meg. A célszerű cselekvés nemcsak azt kívánja meg, hogy minden esetben

helyes legyen az a pozitív megszorításunk, hogy valamely cselekvéssel (esetleg valamely természeti körülménnyel kapcsolatban) valamely célunkat elérjük, hanem megkívánja annak a negatív megszorításnak helyességét is, hogy ellenkező cselekvés esetében célunkat (bizonyosan vagy esetleg) nem érjük el. Mert ez utóbbi megszorítás helytelen voltának esetében talán oly cselekvést mulasztunk el, amely még kedvezőbb, mert több célunkat érhetjük el általa. A legcélszerűbb cselekvés tehát valamennyi, egymást kizáró cselekvéslehetőségnek, ezek pontosan meghatározott birodalmának pontos ismeretét, az egész birodalmat tekintetbe vevő megszorításokat tesz fel. És gyakorlati tudásunk haladása nagyrészt abban áll, hogy a tapasztalások során *negatív megszorításokat elejtünk, illetőleg szűkebben formulázunk*. A konzervatizmus tévedései gyakorlati kérdésekben többnyire nem onnan erednek, mintha a meglévő intézmények elismerő értékelésében tévedne, hanem onnan, hogy az új eljárási módok nagyobb hasznosságát nem ismeri fel.

Ha ily tartalmú meggyőződés mellett, hogy „ha A cselekvés M természeti körülmény kíséretében történik, elérjük egy bizonyos célunkat, ha nem, nem” egy új, eleddig nem ismert A -tól különböző cselekvési módon vagy pedig egy új M -tól különböző természeti körülményt egy új nem- A , egy új nem- M -et ismerünk meg, ez esetben a legcélszerűbb cselekvés végett a fenti meggyőződés helyességét az új feltételekre vonatkozóan meg kell vizsgálni. Itt látjuk annak a gyakorlati fontosságát, hogy valamennyi egymást kizáró pozitív tényről tudjuk, hogy egymást kizárják (v. ö. fentebb 9. sza-

kasz). És látjuk annak a ténynek (v. ö. fentebb 12. szakasz) gyakorlati jelentőségét is, hogy a nyelv útján való közlése annak, hogy „ha A jelen van, akkor B is, ha nem, nem”, nem közli ugyanazt a tartalmat, amelyet a közlő gondol, ha a, közlést vevő nem tartja szeme előtt ugyanazokat a nem- A és nem- B -ket, mint a közlő.

**LIPPS TIVADAR
AKARATELMÉLETÉNEK
BÍRÁLATA.**

BEVEZETÉS.

Lipps akaratelmélete (*Vom Fühlen, Wollen und Denken. Versuch einer Theorie des Willens. Zweite völlig urigearbeitete Auflage, Leipzig: 1907*) szerint minden törekvésnek (kívánásnak és akarásnak)¹ két tény az alapja; az egyik „a következő általános lélektani törvény: bármely tárgynak képzelete magában foglalja az arra irányuló tendenciát, hogy az elképzelt tárgyat valóságosnak tartsam”;² a másik az a tény, hogy ezt a tendenciát bizonyos esetekben az ellentétes képzetben, vagyis ama tárgy hiányának képzetében foglalt ugyanez a tendencia (hogy a tárgyat ne tartsam valónak) gátolja (43. és köv. oldal).

¹ Lipps előbb ezt csak a „valóság-törekvésre” vonatkozólag viszi keresztül, később (VI. feje.) azonban kimutatja, hogy a törekvésnek minden többi fajtája „a teljes átélésre való törekvés, az apperceptív, aszociatív és az ismeretre való törekvés” ugyan-ezen szempont alá esik.

² A teljes átélésre való törekvés esetében azonban Lipps szerint ezen tény helyett egy másik lép fel, mely ezzel „közvetlenül analóg”, t. i. az, „hogy minden képzet magában foglalja a puszta képzet teljes élménynyé válásának tendenciáját”. (103. oldal.) „Az élmény megmaradása és ellentétessége” című munkámban megkíséreltem bizonyítani, hogy amaz előbbi tény, az utóbbinak csak egyik esete. V. ö. a jelen értekezés függelékével.

Nagyjában elismerem ezeket a tényeket és osztozom Lipps azon nézetében, hogy a törekvés alapjául szolgálnak;¹ ami azonban e tényeknek és ez összefüggésnek közelebbi természetét illeti, úgy találom, hogy Lipps e tekintetben csaknem minden ponton megtéved, és ezt kívánom a következőkben megmutatni. E bíráló munkásságra épen az a tény ösztönöz, hogy Lipps kiindulópontját helyeslem és azért meg akarom menteni attól, hogy hamis kifejtés elhomályosítsa. De ösztönöz arra az a remény is, hogy e bírálat elő fogja segíteni bizonyos pozitív eredmények elismerését, amelyeket igen fontosaknak gondolok.

Erre a meggyőződésre Lipps említett művét nem ismerve jutottam egy a *Zeitschrift für den Ausbau der Entwicklungslehre* számára még 1907-ben beküldött és ugyanott az 1908 január–márciusi számokban megjelent *An élmény megmaradása és ellentétessége* című értekezésben. Ennek tartalma röviden már benne foglaltatik az 1897-ben a *Vierteljahrschrift für wissenschaftl. Philos. u. Soziologie* folyóiratban megjelent (és néhány kéziratpéldányban már 1906-ban szétesztott) *Leírás és megszórítás* című értekezésemben. Lényegében ugyanez a, de a dolognak inkább fiziológiai oldalát kidomborítani igyekvő, kifejtés van azonban már az 1901-ben megjelent *Das Grundgesetz alles neuro-psychischen Lehens* és a *Lelki élet fizikája* című dolgozataimban.

I.

Törekvés és lehetőségmeggyőződés.

Bírálatomat Lippsnek egy kijelentésén kezdem, amely nézetem szerint szembeötlően ellentmond a tényeknek.

Az említett alaptényeken kívül Lipps akaratelméletének kiindulásául szolgál ugyanis még a következő tétel. „Valamely tárgynak vagy tényállásnak valóságára csak abban az esetben irányulhat törekvésünk, ha az a tárgy vagy tényállás előttünk lehetségesnek tűnik fel. Nem törekedhetünk a lehetetlenre, t. i. arra, ami már elképzelésekor lehetetlennek tetszik.” (41. old.) A továbbiakból (mint azonnal látni fogjuk) világos, hogy Lipps a törekvés szóba a kívánást is belefoglalja, amint ez a, lélektani nyelvhasználatban egyáltalán szokásos. Ebben az értelemben azonban amaz állítás helytelensége nyilvánvaló, és a tényeknek egész tömege áll vele ellentmondásban. Hiszen vannak kívánságaink a, múltra vonatkozólag; kívánjuk például, hogy bár csak másként történt volna valami, mint ahogyan tényleg végbement. Ismerjük a megbánást, vagyis azt a kívánságot, hogy bár ne cselekedtünk volna valamit, amit megtettünk.

Gyakran kívánjuk a jelennek ellenkezőjét; „Óh bár élne a férjem, hogy láthatná gyermekeinek boldogságát”, ez tipikus kívánsága az özvegyeknek. A lehetetlenre vágyódás gyakori tárgya a költészetnek és pedig a legőszintébbnek is. Gondoljunk pl. Goethe Faustjának arra a helyére, ahol Faust, vagyis Goethe azt a vágyódását mondja el, bárcsak a hunyó Nap után szállhatna a Föld körül; vagy gondoljunk Bettina-Suleika híres dalára, amely a nyugoti szél röpülését irigylő, vagy Heine vágyódására egy csak megálmodott ország után:

„Aus alten Märchen winkt es
Hervor mit weisser Hand,
Da singt es und *de* klingt es
Von einem Zauberland,
Ach könnt ich dorthin kommen
Und dort mein Herz erfreun
Und aller Qual entnommen
Und frei und selig sein i
Ach jenes Land der Wonne
Das seh ich oft im Traum
Und kommt die Morgensonne,
Zerfließts wie eitel Traum.”

Lipps a következő szavaikkal támogatja állítását. „Értelein nélküli beszédek, ha azt mondom: Óhajtom, hogy nyugaton keljen fel a nap. Annak sincsen több értelme, ha azt mondom: Óhajtom, hogy egy bizonyos beteg meggyógyuljon, kiről bizonyosan tudom, hogy el van veszve. Nem mondhatom ezt a mikor kétségtelennek tartom, hogy az illető gyógyíthatatlan. Ugyanígy lehetetlen értelmesen azt mondanom: Óhajtom, hogy valaki örökké éljen.” (42. old.) Elfogadom az itt mon-

dottakat. Ez azonban csak annyit bizonyít, hogy ez a speciális kifejezés „óhajtóm” magában foglalja a kívánt dolog lehetőségébe vetett hitet. Emellett azonban a Lipps példáiban foglalt vágyódások lehetségesek maradnak. Vannak oly vágyak, amelyek az uralkodó nyelvhasználat szerint az „óhajtóm” szóval ki nem fejezhetők, amelyeknek közlésére azonban vannak más kifejezéseink. Szép hegyvidéken tartózkodva, pl. egészen értelmes dolog, ha azt mondom: „Az a különös ötletem tárpád, milyen jó volna, ha egyszer a nap nyugaton kelne fel, hogy azt a szakadékos hegyoldalt is reggeli fényben láthatnák”. Ugyanígy van értelme annak is, ha, azt mondom: „Tudom, hogy minden veszve és mégis a szíven rágódik az a kívánság, hogy ez a derék ember meggyógyuljon.” Vagy: „Ügy érzem, hogy a lángésznek az emberi nem halandósága alól kivételnek kellene lennie.”

Ez a teljesen kétségtelen tényállás azt a kérdést tolja előtérbe, hogy miként eshetett meg az, hogy Lipps félreismerje. E kérdés megvilágítása, amely elsősorban csak személyes érdekűnek látszik, mindenekelőtt azért háladatos, mert az rá a válasz, hogy Lipps egy „általános lélektani törvényt”, egy valóságos lélektani elvet nem ismer; igaz, olyat, amelyet a mai pszihologusok csaknem kivétel nélkül elhanyagolnak.

Lipps tévedésének magyarázatát én ugyanis a következőkben találok:

Lippset teljesen áthatja az a helyes és nagyfontosságú intuíció, hogy a törekvés alapja, minden esetben az, hogy egy képzetnek valóság-tendenciáját az ellentétes képzetnek van.

ság-tendenciája gátolja. Azonban két ellentétes képzetet és ily gátlást csak a lehetőség-meggyőződésben talál. És így helyes alap-intuíciója, amelyből joggal nem akar engedni, arra viszi, hogy erőszakot tegyen a tényeken és a törekvést pusztán erre az egy esetre szorítsa.

Hogy Lipps a két ellentétes tendenciának s ama gátlásnak meglétét csak a lehetőség-meggyőződésben veszi észre, az már abból is világos, hogy e ténynek előfordulását nem jelenti ki általánosabban. Ugyanazok az okok, amelyeknek következtében nem mulasztotta el kimondani, hogy az elképzeltnek valóság-tendenciája nem csupán a törekvés alkalmával van meg, hanem általános lélektani törvény, – és ez okok kétségtelenül azok, hogy fontos dolog általános lélektani elvek kijelentése, és hogy a kijelentett ténynek ama jellemvonása nyújthatja az ő akaratelméletének egyik legerősebb támasztékát – ezek az okok bizonyára nem engedték volna elmulasztania *az ellentétesség általános elvének* megformulázását *minden* képzetre, *minden* gondolatra és *minden* meggyőződésre (beleértve az élményeket is) vonatkozólag, ha ily általános törvényt észrevett volna. Még kevésbé hiányoznék ez az elv az ő „Leitfaden der Psychologie”-jából, ahol szintén nem mondja ki. Hogy nem ismer ily törvényt, az végre teljesen világos abból, hogy a bírálatom tárgyául szolgáló művében ama tényeket mindig csupán a lehetőség-meggyőzésekre vonatkozólag jelenti ki.

„Amikor valamely tárgyat, tényállást, körülményt, eseményt elgondolok és valahogyan időileg is meghatározok, azaz egy bizonyos időbe belegondolok és az így elgondolt döl-

got csupán lehetségesnek tartom, az ellentétnek lehetőségét, tehát az ellentét gondolatát vagyis az ama gondolattal ellentétes gondolatot mindég benne és vele gondolom.” (44. old.)
Vagy:

„Mindazonáltal legelőször is azt kell meggondolnunk, hogy – mint már fentebb hangsúlyoztam – itt egy *bizonyos* fajta apperceptív önállósodásról van szó, nevezetesen olyanról, amelyben a képzet és ellentétes képzet közvetlen egymásba szövődése, valamely egy másikkal ellentétes gondolati ténynek ama másikban implikált vagy beolvadóit volta, egy tárgynak közvetlen belegondoltsága a másikba, és velegondoltsága a másikkal; röviden, itt oly önállósodásról van szó, amelyben az a *sajátságos* képzetegység, *amely a csak lehetséges tárgynak a képzetét jelenti*,¹ felbomlik. Szintúgy:

„A helyzet tehát a következő. Valamely lehetségesnek és csakis lehetségesnek mutatkozó tárgy képzetében – és a törekvés tárgyai mind szükségképen ilyenek – benne foglaltatik az ellentétes képzet.” (70. old.) – Továbbá:

„A valóságra törekvés mindenkor oly tárgyra való törekvés, amelyet a törekvő lehetségesnek, de csakis lehetségesnek tart. Az ilyen tárgynak képzetében, helyesebben gondolatában, mindaddig implicite megvan az ellentétes gondolat is, amíg ama képzet célképzetté nem változott.” (99. old.)

Teljesen kétségtelen azonban, hogy két ellentétes tendencia és ily gátlás nemcsak a lehetőség-meggyőződésben, hanem minden meggyőződésben, a biztos meggyőződésben is,

¹ A dült nyomás tölem való.

jelen van. A negatív meggyőződésben, hogy valami nincs, nem volt, vagy nem lesz – legyen ama meggyőződés élmény-, emlékezet- vagy képzet-meggyőződés, jelen van a tartalmára vonatkozó pozitív meggyőződés tendenciája is – hogy ama dolog van, volt vagy lesz, – azonban az ellentétes meggyőződés gátlása alatt. Pl. a negatív meggyőződés: „nincs meleg,” magában foglalja csatoltan a „meleg van” pozitív meggyőződés tendenciáját. És a pozitív meggyőződés is magában foglalja az ellentétes meggyőződés tendenciáját; benne is jelen van a „képzet és ellentétes képzetnek közvetlen egymásba szövődése. valamely egy másikkal ellentétes gondolati ténynek ama másikban implikált, beolvadót volta, egy tárgynak köz\ étien belegendoltsága egy másikba.” Pl. ez a pozitív meggyőződés, ez a pozitív Ítélet „meleg van,” magában foglalja a „hideg van” meggyőződésnek, ítéletnek gátolt tendenciáját, a hideg gondolata implikáltan, beleolvadtan, együttgondoltan szerepel benne, de tagadott állapotban. Igaz, e gondolatnak, e tendenciának nem kell eszméletünkbe jutnia, rendesen nem is jut oda, mindazonáltal jelen van. Mert különben – először – nem volna értelme az előállott meggyőződésnek. Annak a meggyőződésnek, hogy meleg van, nincs értelme, ha vele nem akarjuk az ellenkező meggyőződést elutasítani. De az ellentétes tendencia jelenléte másodsorában is nyilatkozik, hogy – figyelmünknek a tárgyra irányulását föltételezve – ez az ellentétes meggyőződés vagy legalább is a lehetőség-meggyőződés magától föllépne, ha a tényleges meggyőződés nem volna jelen, azaz nem volna győzedelmes; ha a ügyelem a kérdésre irányul, a három meggyő-

ződés – a pozitív, vagy a negatív biztos meggyőződés vagy a lehetőség-meggyőződés – valamelyikének jelen kell lennie. Az a logikai tétel, hogy minden ítélet az ellentétes ítélet tagadása, lélektani tétel is; a gondolkodás lélektana még nem a gondolkodás logikája, a logika azonban föltétlenül lélektan is, a normális, egészséges embernek lélektana vagy legalább azé, ki azt a logikát felállítja. Bizonyos végre harmadszor, hogy lehetetlen valamit képzelnünk – legyen e képzet akár lehetőségi, akár biztos meggyőződés hordozója – anélkül, hogy az ellentétes képzetnek is ne lennénk a *birtokában*; és mi értelme volna ennek a föltételnek, ha az ellentétes képzetnek nem volna szerepe amaz elképzelésben. Ez a szerep abban áll, hogy a képzet megjelenésekor ennek ellenében működik és azt mint visszahatást jelenteti meg. Határozottan fel kell végre hagynunk azzal a gondolattal, hogy a lelki életben csak az van és csak az hat, ami eszméletünkben van.

Lipps azt mondja (46. és 47. old.): „Ha azonban e két gondolat (nyugalom és mozgás) egyetlen gondolatban találkozik, vagyis az egyiket a másikban implicite együttgondoljuk, akkor az a két tendencia, melyek egyike a mozgásban levőnek gondolata, másika, az ezzel ellentétes pedig a mozdulatlanságnak, a nyugalomnak gondolata, egy pontban találkozik, egymásban van és egymással valaminő egyensúlyt tart. És ebből származik a pusztá lehetőségre való eszmélésem. Ez az eszmélés eszerint, általánosan szólva, eszméleti eredője ama két tendenciának, melyek egyike valamely gondolt tárgy vagy tényállásnak tendenciája arra, hogy

előttem valóságképen megjelenjék s a másik az a tendencia, hogy előttem mint nem valóság jelenjék meg.” A mondottakból világos, hogy gondolat és ellentétes gondolat „egy pontban találkozhatnak” és adhatnak eszméleti eredőt a nélkül is, hogy ebből lehetőségre való eszmélés alakulna; az egyik tendencia juthat *teljesen* legyőzött állapotba és ez – és *csakis ez* – okoz biztosságra való eszmélést.

És minthogy ilyen egymásellen-hatást, ilyen implikál íságot vagy velegondoltságot a biztos meggyőződés is foglal magában, más szavakkal, minthogy *minden* meggyőződés, gátlás vagy „megszorítás”¹ azért lehetséges, hogy a törekvés valami már (kedvezőtlenül) eldöntött dologra, lehetetlenségre irányuljon.² És minthogy a törekvés, a várás, a képzet-meggyőződés egyáltalán, a föltételek és törvények tapasztalása, a gondolkodás, a fölismerés, maga a képzelés, emlékezés, sőt az élmény is, amely szintén meggyőződés, röviden az egész lelki élet ezen egymásellen-hatáson és gátláson alapul, lélektani elvnek kell elismernünk a következő tételt:

Minden meggyőződés magában foglalja az ellentétes

¹ Mach, *Erkenntnis und Irrtum*, 441. old. (pusztán a természettörvényekre vonatkozólag).

Lipps azt a tételt, hogy a lehetetlenségre törekvés kizárt dolog, pusztán tapasztalati tény gyanánt vezeti be. Minthogy azonban ő a törekvésnek elméletét állítja fel, mely azt elemi tényekre akarja visszavezetni, azt a tételt arra kellett volna visszavezetni, hogy a biztos-meggyőzések esetében amaz elemi tények (a valóságtendencia gátlása, illetve ennek felszabadítása az érdek által, lásd alább) nincsenek jelen.

meggyőződésre való tendenciát, mely abban a mértékben szenved gátlást, amelyben az előbbi meggyőződés felülkerekedett, azaz biztos, és abban az értelemben van meg, hogy ns utóbbi meggyőződés annyiban jutna uralomra, amennyiben és előbbi nem volna győzedelmes.

Vagy: *Valamely meggyőződés és az ellentétes meggyőződés tendenciája egymást kiegészítő mértékben mindig egyidejűleg vannak jelen.*

Avagy: *Meggyőződés és ellenlétes meggyőződés egymást a kiegészítés mértékéig gátolva mindig egyidejűleg vannak jelen.*

Ez a tétel kiegészíti azt a tételt, mely szerint minden képzet a tárgyára mint valóságra eszmélés, illetve tárgya teljes átélésének tendenciáját foglalja magában. E két törvény összetartozik. Nem helyes, amit Lipps tesz, t. i. az, hogy minden képzetnek valóság- és átélés-tendenciát tulajdonít, az ellentétességet azonban csupán a lehetőség-meggyőződésben ismeri el, mert ezzel eldöntetlenül hagyja azt a kérdést, hogy mi gátolja *a biztos meggyőződés esetében* az (esetleg még eszméletesen is megjelenő) ellentétes képzet valóság- és átélés-tendenciáját. Ha minden képzet magában foglalja a valóságra eszmélés, illetve a teljes átélés tendenciáját, akkor mindenkinek magában kell foglalnia azt a gátlást is, mely az ellentétes tendenciától származik.¹

Ez az általános lélektani törvény, az ellentétesség lélektani elve, mint már mondtam, hiányzik a mai lélektanban.

¹ Épen emiatt képzet és nem élmény. V. ö. a függelékkel.

A tudomány történetében többször feltűnt a relativitás-törvény neve alatt, bár rendszeren nagyon hibás formulázásban. Az utóbbi időben azért utasították vissza, mert úgy látszott, mintha e tételből minden élmény lehetetlensége következne. Úgy látszott u. i., hogy ama tétel szerint valamely tárgy átélése fölteszi az ellentétes tárgynak képzetét és így korábbi átélését, ezen tárgynak átélése ismét egy ellentétes tárgy korábbi átélését és így tovább a végtelenig, tehát semmiféle élmény sem támadhat.¹ Erre az ellenvetésre a válasz így hangzik:

As egymással ellentétes tárgyalt rendszereinek első objektíve jelenlevő tagját abban a tulajdonságában, mely ól a többi tagok ellentétévé teszi, nem éljük át ráeszmélve (tudatosan), megmarad azonban utána a saját átélésének (további átélésének) és várásának tendenciája. Ha ugyanis később az ellentél objektíve megjelenik, akkor e változás következtében az első tag további átélésének tendenciája és ezzel szemben, mint meglepetés, az ellentétes tag átélése, eszméletünkbe jut A rendszernek az a tagja tehát, mely objektíve először volt jelen, mint legyőzött tendencia és így mint képzet kerül eszméletünkbe. A gyermek az anyaméhben pl. nem eszmél a sötétségre; de midőn világrajöttekor a külső fény hatása megkezdődik, akkor eszméletébe jut a sötétség tovább átélésének tendenciája (a sötétség tehát először mint képzet jelenik meg) és ugyanakkor eszmél a világosság élményére, mindkettőre a másik ellentétéképen. Ennek az állításnak

¹ Stumpf, *Tonpsychologie* Bl. I. S. 10.

első bizonyítéka az, hogy az (eszmélettel járó) élmény első föllépését egyáltalán nem tudjuk elképzelni másként, mert az (eszmélettel járó) élmény lényege az ellentétes tendencia legyőzése. Ez úgy a fogalmához tartozik, mint ahogy például a háromszögnek szükségszerű tulajdonsága, hogy a nagyobbik szögnek a nagyobbik oldal van átellenében. *Ugyanennek és állításnak egy főrabbi bizonyítékai szolgáltatja a tapasztalat.* Mert ellentétes tárgypárok első észrevételei későbbi korunkban is fordulnak elő. Ha valaki mindig csak másodrendű zongorákat hallott, igen szubjektív költöket olvasott, városi levegőt szívott, kapkodó életmódot folytatott, akkor a jobb zongorák hangját lágynak, Goethét gondolatokban gazdagnak, a hegyi levegőt üdítőnek, a megállapodott életet nyugalmasnak fogja találni, anélkül, hogy azelőtt ama zongorák hangját nyersnek, ama költöket üresnek, a megszokott levegőt bágyasztónak, korábbi életét nyugtalanak találta volna. Hasonlóképp a falusi csak a városban veszi észre, hogy az otthoni házak kicsinyek; ugyanígy nem vesszük észre, hogy egy most először fölkeresett, egészen ismeretlen jellegű összejövétel „látogatott”-e vagy sem.

Itt újból alkalmunk van annak igazolására, hogy Lipps nem ismeri az ellentétesesség elvét mint általánost. A 47. és 48. oldalon ugyanis ezeket mondja:

„Vizsgálataink további folyamán azonban ne vegyük tekintetbe a lehetőség-meggyőződésnek ezt az elemzését és tartsuk magunkat ahhoz, amit a lehetőség-meggyőződésről előtte mondtunk. Ez abban áll, hogy mindannyiszor, midőn valamely tárgyat vagy tényállást képzelek vagy gondo-

lök és csak lehetségesnek tartom, ezen tárgy vagy tényállás elgondolásában mindenkor implicite befoglaltatik az ellentét gondolata, vagyis az ellentmondó gondolat. Most felállított általános tételünk szerint tehát a képzet vagy gondolat magában foglalja az elképzeltnek valóságára eszmélésbe való átmenet tendenciáját és az ezzel ellentétes tendenciát. Ez a kettő kölcsönösen legyőzi egymást, úgy hogy sem az egyik, sem a másik tendencia nem marad fenn mint ilyen. Megszüntetik egymást vagy egyensúlyt tartanak, mert egyidejűleg egy és ugyanazon pontban találkoznak.

„És ha valamely elképzelt tárgynak megvalósulási tendenciája legyőzi vagy paralizálja a vele egyidejűleg fennálló és közvetlenül bennerejlő ellentétes tendencia, akkor nincs többé ok a megvalósulására. Más szóval az én eszméletemre nézve az elképzelt tárgy nem változik valóságossá.

„Tegyük fel azonban, hogy *bizonyos körülmény kikapcsolná a normálisan valamely képzetbe beleolvadt, azaz implicite bennerejlő ellentétes képzetet*, tehát a képzet megszabadulna ellentététől és ez lelkileg egyszersmind hatástalanná válnék. Akkor a képzet és vele együtt a bennerejlő valóság-tendencia, vagyis a valóságra-eszmélésbe történendő átmenés tendenciája szabaddá válnék. A képzet úgyszólván kiszabadult volna az ellentétes képzetnek s a velejáró ellentétes tendenciának fojtó öleléséből. *Nem volna egyéb, mint csupán ez az önmagában fennálló képzet.* Ezzel egyszerűen magára volna hagyatva és a bennerejlő tendencia nyomásának átengedve.”

„Ez esetben *a tendenciának meg kellene valósulnia,*

*azaz oda jutnánk, hogy olt nélkül meg volna bennem az elképzelt valóságára eszmélés, az elképzeltbe vetett hit, vagyis az elképzeltet ténynek tekintetem. Más szavakkal: képzelődésnek vagy autoszugesztióknak volnék az áldozata.”*¹

Ezeket nem írhatom alá. Ha az ellentétes képzet ki-kapcsolódnék és hatástalanná lenne, akkor nem lehetne meggyőződésem a tárgy valóságáról és nem lehetne képzetem, a tárgyról. Mindkét képzet csak a benne rejlő ellentétes képzet segítségével áll fönn. Egymás erejével jönnek létre és egész későbbi történetükben, a gondolkodásban, a törekvésben, a cselekvésben, mely reájuk vonatkozik, mindig csak arról van szó, hogy melyik legyen a győzedelmes. A tárgy valóságáról való meggyőződés sem egyéb, mint győzelemre való eszmélés, amint a magyar nyelv is mondja; így tehát a minden elképzelt valóság-tendenciájának tétele, amelyet Lipps felállít, is csak az ellentét törvénye folytán nyer értelmet.

¹ A dült nyomás tölem ered.

II.

A törekvés mint az objektív valóság-tendencia aktualitása.

Lipps szerint (III. és IV. fejezet) a lehetőség-meggyőződésben foglalt, a két képzethez tartozó két valóság-tendencia először egyensúlyban van. Azért nem keletkezik e tendenciákból törekvés; a törekvés nem válik aktuálissá. Ez akkor következik be, ha e képzetek egyike az alanyt *érdekli*, ha értékkel bír rá nézve. Ezzel magára vonja a figyelmet és önállóan appericipiáltatik. Egyszermind valóság-tendenciája ezzel törekvéssé és az ellentétes képzetnek e törekvéssel szemben álló valóság-tendenciája gátlássá alakul. Föllép az első képzet tárgyának megvalósulására irányuló törekvés. Pl. egyformán lehetségesnek tartom azt, hogy holnap szép idő lesz, és azt, hogy holnap csúnya idő lesz. Még ez nem kelt fel bennem törekvést sem az egyik, sem a másik dologra; a két gondolatban foglalt tendencia a tárgyak valóságára, eszmélés iránt egyensúlyt tart. Ha azonban érzekem, hogy szép idő legyen, akkor a szép idő gondolatát önállóan appericipiálom, a szép idő megvalósulásának esz-

mélésére irányuló tendencia szabaddá válik, a szép időre törekvés lesz belőle, és a csúnya idő megvalósulásának eszmélésére irányuló tendencia gátlás alakjában jelenik meg.

Azt a nehézséget, hogy eszerint az elmélet szerint a csúnya időre való törekvésnek is föl kellene lépnie, minthogy az ő megvalósulásának eszmélésére irányuló tendencia is jelen van, felszabadul és szenvedti az ellentétes tendencia gátló hatását, Lipps úgy oszlatja el, hogy azt mondja, a törekvés „természetszerűen arra a tárgyra vonatkoztatva jelenik meg, amelyet a hozzája fűződő érdek következtében *önmagában* appercipiálunk, vagyis appercipiáltan *önálló-situnk*. Ez, hozzátéhetjük, annak egy esete, hogy szabály szerint minden érzelmet ama tárgyra vonatkoztatunk, amelyet épen appercipiálunk, amikor az érzelmet átéljük” (61. old.) Ha azonban figyelmemet szándékosan az ellentétes képzetre terelem, akkor tárgyának megvalósulásától való *idegenkedés, az ellene való törekvés* lép fel.

Azt a nehézséget, hogy még sem minden önállósító appercipiálás törekvés, Lipps úgy oszlatja el, hogy azt mondja, a törekvés jellegét itt az adja meg, hogy az önállósító appercipiálás azzal az ellentmondó eszméleti tartalommal szemben megy végbe, mely a lehetőség-meggyőződésben foglaltatik. Itt egy különös „absztraháló appercepció”-ról van szó, mely „magára” a tárgyra, a „csupasz” tárgyra vonatkozik, szemben a pusztán lehetséggel.

Azt a nehézséget, hogy a csúnya idő is érdekel bennünket, de kellemetlenül, melyhez még az is járul, hogy – mint már említettük – „a szép időnek a csúnya időtől való

elszakadásával emez is önállósul amazzal szemben” (68. old.) úgy oszlatja el Lipps, hogy *megengedi*, miszerint *valamely tárgy kellemetlensége is fölkelti a reá való törekvést, és így a mi esetünkben a kellemetlen időre irányuló törekvés is jelen van*, azonban a kellemes érdeklődés itt nagyobb, magasabb s azért származik törekvés a szép időre és idegenkedés a kellemetlen időtől.

„Ezzel a fõntebb mondottak fontos, de egyszersmind szükséges kiegészítést nyernek. A törekvés, így mondtam elõbb, törekvés valamire, vagyis mint ilyet éljük át, ha bennünket érdeklõ tárgyra vonatkozik. Most pontosabban ezt mondjuk: akkor és annyiban ilyen, ha és amennyiben az akkor *uralkodó* érdeklõ tárgyára vonatkozik. A helyzet most tehát a következõ: egy lehetségesnek és csak lehetségesnek mutatkozó tárgy képzetében – és a törekvés tárgyai szükségképen mind ilyenek – mindenekelõtt ott van az ellentétes képzet. Tegyük fel, hogy a tárgyhoz fûzõdõ érdeklõdés következtében e tárgy az ellentétes képzet tárgyával szemben apperceptive önállósítja magát, vagy tõle elszakad. Akkor a tárgy képzetében rejlõ valóságtendencia szabaddá válik; ugyanígy szabaddá válik azonban az ellentétes képzetnek ellentétes tendenciája is. S minthogy mindkettõ a másik ellen hat, elõáll az az érzés, melynek kedvéért „törekvés”-rõl beszélünk, elõáll tehát a törekvés ténye.

„Azonban fölmerül az a további kérdés, hogy vajjon a képzet tárgyához fûzõdõ érdeklõdésünk túlnyomó, uralkodó-e, vajjon tehát a képzet tárgyán túlnyomó érdeke folytán különös belsõ hangsúly fekszik-e. Ha ez az eset áll fõnn, akkor és

csak akkor válik a kérdéses tárgy a törekvés céljává, vagyis a törekvés ezen tárgyra való törekvéssé, és ezt mint ilyet átéljük, amikor a célt azután „szándékosan” apperceptiáljuk.” (70. old.)

Lipps szerint rendesen a kellemeshez fűződik az uralkodó érdek, mert az az egységes személyiség szükségleteivel, irányjaival összehangzó, abnormis esetekben, rendellenes diszociálhatóság esetében, azonban megtörténhetik az is, hogy a kellemetlen „mindenekelőtt a *nagy mértékben* visszataszító, rút, borzalmas, rémes” (69. old.) vonja magára uralkodó érdekünket. Ily esetekben a kellemetlenre való törekvés lép föl. Ennek jellemvonása mindig a passzivitás; úgy érezzük, hogy akaratumk ellenére ragadtatumk valamire.” (75. old.)

Lipps szerint tehát a törekvés nem egyéb, mint a képzethez tartozó valóság-tendencia, – ezt a tendenciát az objektív valóság-tendenciának nevezhetjük – amelyet az uralkodó érdek, illetve az ehhez fűződő appercepció szabaddá, önállóvá tesz. Én ezt tagadom. Azt állítom, hogy ebből az objektív tendenciából sohasem lesz törekvés. Válhatik belőle meggyőződés az illető tárgy valóságáról, de sohasem lehet belőle törekvés valóságra, amikor az a meggyőződés nincs jelen. Az a tendencia győzhet, de sohasem válhatik törekvéssé, mikor legyőzött állapotban van. Ezt a következő módon kísérlem meg bebizonyítani.

A kérdéses tendencia ugyanaz, mely az ellentétes tendenciával szemben megerősödik, mikor a bennerejlő valóságmeggyőződés valószínűbbé válik. Ez abban az esetben áll

be, ha az illető képzet tárgyát gyakrabban éltük át, mint e tárgy ellentétét. Annak valószínűsége, hogy ez a tárgy egy másikkal együtt valóság, bizonyossággá, vagy majdnem bizonyossággá válik, ha amaz első tárgyat az utóbbival társulva egyszer vagy többször átéltük, dó ez utóbbi nélkül sohasem, ha tehát együttes átélésük cáfolatlan volt. A valóságtendencia, mely Lipps véleménye szerint a képzethez, mint olyanhoz tartozik, ez a most megerősödött valóságtendencia, mert egyszerűen szintén abból származik, hogy az illető élmény jelen volt. Már az egyszeri átélés is korlátlanul, minden körülményre vonatkozóan hátrahagyja a valóságtendenciát, a gyakoriság csak az ellentétes meggyőződéssel szemben szükséges, és az asszociáció csak egy speciális élményt jelent, amelyhez hasonlóképen tartozik egy speciálisan hozzájáruló valóságtendencia.

Már most ha valami olyan dolgot élünk át, mely cáfolatlan asszociáció-tapasztalatainkon nyugvó biztos meggyőződésünknek ellentmond, akkor meg vagyunk lepetve; úgy érezzük, hogy „ennek nem így kellett volna lennie”; a most meg nem valósult ellentétes gondolat figyelmünknek, az önállósító appercepciónak tárgyává leszen; „csupaszon” lép lelki szemeink elé; *quasi-törekvés, a törekvésnek objektív amalogonja keletkezik* ilyen tartalommal: „hiszen amannak kellett volna megtörténnie!”; de *sohasem* lép fel pusztán amaz objektív-tendencia erőssége, uralkodása vagy felszabadulása folytán a szónak valódi értelmében vett törekvés, akár milyen biztos volt is az illető meggyőződés. Még erősebb a meggyőződésünk, ha valamit logikailag, fogalmilag szük-

ségszerűnek tartunk, és még nagyobb a meglepetésünk, ha a valóság ily meggyőződésünknek mond ellent, és a logikai hibát nem tudjuk fölfedezni; még határozottabban lép föl ebben az esetben a *quasi-törekvés*: „hiszen ennek így és így kellene lennie”, azonban pusztán ezért törekvés még nem keletkezik. Nem indul meg sem a gondolkodás, sem & cselekvés a jelen nem levő tárgy megjelentetésére; nem áll ugyanis, hogy minden gátolt pszihikus tendencia törekvés, amint azt Lipps gondolja (19. és 20. old.). Épen ellenkezőleg, talán megmerevedünk a csodálkozástól, azonban tudomásul vesszük, a fennálló valóságot (és pedig mint indukció-adatot is) *anélkül, hogy változtatására, gondolnánk csupán azért, mert meglepő. A meggyőződés pusztán megváltozása nem teremt törekvést a vissza\ változtatásra, lett légyen az a meggyőződés bármilyen erős; ez a változás nem valamely úgyszólván a rendszerben rejlő szerves erővel szemben megy végbe, mely ismét egyensúlyt akarna teremteni; olyan mint az elmúlt külső behatásból származó tehetlenségi mozgással szemben érvényesült változás.*¹

¹ A fenti megokolással széniben nincs ereje annak a ténynek, hogy esetleg töreksem az ellentmondás földerítésére, mert Lipps elmélete szerint a meglepő tárgy nemlétére kellene törekednem. Egyébiránt az ellentmondás földerítésére sem azért töreksem, mert az a képzet, hogy tiszta tudásom van, valóságstendenciával jár. Nem fogok pusztán azért törekedni a világos tudásra, mert meglepett, hogy nem vagyok a birtokában, hanem csupán azért, mert a világos tudás érdekemben áll, értékes rá nézve. (Lásd alább.)

A fenti megmondolást az a tény sem cáfolja meg, hogy n szokatlantól sokszor idegenkedünk. Mert nem azért idegenkedünk

Azonban erre Lipps egy követője azt mondhatná, hogy ebben az esetben éppen az az érdek hiányzik, amelynek Lipps szerint jelen kellene lennie, hogy törekvés keletkezzék, hogy t. i. én ezt az érdeket kirekesztettem, és azért nem keletkezhetik az én esetemben törekvés.¹ Megengedem, a fenti meg-

tőle, hogy szokatlan, meglepő, az objektív tendenciának ellentmondó, hanem azért, mert közvetve kellemetlen. Az új lehet közönyös, vagy – esetleg éppen új volta miatt – kellemes is, és ez esetben nem idegenkedünk tőle.

Lippsot valóban nem is hozza zavarba az a körülmény, hogy a tárgy létének a tárgy nemléténél nagyobb valószínűsége még nem biztosít ama tárgyra irányuló törekvést, ha a tárgy léte nem biztos. Sőt Lipps határozottan fölállítja azt a tételt, a mely logikailag következik a törekvésnek az objektív valószínűségi tendenciával való azonosításából, hogy a tárgyra irányuló törekvés ereje, ha a tárgy megvalósulása érdekünk, özen megvalósulás valószínűségével fokozódik. Világos azonban, hogy ez a tétel nem csupán helytelen, hanem éppen az ellenkezője áll; a kívánt tárgy valószínűségének nagyobbodásával fogy a törekvés ereje, ami abban is nyilatkozik, hogy a teljesedéssel járó kielégítés jóérése kisebbé válik. Minél valószínűbbnek tartom pl. egy hideg, felhőtlen estén, hogy holnap, a tervezett hegymászásakor, szép idő lesz, annál kevésbé gyötör a kívánság érte, és ha másnap reggel kéken mosolyog rám az ég, nem fogok olyan eszeveszetten örülni, mint ha reménytelenül, de a kirándulás után epedve fekdüdtem volna le tegnap. Ez nagyon természetes, mert hisz a törekvés a gátlásból keletkezik. Lipps állításának bizonyítékául azt a tényt hozza fél, hogy a cselekvésben a siker bizonytalansága elbátortalanít. De ez semmivel sem támogatja azt a tételt, sőt teljesen idegen tény, vagy inkább egyenesen megcáfolja amaz állítást. A cselekvés tudniillik *lényegesen* és nem csupán bátorításként, a törekvés erejének fokozásaként követeli, hogy folyama alatt a sikert biztosan vagy legalább nagyobb valószínűséggel várjuk, mint a milyennel az ellentétes cselekvés esetében várnók; azonban a

gondolás azonban azt mutatja, hogy az érdek szerepe a törekvésben nem az, hogy az objektív tendenciát felszabadítsa, és épen ez az, amit én állítok. Ez remélhetőleg még világosabb lesz, ha most kifejtem, hogy szerintem mi az érdek valószínű szerepe a törekvésben.

Lipps nem foglalkozik azzal a kérdéssel, mily körülményektől függ az, hogy a két ellentétes meggyőződés közül melyik kerekedik felül. Ily körülmény három van. *Egyet* már említettem; ez a tárgy átélésének gyakorisága az ellentét átélésének gyakoriságához viszonyítva; minden egyes átélés az átéltnek javára íródik, ezt várhatja, valószínűnek tartja velünk. Mint már jeleztem, nem is áll valóban, hogy a képzetekhez, mint ilyenekhez, valószínűtendencia tartoznék. A képzetek, ezek az absztraktumok, csak a tárgyra eszmélésünket szolgáltatók; az a valószínűtendencia, amelyet

cselekvés épen a törekvés megszűnése, illetve csökkenése a törekvés szónak abban az értelmében, amelyben Lipps azt eddig használta. A szónak tudományos értelme szerint nincs bátorítás vagy bátortalanítás a törekvés számára, csupán a cselekvés számára, és Lipps ezen a helyen a törekvés szót abban a népszerű értelemben használja, amely szerint az cselekvést jelent. Ez abban is mutatkozik, hogy a bátorodás és a bátortalanodás, az indító okok és ellenindító okok harcából származik szerinte az elhatározás, ez azonban csupán a cselekvés elméletébe és nem a törekvésnek általános tanába tartozik: a szép időre irányuló törekvés, természetesen nem szül elhatározást. Emellett még további bonyodalom is áll elő. Bár Lipps szerint a törekvésnek erősödnie kell, ha a kívánt dolog valószínűbbé válik, a bizonyossá válás esetében (illetve a 82. oldalon már a bizonyosság megközelítésekor) ismét meg kell szűnnie. Sőt másfelől szerinte a valószínűtlenség növekedése is fokozza a törekvés erejét.

Lipps a képzeteknek, mint ilyeneknek, tulajdonit, voltaképen minden egyes élményhez, átéléshez fűződik, ezekből fakad a valóság-tendencia. A *második* ily győzelemre vivő körülményt ama külső energiák adják, melyek rendszeren külső észrevétel-meggyőződéseinket s ezekből hátramaradó emlékezet-meggyőződéseinket okozzák. Azt már mondtuk, hogy az észrevételi és emlékezeti meggyőzések esetében is ellentétes meggyőzések elnyomása történik. Végre a *harmadik* körülmény, amely a meggyőzést ellentétével szemben uralomra juttatja, – ezt állítom – a nagyobb érdek, a nagyobb érték, nagyobb jóérzés, amely egy meggyőzést ellentétéhez képest jellemez.

Ez a három körülmény mindenkor működik az ellentétes meggyőződés-tendenciák sorsának eldöntésénél; vagy egyértelműleg vagy egymás ellenében hatnak. Az utóbbi esetben mindhárom körülménynek megfelel egy-egy meggyőződéscsoport, melyben a győzelem normális esetekben azon körülmény részére dől el; de csakis normális esetekben, mert vannak kivételek. Vizsgáljuk ezt kissé közelebbről; ez egyszersmind ama bennünket különösen érdeklő tételnek is bizonyítására fog szolgálni, hogy az értékkülönbség oly körülmény, mely egy meggyőzést ellentétével szemben dialra juttat.

Képzet-meggyőződéseink rendszeren eddigi tapasztalataink, indukcióink szerint alakulnak; néha azonban mégis az akkor ható külső energiák jutnak győzelemre, mint mikoi pl. tropikus vidéken a jelen forróság hatása alatt minden előző tapasztalat dacára sem tudjuk elhinni, hogy más vidé-

keken hűvös van. Máskor ismét az érték győz. Pl. nagy betegségben vagy gyermekünk halála után hinni kezdünk a túlvilágban, mert elviselhetetlen nekünk az a meggyőződés, hogy magunk vagy a gyermekünk lenni megszűnik. Vagy pl. nem hisszük el, a rosszat gyermekeinkről, barátainkról, elvtársainkról, ha ugyanilyen eset másokkal szemben meg is győzne róla. A nagy érdekekkel kapcsolatos uralkodó meggyőzések tetemes része értékének köszöni uralmát. Ez az oka annak, hogy az etika, a jogbölcselet, a szociológia körében nem tudnak érvényesülni az objektíve helyes vélemények. Ha a newtoni gravitáció-törvény – mondotta valaki – nagy érdekeket támadott volna meg, akkor ma sem ismernék el általánosan.

Külső észrevételeink és az utánuk fennmaradó emlékezések esetében, mint már jeleztük, rendszeren a külső energiák jutnak győzelemre. Azonban korábbi tapasztalatokon nyugvó várások gyakran keltenek illúziót; pl. lépteket vélünk hallani, ha látogatót várunk, nem vesszük észre a sajtóhibát, meghamisítjuk kivételes emlékeinket a tárgyakra vonatkozó rendes tapasztalatainkkal. Azonban észrevétel-illúziókat az érték is teremt; az anya rózsásabbnak látja leánya arcát, mint amilyen, énekében nem veszi észre a hibát, amit különben észrevenne, ha ez éneklő nem volna a leánya; a hiú asszony karcsúbbnak látja magát, mint a milyen; az irigy tudós képtelen vetélytársának korszakalkotó mikroszkopi fölfedezését saját látásával igazolni.

Az érték rendszeren cselekvés-élményeinkben és az ezekből fennmaradó emlékekben jut győzelemre; ellentétes

szellemi és testi cselekvések közül normálisan annak keresztülvitelét észleljük a magunk részéről, amelynek nagyobb értéket tulajdonítunk. Kivételesen azonban ez esetben is győzhetnek a külső energiák, pl. az izmok kifáradásakor, vagy megbénulásakor; győzhet az előző tapasztalás, gyakoriság is, pl. akkor, ha a megszokottnak esztelen és értéktelen ismétlésébe esünk csak részben, nem lényegesen azonos körülmények között, azaz olyankor, ha az illető cselekvésnek nincsen értéke.

Az érték, az érdek tehát oly körülmény, erő, mely – ép úgy mint a külső energiák és az indukció – meggyőződéseket juttat diadalra ellentétes meggyőződésekkel szemben. Ha ez a vele egyértelemben működő két másik körülménynek, eddigi élmények és esetleges külső energiák segítségével sem sikerül, mert az ellentétesen működő eddigi élmények és az esetleg ellentétesen ható külső energiák erősebbek, és legyen ez az eset akár normális, mint a külső illúziók elmaradása, akár abnormis, mint a cselekvést gátló bénultság esetén; egyszóval, ha az értékkülönbségben rejlő erővel ellentétes meggyőződés lép föl, akkor *ez az erő nyomásban, feszültségben, törekvésben nyilatkozik*. Tehát az értékkülönbségnek, az érdeknek nem az a szerepe, mint Lipps gondolja, hogy egy *másik*, objektív és a képzethez, mint ilyenhez fűződő valóságtendenciát felszabadít, amely, mikor szabaddá válik, egyszersmind gátlást szenved és törekvéssé alakul, hanem *az érték, az érdek maga ez a gátolt és törekvésnek mutatózó valóságtendencia*. Lipps elméletéből csak annyi igaz, hogy van ilyen objektív, ugyan nem a képzethez, ha-

nem az előző élményekhez fűződő valóság-tendencia is; és igaz az, hogy a törekvés föltétele, hogy ez *is* gátlást szenved, hogy ennek a segítségével sem használ; azonban a törekvés a nagyobb értékben rejlő másik tendencia gátlásának felel meg.

Az objektív tendencia gátlásának csak az ellenéiről való meggyőződés felel meg, míg az értékben rejlő valóság-tendencia gátlásának mind ez a meggyőződés, mind az értékesebbre irányuló törekvés. Emellett az ellentétéről való meggyőződés, melyre önkéntelenül eszmélünk, csak *újabb* gátlásnak felel meg, egy gátlásnak *in statu nascendi*; a már fennálló gátlásnak az az eszméletlen meggyőződés felel meg, mely cselekvéseinket eszméletlenül vezeti, melyre csak akkor eszmélünk, ha neki valami ellentmond, és amely szándékosan eszméletünkbe hozható, ha a kétség álláspontjára helyezkedünk, ha tehát újabb gátlást léptetünk fel, és amely – amennyiben élmény-meggyőződésről van szó – abban nyilatkozik, hogy semmi váratlant nem veszünk észre. A megszokottra önkéntelenül nem eszmélünk, az nem tűnik fel, és eszméletünkben mindig csak *új* képzet-meggyőződések vannak és nem ilyenek, mint pl.: „holnap világítani fog a nap”, „lesz két lábam”, „a föld el fog bírni engem”; az ilyen önként érthető meggyőződéseket csak eszméletlenül tápláljuk, bármily fontosak legyenek is ezek ez eszméletlen jelenlétükben, mint cselekvéseink alapjai. Eszmélettel járó meggyőződésünk önkénytelenül csak arról támad, aminek ellentétét eddig legalább lehetségesnek tartottuk; ha azonban valamely eddig egészen győzedelmes valóság-tendencia

kerül gátlás alá, ha a legyőzött tendencia válik győzővé, valamely biztos meggyőződésünk megcáfolódik, akkor ez az aktuális meggyőzöttség meglepetéssé válik; azonban még ennek a leghatalmasabb gátlásnak sem felel meg törekvés. Az értéktényezőt követő cselekedeteimre sohasem eszmélek, azok nekem sohasem tűnnek fel, mert ezekben az esetekben mindig csupán az történik, amit biztosan vártam; ha fontosabb azt mondtam, hogy az értékkülönbség cselekvés-észrevételeket biztosít, ezen kijelentésemben nem önkéntelenül eszméletembe jutó észrevételekre, hanem csupán eszméletlenekre gondoltam, melyek abban állnak, hogy semmi váratlan nem ötlük fel, nem tűnik fel, hogy másként cselekedtem, mint vártam volna, és hogy szándékosan – azzal, hogy a kétség álláspontjára helyezkedem és így felidézem az ellentétes cselekvés észrevételének tendenciáját – a cselekvést aktuálisan észrevehetem. Ha azonban bénulás, megszokás, vagy szórakozottság következtében az értéktényezőnek ellentmondó, váratlan cselekvés lép föl, akkor ez felötlük, meg vagyok lepetve, azt gondolom: „nem ezt kellett volna tennem, hanem amazit”, *ez esetben azonban, nem csupán objektív tendencia, azaz quasi-törekvés, hanem valóságos törekvés* értelmében, szubjektív tendencia, érték értelmében is, oly értelemben, hogy ez lett volna a helyes cselekvés. A normális, várásunk szerint győzedelmes tendencia a cselekvésben egyszersmind a helyes tendenciát jelenti. A helyes cselekvés egyszersmind a normális, várásunk szerint győzedelmes cselekvés, mint ezt fentebb (139. old.) a logika és lélektan viszonyáról szövegtomban mondtam. Ha

valamely testi állapot az egész életen át változatlan marad, – vagy azért, mert a megfelelő külső energia nem változik, vagy azért, mert e változás hatását az értékben rejlő erő (v. ö. a következő szakasszal) ugyanakkor folytonosan kompenzálja, – akkor ezt az állapotot sem önkénytelenül, sem szándékosan nem vehetjük észre, sem reá nem törekedhetünk; ez folyton jelenlevő, csupán fizikai állapot. Ha ellenben a külső energiák változása következtében valamely testi állapotunkban változások történnek, ajkkor a különböző fellépő állapotokat egymás ellentétéként észrevesszük, mind lehetségesnek tűnnek fel, és a köztük azidőszerint legértékesebbet fogjuk kívánni. Ha azonban tapasztalataink voltak, hogy különböző körülmények között az ellentétes állapotok közül különbözők állnak be, akkor a megfelelő körülmények között biztosan várjuk az illető állapotot és kizárjuk az ellenkezőt, és ha a biztosan várt egyszersmind az értékesebb is, akkor nem keletkezik reá irányuló törekvés, vágy. Ha *az ériéit* hoz létre ellentétes állapotokat (ami pl. cselekvéseink és hozzájuk fűződő következmények esetében történik), minthogy különböző körülmények között különböző állapotok (cselekvések, illetve következmények) válnak legértékesebbekké, ezeket a különböző állapotokat egymás ellentétéképen észrevesszük, lehetségesnek tartjuk, azonban különböző körülmények közt különbözők tűnnek fel bizonyosoknak, vagy válnak valóságosakká, (azt gondolom: „ezt és ezt fogom tenni”, nem azt „kívánom”, vagy megteszem), az ellentétüket kizárjuk, valamennyiről azt tartjuk, hogy „nekem lehetséges”, egyikre sem törek-

szünk, egyszerűen előállnak. Ezt azonban mindenesetre nevezhetjük eszméletlen törekvésnek.

Fentebb mondtam, hogy külső észrevételeink rendszeren a külső energiák szerint, cselekvés-észrevételeink az érték szeiint igazodnak. Elmondhatjuk azonban azt is, hogy az érték a szónak *fizikai értelmében* is erő, hogy ezen erővel szemben keletkezett egyensúlyi zavar, egy kisebb értékű állapotnak, egy kisebb értékű meggyőződésnek fönnállása, *fizikai értelemben* vett energia. Ez abban mutatkozik, hogy mikor ez a kellemetlen állapot, a törekvés, a feszültség megszűnik, a vágy teljeseedik és emelkedett jóérzés, meglegedettség áll be, ezen eszméleti tényekkel együtt a testben is fokozott fizikai munka folyik: az izmok ernyedtsége, a mozgás hiánya, a vér-keringés restsége (a szemek fénytelenége), melyek a reménytelen vágnak megannyi ismertető jelei, tért engednek a mozgékonyiságnak. Nyilvánvaló, hogy ez a munka ama feszültség rovására, abból keletkezik, és nagysága egyenes arányban áll annak erejével; ez a feszültség- tehát fizikai energia, ez érték fizikai erő, a jóérzés fizikai munka, energia-átalakulás, és a jóérzés foka jelzi az adott időben átalakult energia nagyságát. Ez azonban még abban is nyilatkozik, hogy testi cselekvéseink, mozgásaink a legnagyobb érték irányában folynak le, hogy egy – esetleg a vele kapcsolatos várás folytán - kisebb értékű állapot magától, azaz ha korábbi élmények vagy külső energiák ránk nem kényszerítik, fenn nem maradhat. Az a tény, hogy a legértékesebb testi cselekvések maguktól előállnak, hogy a kisebb értékű állapot magától nem állhat fenn, ugyanoly természetű és

ugyanoly mértékben alapvető fizikai tény, mint az, hogy a tömegek maguktól közelednek egymáshoz, a rugalmas testek maguktól szüntetik meg deformációjukat, hogy a meleg és az elektromosság a magasabb potenciálú helyekről az alacsonyabb potenciálnak felé tart. Az élő lényeknek szükségképpen kell ily fizikai törvényt követniök, ha az ellenséges külső erőkkal szemben tervszerűen fenn akarják tartani magukat. És a stabilisabb fizikai egyensúly, a nagyobb fizikai munka, a valamely állapothoz fűződő intenzitás-fogyás pszihikailag a reá irányuló törekvésben és az ezzel járó kiélégítésben nyilvánkozik.

Ez tehát az érdek szerepe és mivolta és nem az, amit Lipps gondol, hogy az egy másik, a képzethez fűződő tendenciát felszabadít. Lipps elmélete azt tűzi ki feladatául, hogy a törekvést elemibb lelki tényre vezesse vissza; ez az elemibb tény szerinte a képzethez fűződő tendencia felszabadulása. Azonban Lipps elmélete nem kísérli meg a pusztá kívánság mellett a sikert is elemibb tényre visszavezetni. De fenmarad a kérdés, hogy mért nem hoz létre az érdek bizonyos esetekben (külső észrevételek alkalmával) élményt, teljeseést, más esetekben (cselekvések alkalmával) azonban igen. Vagyis fenmarad a kérdés: *Ha az első fajtájú törekvés a képzethez fűződő tendenciának az érdek erejével történő felszabadításában áll, miben áll akkor ezen elmélet szerint az érdek következtében elért siker?* Talán abban, hogy az érdek „még jobban” felszabadítja azt a tendenciát? Ha. Lipps ezzel a kérdéssel foglalkozott volna, okvetlenül odajut, hogy a képzethez fűződő valóság-tendencia, az egyetlen mellett, a

melyet ismer, elismerje az érdeket magát, a külső erőket és a korábbi átéléseket egymás ellen ható erőkül vagy tendenciákul. Azt a tényt, hogy az érdek nem csupán felszabadítja a képzethez fűződő tendenciát, hanem önálló fizikai erő, levonhatta volna Lipps abból is, hogy az érdek, az érték velünkszületett ösztönök első megnyilatkozásait is okozza.

Lipps fölállítja azt a tételt, hogy mikor szép időt kívánunk, ugyanakkor rossz időt is kívánunk, vagy vaskosabb példát választva, hogy mikor egészségesekké óhajtunk lenni, egyszersmind betegek is kívánunk maradni. Nyilvánvaló, hogy ez a tétel nemcsak helytelen, hanem önmagának ellentmondó is; tartalmazza ezt a tételt: $A = \text{non } A$. Lippset az kényszeríti e tétel fölállítására, hogy elmélete a törekvést az objektív valóságtendenciával azonosítja. Ilyennel rendelkezik a kívántnak ellentéte is, és Lipps kénytelen elmélete kedvéért ismét erőszakot tenni a tényeken. Ha azonban felismerjük, hogy a törekvés azonos az értékkülönbségben rejlő valóságtendenciával, az alacsonyabb értéktől a magasabb érték *felé* tartó tendenciával, akkor elméletünkkel teljesen összehangzó, sőt szükségszerű, hogy a törekvés az ellentétes tárgy-pároknak csak egyikére irányuljon, és a másikkal szemben tiszta idegenkedés álljon elő. Mindenesetre az is lehetséges, hogy a mikor a szép időt kívánom, egyszersmind a csúnya időt is kívánjam, amazt mint turista, emezt, mert felhőket akarok festeni; ez azonban a törekvésnek nem elemi esete, mely annak csak lényeges elemeit tartalmazná, hanem összetett eset, mely *két elemi* törekvést tartalmaz, az első okból folyólag törekvést a szép időre és idegenkedést a csúnyával szemben, a másik

okból folyólag viszont törekvést a felhős időre és idegenkedést a szép idővel szemben.

Tételének megerősítésére Lipps azt a további állítást is felhasználja, hogy néha a kellemetlenre, mindenekelőtt a nagy mértékben visszataszítóra, rútra, borzalmasra, rémesre is törekszünk. Ennek azonban arra a tételre nézve nincs jelentősége, mert ama tétel a törekvés kétoldalúságát egész általánosságban, minden esetben állítja, a kellemetlenre törekvés pedig csak abnormis esetekben lépne fel. Ha nem vagyunk perverz egyének, vagy nem vagyunk fellegetfestők, és kívánjuk egyszerűen a szép időt, akkor a kellemetlen időnek nyilvánvalóan nincs meg az a vonzó borzalmas stb. tulajdonsága. Különben nem is vagyok hajlandó elismerni, hogy kellemetlenre egyáltalán törekszünk (kivéve a még kellemetlenebbel szemben). Azt hiszem, hogy ha a visszataszítóra, rémesre, borzalmasra törekszünk, akkor ezt nagyobb jóérzés kíséri, mint ellentétét, és csak ennyiben törekszünk reá, emellett a borzalmasnak vannak kellemetlen elemei is, és ennyiben idegenkedünk tőle. De ezzel a kérdéssel itt nem akarok foglalkozni. Nyilvánvaló, hogy Lipps a törekvésnek az objektív valóságtendenciával való azonosításában megerősíti az a tény, hogy a borzalmas stb.-re is törekedhetünk, továbbá az is, hogy néha olyasmire törekszünk, amire törekednünk helytelennek látszik; de a mondottakból, azt hiszem, következik, hogy e tények legmélyebb mivolta nem abban áll, hogy a törekvés az objektív valóságtendenciával azonos volna. Hogy miben áll, arra ezúttal nem próbálok válaszolni.

F Ü G G E L É K .

Képlet és élmény.

Az élmény megmaradása és ellentétessége című munkám megjelenése óta behatóan vizsgáltam az ott felállított tételnek helyességét, mely tétel szerint a képzet paralizált élmény. A lehető legnagyobb gonddal ismételtem meg a reá-vezető megfontolásokat és beható önmegfigyeléseket is végeztem. A legnagyobb elfogulatlansággal próbáltam az ellenkező álláspontot magamévá tenni és az ellenérveket áttekinteni.¹ Az eredmény az, begy a tételt – annál határo-

¹ Legyen szabad ez alkalommal egy módszertani megjegyzést lennem, melyre épen ezen alkalomból jutottam, és ez a tény is tanúsíthatja, hogy mily lelkiismeretesen fáradoztam azon, hogy saját tételemet – ha lehetséges – megcáfoljam. Gyakran tanácsolják a kutatóknak, hogy kíséreljék meg az ellenkező álláspontot a legnagyobb odaadással a magukévá tenni, hogy a tévedéstől meneküljenek. Ez természetesen nagyon jó tanács. Azonban, ha az ellentétes irányú munka fáradságos és az ellenkező eredmény, mely felé törekszünk, pusztán negatív, nevezetesen

zottabban – továbbra is fentartom. Még egyszer közölni akarom itt a támogató érveket, némelyeket kimerítőbben, másokat rövidebben, mint *Az élmény megmaradása stb.* című munkámban.

Valahányszor képzetünk van, ennek az az értelme, hogy az élménymezőben *valami nincs jelen, hogy egy élmény nem fordul elő.* Ez teljesen nyilvánvaló akkor, ha semmit mást nem állapítunk meg, mint ezt.¹ Ebben az esetben – ha pl. a szobában körülnézve megállapítom, hogy „nincs itt senki”, vagy egy pálcára pillantva: „ez nem gyertya” – a legnagyobb mértékben valószínű, – mondhatjuk, nyilvánvaló, – hogy az átélés tendenciája, paralizált élmény van jelen. Gondoljunk csak a határesetre, mikor a legnagyobb mértékben kételkedünk abban, hogy az illető tárgy nincs jelen, mikor a legnagyobb biztossággal vártuk, mikor „nem hiszünk a szemünknek”; ily esetekben egész határozottan érezzük az átélésre való tendenciát. Még inkább akkor, ha a tárgyat emellett élénken kívánjuk. Bizonyító ereje van azonban annak a ténynek is, hogy ezt a tendenciát, mint olyat kenésbe érezzük, ha a tárgy visszataszító, ha félünk tőle. És sok esetben nemcsak érezzük az átélésre

az, hogy a kérdésnek továbbra is megoldatlannak kell maradnia, akkor ama jó tanács követése ellentmond az erő kifejtés pszihikus feltételeinek, mert nem lebeg előtte cél. Természetes, hogy ebben az esetben a tévedés kikerülésének, ha nem is mint pozitíve örvendetes, de a tévedéshez képest mégis mint kedvező célnak kell szerepelnie.

¹ Ide kell azonban számítanunk azt az esetet is, mikor emellett a jelen nem levőt kívánom.

irányuló tendenciát, hanem mintha a hallucinációnak érne a lehellete, ha nem akarunk belenyugodni a tárgy jelen nem létének észlelésébe. Próbáljuk most az ellentétes nézetet magunkóvá tenni. Ennek úgy kell hangzania, hogy a negatív élmény alkalmával nem a pozitív *élmény*, hanem a pozitív „meggyőződés” tendenciája van jelen. Azonban kérdezzük: hogyan gondoljuk el ezeket a meggyőzéseket, melyekre a tendenciának irányulnia kell, *az élménymezőben*? Mint képzet-meggyőzéseket az élménymezőben? Ez lehetetlen. Talán mint meggyőzéseket *általában*, amelyeknek anyaga, hogy t. i. élmény- vagy képzet-meggyőzések-e, nincs eldöntve? Ez hasonlóképen nem igen sikerül. Hiszen az élménymezőre vonatkozó meggyőződésnek határozott vonatkozása van az élményre, a tárgyat határozottan mint átélendőt gondoljuk; utolsó sorban ez foglalkozik ama meggyőződés fogalmában. És itt legyen szabad általánosítva kimondanom, hogy minden képzetben – nem csupán az egyszerű negatív élményben föllépő képzetben – megvan az élményre vonatkozás, és hogy már ebben is logikai szükségszerűséggel mutatkozik, hogy a képzet paralizált élmény. A képzet oly módon vonatkozik az élményre, mint a nyomásérzés a mozgásra.

Azt hiszem, hogy ama tanítás számára, mely szerint a képzet maga a paralizált élmény, könnyű volna kinyerni az általános elismerést, ha a képzetek csak mint negatív élmények hordozói jelennének meg. Azonban akkor sem sokkal nehezebb e tényt kimutatni, ha más szerepet töltenek be. Vizsgáljuk csak az emlékezeti és a biztos pozitív képzet-

meggyőződést, legyen az akár várás, akár a jelenre, illetve múltra vonatkozó következtetés, azonban egy nem jelenlevő, illetve nem átélt helyre nézve, vagy végre általános hipotetikus tétel, mely bizonyos föltételek érvényesülésére vonatkozó igazságot mond ki. Mindezek a meggyőzések negatív élményt tartalmaznak; a meggyőződést illető körülménynek, illetve föltételnek (köztük a jövő időnek, amelyre a várás vonatkozik és a jelen nem levő helynek) jelen nem létét éljük át, és ennyiben mindaz áll, amit az egyszerű negatív élményről épen most mondtam. Abban a várásban – hogy példát mondjunk – „X holnap eljön” – ép úgy benne van a negatív élmény, hogy a holnapi idő nincs jelen, mint abban az ítéletben „Napóleont Leipzignál megverték” az a két ítélet, „volt egy Napoleon”, „volt egy Leipzig”. És amaz idő nemlétével együtt átéljük az egész együttesnek, a várt és azon – időben eső – tárgynak nemlétét is. Csak ennek következtében keletkezik várás. Önmegfigyeléseket tettem erre az esetre vonatkozólag, úgy hogy valamely képzetmeggyőződést, pl. várást idéztem föl magamban valamely, az élménymezőben levő tárgyra vonatkozólag, pl. „ez a szikla száz év múlva is itt fog állni”. Kitűnt, hogy e várás alatt nem tudom a tárgyat észlelni, hogy tekintetemet el kell tőle fordítanom és képzetet kell támasztanom, hogy a lefolyó időnek képzete, végén a szikla képzetével, tűnik fel előttem; *mikor a sziklára néztem, akkor az a jelenlét fejezte ki*, mikor láttam, akkor nem lehetett várnom. Ha különben valaki azt állítja, hogy valamely egyidejűleg átélt tárgy lehet emlékezet- vagy képzetmeggyőződés tár-

gya, ez semmit sem mond ama tétel ellen, mely szerint a képzet paralizált élmény; ez állítás szerint a jelen esetben épen nem volna képzet.

Mint további bizonyítékot vegyük tekintetbe, hogy mikor abba próbáljuk magunkat beleélni, hogy az idő, melynek átélésére emlékszünk, vagy melyre vonatkozólag várás él bennünk, jelen van, akkor az emlékezet vagy a várás a hallucináció színét veszi fel. És figyeljük meg lelkiállapotunkat olyankor, mikor valamit a legközelebbi időben várunk, és a megfelelő pillanat elérkezik. Vegyük egy igen erős vágygyal járó várásnak esetét, mert ez mutatja legjobban azt, amit be kívánok bizonyítani. Pl. egy negyed négykor várjuk, hogy pont négy órakor be fog lépni a szerelmesünk. Ilyenkor gyakran pillantunk az óramutatóra és mindannyiszor megállapítjuk „nincs négy óra s ő még nincs itt”; „ő - a - pont - négy - órakor - rózsaszínű - ruhában - az ajtón - belépő- még nincs itt”; folytonosan a komplex negatív élményünk van meg. Esetleg majdnem hallucináljuk, hogy a nagymutató a 12-ösön és a várt kedves jelen van. Mikor a mutató tényleg a tizenkettőre jut, és ő nem lép be, akkor a komplex negatív élmény egyszerűen azon egyszerű negatív élménynyé alakul, hogy ő nem lép be, illetve csak ez a rész marad az élményből hátra, és erre nézve érvényes mindaz, amit a negatív élményre vonatkozólag fentebb mondtam. A pozitív élmény tendenciája most esetleg erősebbé válik, nem hiszünk a szemünknek, még közelebb vagyunk a hallucinációhoz. Vagy megeshetik, hogy ő belép 4 órakor, de kék ruhában,

vagy más valaki lép be: ez észrevehetően egy hallucinációs-szerű állapotot ront le. Ha azonban úgy lép be, amint képzeltem, akkor nyilvánvalóan *élmény*-tendencia megy teljességébe. Ha ellenben egy nagyon kellemetlen látogatást várunk, akkor észrevehetjük nemcsak azt, hogy a várás alatt mennyire küzd az idegenkedés a képzet ellen, azt eltörölni próbálva, hanem azt is, hogy a képzet megváltoztatására irányuló tendencia miként *megy át* az élmény megváltoztatására, a negatív élményre irányuló tendenciába, abban a pillanatban, mikor a látogatás bekövetkezik.

A negatív képzetmeggyőződés, a lehetőség-meggyőződés és a kérdés csak a pozitív, biztos képzetmeggyőződés bonyolultabb alakulatai, és így csak az lenne hátra, hogy a képzetet, mint „tisztá” képzetet, mint olyat vizsgáljuk, mely nem valamely meggyőződés hordozója. Ily képzet azonban nincs, és ezért a képzet mindig az átélésre irányuló tendencia, paralizált élmény.

Ha azonban nem vonjuk le ezt a következtetést, akkor legalább is annyinak nyilvánvalónak kell lennie, hogy a képzet negatív élmény, annak élménye, hogy valami nincs jelen. És az egységesítésnek nevezetes hiánya és a lényegesnek mellőzése az, hogy a lélektan a képzetet oly kevésbé nézi ebből a szempontból. Rendesen úgy írják le az eszmélet folyását, mint érzetek, észrevételek, emlékek, képzetek, „ítéletek”, érzelmek, cselekvések tarka sorozatát. Csak a legújabb időben tör elő annak ismerete, vagy ismerik el annak fontosságát, hogy az érzetek vagy legalább az észrevételek és emlékek is Ítéletek. Az ítélet, a meggyőződés, a meggyőzött-

ség ezzel alapténynyé, a lelki élet alapfogalmává lesz. Azt hiszem, hogy épen most kimutattam, hogy a képzetek is tulajdonképpen ítéletek, sőt hogy az emlékek, képzetek és „ítéletek” (azaz képzet-ítéletek) negatív élmények; továbbá *As élmény megmaradása* stb. című munkámban megkísérreltem kimutatni, hogy a cselekvésben hasonlóképpen a cselekvésnek átélése, észrevése a lényeges; és így az egész eszméleti folyam úgy jelenik meg, mint a jóérezéstől kísért folytonos átélése annak, hogy valami jelen van, az ellentéte nincs jelen, mint tendenciáknak fizikus munkával kapcsolatos érvényesülése ellentétes tendenciákkal szemben. Kénytelen vagyok azt hinni, hogy ez az egységesítés mélyebb bepillantást is enged a dologba.

Azonban térjünk vissza, ez alkalmazástól tulajdonképeni tárgyunkhoz. A fönti analízist azon tétel *rendszeres* bizonyításának tartom, hogy a képzet a paralizált élmény. A fönti elemzésen kívül még a következő tények is bizonyítják e tételt 1. Az oly külső körülmények esetében beálló illúzió, amelyek a gyakran átéltekhez csak részben hasonlítanak, – nevezhetjük ezt hasonlóság-illúzióknak. Itt világos, hogyan válik élménynyé a képzet, mert gyöngébb gátlásnak van kitéve; itt nyilvánvaló, hogy a jelenlevő élmény magában is ép úgy okoz későbbi élményt, mint a külső energiák vagy az érték. Mellékesen jegyezzük meg, hogy tételünknek legpontosabb formulázása nem az, hogy „a képzet a paralizált élmény”, hanem az, hogy „a korábbi élmény megmarad”, vagy hogy „a korábbi élmény oly körülmény, mely önmagában véve kihat az élménynek ellentétes

körülményekkel szemben fellépő későbbi jelenlétére”. 2. A várás-illúzió. 3. A valóságot megközelítő álmodozások külső körülmények között, melyek a valósággal nem túlságosan ellentétesek. 4. Ismeretes rokon jelenségek nagy tömege. 5. A ráismerés, mely tételünk alapul vetése nélkül és kivált azzal a felfogással, hogy a képzet az élmény tökéletlen képe. alig fogható fel.¹

¹ V. ö. „Az élmény megmaradása” stb. III. fej. Röviden meg akarom azonban itt említeni, hogy minél többet gondolkozom a dologon, annál inkább úgy látom, hogy ezeknek a tökéletlen képeknek (melyek ugyan nem maguk a teljes képzetek, hanem azoknak a gátlásból felszabaduló részei, részhallucinációk), szintén van szerepük a lelki életben, amit említett munkámban kimondani még nem mertem és itt is csak mint oly nézetet, melyhez közeledem, jegyzek föl. Hogy miben látszik állani szerintem ez a szerep, annak kimondását korainak tartom, míg a dologot nem tekintem bizonyosnak. A ráismerésben azonban egész bizonyosan nincs semmi szükség azokra a másolatokra, amint hogy nyilvánvalóan nem is elégségesek a ráismerésre, épen a valóságra irányul, ebben áll egész mivolta.

TARTALOMJEGYZÉK.

A lélektan alapelvei.

	Oldal
I. Fejezet. Megmaradás és ellentétesség a várásban	8
Megjegyzések ehhez a szakaszhoz	23
II. „ Az élmény megmaradása és ellentétessége	29
III. „ A képzet mint paralizált élmény	51
IV. „ Az élmény megmaradása és ellentétessége mint a föltéte- les ítélet alapja	58
V. „ Az élmény megmaradása és ellentétessége mint a kívánás alapja	62
VI. „ A jóérzés az élmény megmaradásának és ellentétességének világításában	65
VII. „ A meggyőződések értékének befolyása győzelmükre	74
VIII. „ A cselekvés mint az élmény megmaradásának, ellentétes- ségének és értékének következménye	81
IX. „ Fizikális fogalmazás.	90
X. „ Az élmények egy sora	95
Függelék: Az élmény megmaradása és ellentétessége mint a pszihikus tárgyról való fogalmunk alapja	97

Leírás és megszorítás.

Bevezetés	101
Első kérdés: A leírás és megszorítás közötti viszony	104
Második kérdés: Leírás-e a tudomány vagy megszorítás	114

Lipps Tivadar akaratelméletének bírálata.

	Oldal
Bevezetés	131
I. Törekvés és lehetőség meggyőződés	133
II. A törekvés mint az objektív valóságtendencia aktualitása	146
Függelék: Képlet és élmény	164